

Дмитро Сусік

З любові до свого народу

Спогади

Сусік Дмитро Петрович (“Морський”, “Річард”), народився 8 листопада 1913 року в селі Дев’ятники Бібркського повіту Львівської області. Закінчив економічний ліцей у Львові в 1934 р.

В члени ОУН вступив у 1931 році. Арештований у 1934 р. у справі підозри в участі у “Варшавській справі”. З-під слідства звільнений у 1936 р. за відсутністю доказів злочину. В 1937 році Обласний Провід ОУН призначив його повітовим провідником ОУН у Бібркському повіті. В 1943 році переведений в осередок пропаганди Краєвого проводу ОУН, де був керівником друкарні. Крім того, в осередку пропаганди Головного Проводу ОУН під керівництвом Дужого Петра був організаційним провідником того ж осередка.

Арештований 4 червня 1945 року разом зі своїми друзями. Засуджений на 10 + 5 літ. У 1954 р. звільнився. Два роки проживав у Воркуті.

До останніх хвилин свого відданого Україні життя – помер 22 жовтня 1999 року – проживав у рідному селі Дев’ятниках.

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	2
НЕ ПРО СЕБЕ ЧАСТИНА ПЕРША	4
РОЗДІЛ I.....	4
РОЗДІЛ II	6
РОЗДІЛ III	8
РОЗДІЛ IV	10
РОЗДІЛ V	13
ПІД ЧУЖИМ ПРАПОРОМ ЧАСТИНА ДРУГА.....	16
З ЛЮБОВІ ДО СВОГО НАРОДУ.....	16
РОЗДІЛ I.....	16
РОЗДІЛ II	17
РОЗДІЛ III	22
РОЗДІЛ IV	24
РОЗДІЛ V	26
ПІД КОЛЕСАМИ ІСТОРІЇ ЧАСТИНА ТРЕТЯ	28
РОЗДІЛ I.....	29
РОЗДІЛ II	30
РОЗДІЛ III	32
РОЗДІЛ IV	33
РОЗДІЛ V	37
РОЗДІЛ VI.....	41
РОЗДІЛ VII.....	43
ДОДАТКИ.....	47
БІОГРАФІЇ ЧЛЕНІВ ОУН ПРО ЯКИХ ЗГАДУЄ АВТОР.....	66
СПОГАД ПРО МАРІЙКУ ЮРЧАК-ДУЖУ.....	80
НА ГОРІ “ПІД ГРИНЕВОМ”	81

ВІД АВТОРА

Дорогий Читачу! Нестримно спливає час, відходять один за одним мої побратими, які пережили буремні роки, десятиліття поневірянь по тюрмах і таборах. За Україну, за її волю. З любові до свого народу. І я подумав: скільки б не було написано про патріотів України, про борців за її незалежність, ніколи не вдасться охопити весь обсяг і всю велич народного подвигу, народної жертовності, народної готовності віддати життя за Україну, до останнього подиху боротися за її кращу долю. Подумав отак і взявся за перо. Бо ж кожний приходив до свого вибору своїм шляхом, що може бути повчальним і корисним для нинішньої молоді, для осмислення сьогодення і свого місця у ньому.

Написані мною мемуари про моїх побратимів і про себе, бо в тодішніх подіях я брав участь — так розпорядилася доля. Торттури, які переніс я, переносили тисячі патріотів. Отже, написане — про нас. Членом ОУН я став у 1931 році. За підозрою в участі у “Варшавській справі” і був арештований у 1934 році. За браком доказів

звільнений з-під слідства у 1936 р.

У 1937 р. обласний провід ОУН призначив мене повітовим провідником ОУН по Бібркському повіті. У 1943 р. був переведений в осередок пропаганди крайового проводу ОУН, керував підпільною друкарнею. Під керівництвом Петра Дужого був організаційним провідником того ж осередку.

4 червня 1945 р. мене арештували і засудили на 10 плюс 5 років. У 1954 році звільнили. Два роки прожив у Воркуті. Відтак добрався до рідного села Дев'ятники, де живу і зараз.

Я з Божої ласки вижив. Написане мною — мій спомин, мій уклін пам'яті тих, чие життя відняв ворог. Написане мною — для нащадків, щоб знали, що і як було, чого треба боятися і завжди бути дуже пильними: на Україну звідусіль дивитимуться лакомо і завжди зазіхатимуть. То ж треба бути готовим до захисту своєї землі, так рясно политою українською кров'ю.

У першій частині повісті я охопив період до вересня 1939 року. Це був час становлення нас, молодих, як воїнів-борців за незалежність України, час підготовки до справжніх випробувань на міць духу і тіла, на гнучкість і швидку реакцію розуму, бо насувалися грізні часи. Західну Україну приєднано до Радянської України; на карті Європи не стало Польщі, загарбанням західноукраїнських земель і західної Білорусії Сталін довів, що він є союзником гітлерівської Німеччини і від сили того союзу весь світ повинен тремтіти. Та невдовзі фюрер зрадив вождя, напав на СРСР і програв війну. Цю жорстоку війну двох нелюдів — німецького і совєтського — український народ гірко вистраждав.

Боротьба наша почалася з 1918 року і безперервно тривала до 1954 року. В тім часі була УГА, УВО, ОУН, УПА, УГВР. Навіть тоді, коли частини УПА гинули у нерівній боротьбі з ворогом, вони на весь голос закликали молодь до переходу на інший спосіб боротьби з ворогами України, були переконаними, що СРСР згине, розпадеться, а на руїнах тоталітаризму з'явиться шанс збудувати Українську Самостійну Незалежну Соборну Державу. Запанувала політична тиша. І лиш через кілька років на цей заклик відізвався невелика група Гельсінської Співки. А решта, як загіннотизовані то Хрущовим, то Шелестом, то Брежнєвим, то Щербицьким, стояла, а якщо їй подекуди рухалась — то дуже кволо і повільно. Таку розслабленість і застав 1990 рік. Довго, надто довго опритомнювали, поверталися до себе, до України, а ворог тим часом вигрібав з України все, що потрапляло під руку. Запізно кинулися наздоганяти розграбоване майно, величезні цінності. Дехто може закинути: а чим було боронитися? Хоча б голіруч. Такий великий народ міг захистити своє добро і кулаками, і розумом. Треба було усунути з важливих державних постів і зайд, і своїх перевертнів, проголосити Україну правовою державою і не допустити до такого повсюдного нечуваного розкрадання. Якщо ж не піднімемось на вперту боротьбу, лихо нам буде. Це треба усвідомити. І діяти. В усіх напрямках. І наш досвід, про який розповідаю у мемуарах, думаю, може стати підмогою. Якщо не практичною, то духовною, патріотичною.

НЕ ПРО СЕБЕ

ЧАСТИНА ПЕРША

Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потоми й поставив на грані двох світів творити нове життя:

РОЗДІЛ І

Доля вирішила випробувати мене з раннього дитинства – вдарила навідліг: зробила круглим сиротою. Батько загинули на австрійському фронті, а мати померли на тиф. І я опинився в Перемишльському сирітському притулку. Коли мені виповнилося вісім років, мене післали до школи. Вчився я добре і закінчив сім класів. А як сповнилося мені шістнадцять років, мене виписали з притулку, і я повернувся в рідне село Дев'ятники (поблизу Бібрки) до моєї сестри Катерини.

Грошей на продовження освіти не було, довелось працювати в домашньому господарстві. Сестра Катерина дуже мене любила і на всі боки кидалася, шукаючи можливості продовжити моє навчання. Впертою була і, уявіть собі, знайшла вихід: у Бібрці, де було повітове староство, працював урядником наш родич. Спочатку за його сприянням мені призначили грошову допомогу як синові загиблого на фронті, до досягнення мною вісімнадцятирічного віку.

Оскільки навчання всюди велося польською мовою, я в короткому часі мусив досконало освоїти її так, щоб задовольнити вимоги комісії і стати ліцеїстом Львівського промислово-економічного ліцею.

У вільний час, а це бувало в неділю, в Академічному домі збиралася українська студентська молодь. Там я і зблизився зі студентом університету Андріаном Горницьким. Ми багато розмовляли на різні, близькі обидвом українцям, теми. Згодом Андріян запропонував мені вступити в члени “Юнацтва”. Не скажу, що одразу погодився, – вагався, адже я ще не зовсім був готовий до наближення до політики. Однак Андріян спокійно і терпеливо вводив мене туди, де діяла українська свідома молодь, я багато дізнався про Пласт” і “Юнацтво ОУН”. А невдовзі я склав присягу – став членом “Юнацтва ОУН”. Тоді мені було 17 років. Була розгалужена сітка молодіжних товариств: “Сокіл”, “Луг”, “Сила”, спортивно-футбольна команда “Україна”. Їх членами були студенти, ремісники, хлопці і дівчата з робітничих родин за своїми уподобаннями. Товариства мали кімнати-читальні, музичні світлиці та спортзали. Були секції – гімнастики, художньої самодіяльності, хору та туризму. Мені припало до душі товариство “Луг” і, зокрема, гімнастична секція, якою керував здібний спортсмен Вальчак, добрими гімнастами були Михайло Бойко та Григорій Мацейко.

Хто мав можливість, приходив на заняття в будь-який день, але на неділю був суворий розпорядок, який виховував у нас дисципліну, відповідальність і формував здорових тілом і душею молодих людей. Ось цей розпорядок: о 7 год. ранку явка на гімнастичні вправи, які тривали дві години з перервою 15 хвилин. О 10 год. всі йшли до церкви на Богослужіння. Після обіду – похід на Кайзервальд. Щороку на площі “Сокола-батька” товариство готувало свій “попис” – презентацію своєї діяльності, на яку запрошували Митрополита Андрея Шептицького.

Щотижня треба було бути не тільки в “Лузі”, а й в Академічному домі. В актовому залі котрийсь із студентів виголошував доповідь, після якої розгорталась дискусія. Оце був вишкіл! Грунтовний, поступовий і всебічний. Ось звідки виходили наші герої, ось де формувалися незламні українські патріоти! До всього ми ставилися дуже серйозно, бо кожний з нас, таких ще юних, знав, що готує свій розум і своє тіло, готує себе для України, до боротьби за її свободу, до боротьби жорстокої і тривалої.

У 1930 р. польська влада заборонила український “Пласт”, члени якого влилися в інші товариства. Згодом у Галичині розпочалася каральна пацифікація: польські вояки-уляни на конях уривалися в села і міста, знущалися над українцями, нищили читальні “Просвіти”, спалювали бібліотеки, грабували кооперативи. Активна УВО у відповідь на нечувані розбої із свого боку встала на прю – було вчинено замах на Львівського шкільного куратора Яна Собінського та комісара польської поліції Чеховського.

Коли я був у рідному селі Дев’ятниках, у хаті моєї сестри Катерини збиралися місцеві діячі “Просвіти”. Під час нашого спілкування вони просили мене підмогти літературою (на місце втрачених книг під час пацифікації). Я відразу ж приступив до цієї роботи. В короткому часі роздобув близько 50 книг, уклав їх у валізку разом з нелегальною літературою “Сурма-УВО” і вирушив у дорогу. З поїзда я вийшов на станції Вибранівка. Одразу запримітив двох польських поліцаїв. Один із них підійшов до мене і велів йти за ним в канцелярію начальника станції. Як мурахи пробігли по моїй спині – страх охопив мене. Щ_о_ж_—_л_юдина є слабкою, часто для самої себе мало званою.

І впродовж цілого життя мусить себе шліфувати, удосконалювати, виробляти в собі холонокровність, витримку і здатність тверезо оцінювати обстановку, мислити швидко і винахідливо. Ось і мій перший урок і перший екзамен. Наказали відкрити валізу і показати її вміст. Я притлумив свою розгубленість і почав метикувати, як уникнути викриття. Я брав з валізи по кілька книжок і розклав їх перед поліцейськими на малі купки. Вони перечитували назви книг, прирівнювали Івана Франка до Адама Міцкевича. Оскільки стіл був малий, переглянуті книжки поліцаї сказали вкласти назад у валізу, а для контролю викласти нові. Коли я виконував їх наказ, то якось удалось мені миттєво і спритно під купку, перевірених і вже вкладених у валізу, підсунути “Сурму”. Так я врятувався від арешту і судового вироку на три роки тюрми. У Дев’ятники я летів, як на крилах.

Андріян Горницький оцінив мою кмітливість і сказав, що цей вчинок буде взято до уваги при моєму вступі у члени ОУН. А наразі я вивчав історію України, “Кобзар”, “Декалог”, читав книгу В’ячеслава Будзинського “Йшли діди на муки”. Час був ущільнений, наче спресований, часто відчував перевантаження, але ніколи не жалів сил, навіть на думку не спадало шукати полегші. Водночас я підшукував собі друзів серед знайомих. У різних розмовах, ситуаціях люди поводитися по-різному, що дало можливість виокремити надійних друзів. Ними стали фотограф Михайло Левицький і Осип Тирчиняк. За моєю рекомендацією їх було прийнято в “Юнацтво ОУН”. Наша юнацька ланка одержала завдання: на рекламних щитах, розташованих у різних видних і людних місцях, уночі великими літерами білою фарбою написати: “Хай живе ОУН!”. Це не була задерикувата витівка – це був заклик до свідомих українців: Ми є! Шукайте з нами контакту! Вступайте в наші ряди! Ми не дражнили ворогів – ми нагадували їм про себе, як про серйозну протидію. З часом Андріян Горницький оголосив нашу ланку боївкою, якій доручалися різні справи, зокрема, очищення наших

товариств від людей непевних, з підозрілою поведінкою, провокаторів. Наші акції не були каральними – ми просто викидали їх, чужих нашій ідеї, з свого оточення.

Взимку 1931 року нашу ланку скерували в Комітет політв'язнів. Тоді у львівській тюрмі “Бригідки” відбували великі строки ув'язнення члени ОУН за протипольську акцію – підпалення воєнних складів польської армії. Комітет збирав пожертви, готував передачі, а ми, добровольці, доставляли їх за поіменними списками в тюрму.

Пам'ятаю, були там прізвища Романа Шухевича, Богдана Підгайного, Василя Атаманчука, Богдана Кравціва.

РОЗДІЛ II

Товариство “Луг”, як і інші, відзначалося суворою дисципліною. За два пропуски гімнастичних занять – виключення з членства. І тому кожен з нас жив, вчився, удосконалювався, виконував доручення, постійно стежачи за часом. А час – річ надто прудка: вчасно не використаєш з користю для себе – втече, і вже ніколи його не наздоженеш.

Одного разу замість Вальчака заняття проводив Мацейко, який дуже добре ставився до мене, бо звернув увагу на мою дисциплінованість і наполегливість. Мацейко вийшов разом зі мною, і ми пішли вдвох не дуже людними вулицями. Мацейко зауважив, що в ліцеї, в якому я вчився, є військова кафедра, де функціонує добровільна військова організація “Польський військовий “гуфец””.

– Члени “Гуфца” вивчають військову справу, вчать володіти зброєю, прийомами рукопашного бою, орієнтацією в географічних і воєнних картах теренів. Не втрачай нагоди, запишися в “Гуфец” і вивчай все, чим володіє польський офіцер, – націлював мене Мацейко. – Ус є це невдовзі нам знадобиться...

Тон, яким це було сказано, свідчив: так треба. І я зайнявся військовим вишколом, який успішно освоював. Навіть одержав заохочення – білет на безоплатний проїзд у т_r_a_m_в_а_ї і поїзді. Здавалось, все йшло якнайкраще.

Та одного лютневого дня стався випадок, який поставив мене віч-на-віч з поліцією. В церкві Святого Юра відправлялася панахида по Ользі Басараб. Коли хор заспівав “Ви жертвою в бою нерівнім лягли з любові до свого народу”, хтось за нами підняв руку і викинув пачку листівок. Я стояв поруч зі своїм другом Семеном Шустом. Ми й не ворухнулися і, звичайно ж, листівок у руки не брали. Однак, коли виходили з церкви, до нас підійшов поліцейський агент і забрав Семена. Я підступив до агента.

– Він ні в чому не провинився! – сказав твердо. Інший агент відштовхнув мене і наказав: – Мовчи! Це не твоє діло.

Опиратися не було сенсу. Бо потрапив би разом зі Семеном у “Бригідки”. А я мав допомогти друзі.

Вже шостий місяць сидів Семен у “Бригідках”. Я зареєстрував його у Комітеті політв'язнів, звідки Семен діставав допомогу і чекав суду. Через якийсь час мене розшукав адвокат д-р Ол. Марітчак, який визначив мене свідком і повідомив про день слухання справи.

На суді поліцейський агент зі шкіри ліз, аби довести, що листівки розкинув саме Шуст. Але і Семен Шуст, і я твердо стояли на своєму – це оббріхування. Ми не гарячкували, хоч усередині все кипіло, а трималися розважливо і з гідністю, логічно доводили непричетність мого друга до події, що сталася в церкві. Ми не розгубилися і

версія агента розсипалася, як споруда із піску і на піску складена. Після наради суд звільнив Семена з-під арешту. А наші знайомі після всього жартували, звертаючись до мене:

– Ти кинь учитися на економіста, поки не пізно, і переходь на юридичний, ставай адвокатом, будеш допомагати Марітчаку, як ось нині, а ще – Степану Шухевичу чи Старосольському...

А в середині 1931 року Горницький назвав час мого вступу в ОУН. Готувався я пильно і на зустріч прийшов серйозним і зібраним, усім єством відчуючи важливість і урочистість події в моєму житті. Перед “Ярланом” (Ярославом Старухом), зверхником Горницького, який теж був присутнім, я сказав приречення, близьке до першої заповіді Декалогу:

“Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї”.

“Ярлан” вивів мене з ланки, тепер я мав працювати під його керівництвом. Під час наступної зустрічі, яка відбулася в одному із корпусів університету, я одержав перше завдання: підшукати для підпільної роботи квартиру, яка відповідала б усім вимогам конспірації.

– Квартира має бути ідеальною щодо вимог, з якими я вас ознайомив, на тривалий час, – “Ярлан” довірливо глянув мені в очі. – Ви зрозуміли, на чому наголошую: на тривалий час? Про успіхи чи невдачі звітуватимете раз на тиждень.

“Ярлан” викликав у мене захоплення – він так багато знав, передбачував різні ситуації і тут же знаходив із них вихід. Я дивився на нього зачаровано і так хотів усе зрозуміти, збагнути, щоб якнайкраще виконувати всі завдання. “Може, і я колись dorostу...” – майнула зухвала думка, яка вже ніколи не покидала мене, а спрямовувала до праці.

Однак виявилось, що завдання було не з легких. У газетах, часописах, у розмовах з різним людом розвідував про квартири – та відповідної не траплялося. Для цього влаштувався на роботу в експедицію газети “Новий Час”. Тут збиралися розповсюджувачі видання, серед них точилися безконечні розмови про різне. А одного разу, з поміж розмаїтих теревенів, я виловив одну, на мій погляд, варту уваги інформацію. Надто крикливий розповсюджувач серед іншого вихлюпнув адресу, за якою можна винайняти окрему кімнату. Нічого не уточнюючи, я запам’ятав почуте. А назавтра пішов на околицю, за Підзамчем. Довго і по-всілякому я підкрадався до вказаної адреси, дуже обережно дещо розпитував. Наступного дня зустрівся з “Ярланом”, хотів порадитися, як усе владнати.

– Вирішуй сам, – відповів “Ярлан”. – А завтра на стрічу з тобою я приведу одного друга, якого розшукує поліція. Візьми його до себе на квартиру, будеш особисто опікуватися ним. Тільки вважай: в нього фальшиві документи. Якщо він попадеться, то і ти з ним пропадеш.

Був би нечесним, якби стверджував, що це повідомлення не збентежило мене, а якщо зовсім щиро, – то і злякало. Я був ще дуже молодий і в практичних справах незагартований, недосвідчений. Але взяв себе в руки – я ж теоретично вже давно себе до того готую. Отже, треба глушити в собі слабкі місця...

– Оце і є друг Михайло. Суд заочно, за одну справу, засудив його до смертної кари. Поліція шукає його. Але в разі викриття, він не дасться живим у руки – має пістоль: або вб’є поліцає, або сам застрелиться. Вам зрозуміла вся серйозність? ... – “Ярлан” взяв мене за рамена і міцно стиснув.

– Так, – відповів я заспокоююче. – Вірю, все буде нармально і закінчиться

щасливо.

– Кріпіться хлопці – будете героями! – “Ярлан”, по всьому було видно, був задоволений моєю відповіддю.

“До героїв ще далеко, подумав я, але треба діяти, в першу чергу – квартира...”

Добре все обдумавши, я пішов таки до господаря квартири, про яку вже згадував. Під час розмови про умови винайму, я весь час повертав голову так, щоб господар не розглядав мого обличчя, не запам’ятав його.

– Я квартиру наймаю для свого друга-студента, тож приходити більше не буду, цей студент прийде сам...

“Ярлан”, коли я йому доповів про угоду, відкрив мені карти: у найняту квартиру поселиться Михайло, туди буде доставлено все необхідне для друкування “Бюлетеня крайової екзекутиви ОУН”.

– Не зроби помилки. Будь твердий, як та скеля. Михайла влаштуй на цій квартирі як поляка-студента Міхала Зарембу. Хай він одягається, як студент, носить чорні вусики під носом і батярський капелюх, хай вживає батярських висловів і, взагалі, всією своєю поведінкою доводить, що він – міський тип, але з провінції. Тебе, – наголосив “Ярлан”, – господар більше не повинен бачити.

“Ярлан” пішов, а я в пам’яті пункт за пунктом повторював весь інструктаж. “Ярлан” був небагатослівним, говорив чітко і про головне. Часто ми розуміли один одного з півслова. Я відчував, що прихильний щиро він до мене. І здавалось мені, що і він розуміє мою глибоку шанобливість і захопленість ним. Це мене тішило, що все буде укладатися лише вдало. Ми ходили по вістрію леза...

РОЗДІЛ III

Ми жили і ходили по вістрію леза. Це так. І у читача може скластися враження, що в нашому житті були тільки навчання, заняття і організаційна робота, і ми більше нічого не знали, що жили в суворому аскетизмі, забувши про молодість і радість спілкування на дозвіллі. Коли напруження сягало, здавалося, крайньої межі, ми давали собі перепочинок — зустрічалися з дівчатами, на заміських левадах гарно і весело проводили час. У мене була знайома дівчина, Ірина Грицай. Ми зустрічалися нечасто, але нам завжди було цікаво розмовляти, ділитися думками, оглядати Львів. На заміському відпочинку, уже в ширшому колі, ми купалися, розповідали різні історії, грали в баскетбол (тоді казали кошиківка). Самі обладнювали ігровий майданчик, а дівчата тим часом готували перекуску. Про алкогольні напої ніколи навіть не заходило мови. А коли надвечір поверталися у місто, почувалися здоровішими, з свіжими головами, вигімнастикованим тілом, одне слово, — готовими до праці. А леваду залишали не сплюндрованою, а майже незайманою — ніде жодного папірця, поламаних гілок чи ще чогось, що свідчило б, що тут побували дикуни. Ми любили Україну, любили і шанували кожний клептик рідної землі, кожну деревину, кожний кущик — усе, що дано Богом для окраси нашого життя, для естетичного виховання всебічно розвинутого і культурного українського патріота, який має добре знати, коли і на що час. Коли можна трошки розрядитися, а коли в смутку схилити голову.

На початку 1932 року всю Західну Україну охопило загальне людське хвилювання й обурення, викликане Львівським судовим процесом над Біласом і Данилишином. Польський суд засудив їх на кару смерті. Ця звістка тяжкою хвилею пронеслася усіма містами й селами. Люди перестали веселитися, у церквах

відправлялися заупокійні Богослужіння. Всі висловлювали ненависне ставлення до польської влади.

А ми свою ненависть обернули в працю. Михайло почав видавничу діяльність — спочатку випустив листівки, а відтак і “Бюлетень...”, який виходив раз у місяць, інколи поквартально. Крім того, з-за кордону надходили ще “Сурма УВО” та журнал “Розбудова нації”. Ці видання по всій області поширювали кур’єри ОУН. В цьому часі я мав у себе на квартирі перший обшук.

У моєму рідному селі хтось розкинув листівки. Заарештували Миколу Філіповського і Ярослава Дякона. Поліція розпитувала про мене. Мої родичі повідомили мене про ці події. А наступного дня польська поліція вже перекидала догори дном моє житло. Однак нічого не знайшла. Але це мене не заспокоїло. Моїх земляків Філіповського і Дякона перевели в “Бригідки”. Я носив їм передачі шість місяців, поки тривало слідство, яке нічого так і не довело. Моїх земляків випустили з тюрми.

Інформація про голод на Східній Україні 33-го надходила з різних джерел і викликала хвилю широкого протесту. Коли у Львові з’явилися перші біженці, ми дізналися про жахливі речі. Українці Львова влаштували для нещасних добродійні кухні, у шкільних приміщеннях організували нічліжні притулки. Відбувалися збори, на яких народ протестував проти більшовицької влади на Україні, влади, яка свідомо звірячими методами знищує українців. Микола Лемик зробив замах на советське консульство у Львові, убив секретаря консульства Манілова. Втікачі зі Східної України розповідали нам про життя під владою Кремля, і ми щоразу то глибоко усвідомлювали, що це за зло – комунізм. Ми весь час жили в суворій конспірації, міняли житло, з місця на інше місце переносили літературу, міняли адреси для друкарні, щоразу натрапляючи на небезпеку, випадкові облави і обшуки. Одного разу чудом вдалося врятуватися Михайлові під час облави.

А тут підійшов час захисту диплому в ліцеї. Готувався я наполегливо зранку до вечора, ввечері поспішав на роботу в експедицію “Нового часу”. Точно і докладно виконував організаційні завдання. Коли захистив диплом, відчув крайнє виснаження.

Захистившись, одержав звання: “економіст промисловості – внутрішнього виробництва”. На військовій кафедрі присвоїли звання: “підпоручик піхоти війська польського”. Одержав відповідні документи і взявся шукати роботу. Пообіцяли на паркетному заводі.

На зустрічі з “Ярланом” одержав завдання: всю підпільну літературу передати в руки кур’єрів, котрі будуть систематично навідуватися до мене на квартиру і, таким чином, розвантажити склад. Кур’єри з’явилися з відповідною запискою, забирали певну кількість літератури, але склад зменшувався поволі.

На домовлену зустріч замість “Ярлана” прийшов Горницький. Він приніс жахливу звістку про Михайла, який, виконуючи особливе завдання, загинув. Михайло не промахнувся, але втекти не зміг – при затриманні застрелився.

– Прощай, Друже Михайле! А ми далі до праці. Треба матися на острозі, але діяти ще рішучіше, – лице Горницького мало суворий вираз, риси загострилися, наче вирізблені твердою рукою.

Мені було наказано якнайшвидше розповсюдити решту літератури і триматися спокійно, так, аби ні в кого не викликати жодних підозр.

Минув тиждень. У понеділок я вийшов на роботу в “Новий час” і тут же дізнався від головного експедитора Олексина, що в адміністрацію навідувалася поліція –

назавтра всіх розповсюджувачів і мене викликають в головну комендатуру. Одразу промайнула думка: “Шукають мене...”. І я одразу повернувся на квартиру і зайнявся очищенням кімнати від доказів нелегальної діяльності. Продумав, як змінити свій зовнішній вигляд, щоб виглядати зовсім іншою людиною.

Начальник поліції вивів нас усіх на подвір'я, де вишикував у ряд і велів по одному ходити колом. Це тривало десь з чверть години. А відтак начальник скомандував іти всім додому. Один хлопець запримітив, що кілька поліцаїв і один цивільний з вікна поліцейського кабінету стежили за нами. Очевидним було те, що хтось мав впізнати когось, але щось не спрацювало... Треба бути гранично обачним, застерігав себе, ніде надовго не затримуватися, нікому не дивитися в обличчя, в очі... Надалі на зустрічі з Горницьким я добирався таким чином: у трамвай стрибав під час руху і так само вистрибував.

Усе відбувалося так, як наказав Горницький: на головний залізничний вокзал прибув поїзд із Тернополя, ним мав прибути кур'єр. Біля вхідних дверей я чекав на нього, тримаючи в лівій руці газету. До мене підійшов кур'єр, назвав пароль. Я відповів йому. І ми пішли в Стрийський парк. По дорозі кур'єр устроїв у мою кишеню записку. Згодом я її прочитав: “Приїзд в справі Д. в четвер”. Цю записку я поклав назад у кишеню. Кур'єр залишився чекати на мене в парку, куди я мав повернутися з нелегальною літературою. Я швидко йшов, та раптом мене спинив оклик:

– Пане Сусік! Руки вгору!

Поліцейський агент Баб'яж, мов шуліка, накинувся на мене, миттю наклав на руки кайдани і скомандував йти з ним.

Всю дорогу до комісаріату поліції мені не сходила з думки записка, яка лежала в моїй кишені...

РОЗДІЛ IV

Тюрма “Бригідки”. Комісар Фурман дивиться на мене зневажливо і цідить крізь зуби:

– Це ж ти, сучий сину, цілий місяць вискакував з трамваю на ходу, щоб відірватися від моїх агентів, які стежили за тобою. Нічого не допомогло — тепер ти в наших руках, і все ми будемо знати!

Агенти дуже зраділи, коли знайшли у мене записку, яку привіз кур'єр з Тернополя. Комісар довго приглядався до неї. Відтак звернувся до мене:

– А тепер розповідай, як ти знайшов того бандита Михайла Царя з Радехова, котрий убив поліцає, втік і заочно засуджений на кару смерті, опинився з тобою на квартирі. А потім ти йому знайшов іншу квартиру, де він друкував ОУН-івську літературу, а ти цю літературу поширював по всій Галіції. Як то розуміти. Тепер ти повинен все нам виспівати.

Я мовчав, наче не чув казаного, наче не до мене звертався комісар. Він щось пометикував і скомандував забрати мене у відділ поодиноких камер.

Залізне ліжко, столик, табуретка, санітарна посудина, відро з водою – все це моя камера. Її окинув оком побіжно, в голові шуміло і билася думка: “А що з іншими? З моїми побратимами?”

– Заговорив ? Признається? – запитав агент у слідчого.

– Мовчить, зухвала каналія, – відповів слідчий.

– Заговорить. Скоро заговорить, – прошипів агент і сильним ударом ноги вибив з-під мене табуретку.

Я впав на підлогу, агент кинувся оскаженіло копати мене в груди, спину, де попало. З уст моїх потекла кров. Тоді слідчий спинив ката, а мені велів встати. Я підвівся мовчки, вийняв хустинку і витер кров.

– Май на увазі: це тільки початок, а дальше буде більше, – пообіцяв кат.

Наступного дня на допит прийшов і прокурор.

– Звідки кров на твоїй сорочці? – запитав він.

– Вчора допитували, – пояснив я.

Прокурор переглянувся з слідчим і глумливо розтлумачив мені, звідки взялася кров:

– Ти, очевидно, упав на сходах і вдарився.

Я мовчав. Мене завели в камеру.

Знову був день, знову були допити.

А одного дня у кабінеті слідчого я застав нову людину. Це був представник з прокуратури. Він вручив мені постанову про арешт. Відтак він попросив слідчого, що хоче говорити зі мною сам-на-сам. Знову розпитував про кров на сорочці.

– Я побоями не займаюся, – відмахнувся і перевів мову на інше. – Ти краще скажи, що думаєш про обвинувачення, які тобі виставлено? Михайло Цар – це ще не все. Ти був добре знайомий з Григорієм Мацейком, а він доконав замах на життя міністра Перацького у Варшаві. Не може такого бути, щоб він не поділився з тобою, не розповів про підготовку до замаху. Від нього ти знав усе, але не викрив, а це рівнозначно твоїй участі в замаху. Готуйся до тривалих і тяжких допитів.

– Висунуті проти мене обвинувачення – безпідставні. І жодні дитини нічого тут не вдіють, – відповів я.

– Вдіють, вдіють. Скажеш усе, – впевнено мовив прокурор.

Описувати всі звірства, які чинили наді мною протягом півтора року, не буду. Хто це проходив, знає. А хто, Слава Богові, обминув подібні знущання і наругу, ніколи не зможе вповні уявити собі, на що здатні тюремно-поліцейські кати. Всього зазнав. І карцеру – теж. А було це так. Слідчий усіма способами намагався мене уморити і заморозити, старався підхопити мене на якомусь порушенні тюремного режиму. Допоміг йому в здійсненні цього задуму правничий аспірант, якраз на Йордан зайшов він до мене в камеру, взяв у руки книжку польською мовою і сказав:

– Читаєш польську книжку, а чому розмовляєш зі мною українською? Це порушення режиму: в тюрмі можна розмовляти тільки польською. Маєш відбути місяць у карцері! – аспірант Щевський насолоджувався своїм хистом у вислужуванні перед тюремним начальством.

Внизу, під головним корпусом “Бригідки”, було шість карцерів. Коридором між ними ходив наглядач, зодягнутий

в кожух, обутий у валянки, а на голові – хутряна папах. Мене кинули в п’ятий карцер. Наглядач ознайомив з окремим режимом: говорити голосно не можна, сидати – ні в якому разі, треба тільки стояти на місці в одязі, що на тобі, лягти можна на ніч на голу сітку залізного ліжка.

– Світло буде горіти постійно, щоб мені було видно, чи не порушуєш ти режиму, — сказав наглядач і вийшов.

Я довго стояв нерухомо. Відтак ступив крок-другий, та тут же наглядач почав товкти ключами у віконце в дверях. Знову довго стояв. Відтак присів на краєчку ліжка

– знову те саме: наглядач знервовано б'є у віконце. Нарешті минув день, і підійшов час лягти. Надворі водохрещенські морози, квартирка в камері обмерзла, наче хтось її вибілив вапном. У своєму благоденському літньому одягу я ліг на сітку – наче в ополонку опустився. Як тільки трохи відійшли від залякості ноги, я підвівся і почав тихо бігати по камері. Та наглядач не прогледів мого “порушення”. Протягом ночі я багато разів лягав, холоднеча, як погана мачуха, зганяла мене – я вставав. І так щодня, щоночі.

Під кінець другого тижня, я був простуджений, сильно кашляв, був знеможений і виснажений, я зів'яв тілом і, мушу признатися, духом – тільки в певному розумінні: не виживу, не витримаю таких нелюдських умов. Адже ж навіть звір готується до зими, і природа йому допомагає. А тут люди таке чинять над людьми. Не люди – нелюди, які кліщами вп'ялися в нашу землю і ... Не виживу, – бухкало вголові.

І тут сталося те, від чого здригнулася душа, воскрес мій дух, і я підвівся з колін моїх страждань. Порятунком з'явився в образі дівчини, її високої і спокійної мужності. Коли розносили вранішні порції баланди, я почув розмову наглядача з дівчиною, котра перебувала в карцері, що навпроти мого.

– А де ти була до арешту? – запитав наглядач.

– Вчилася в Римі, приїхала на Різдвяні свята і мене заарештували, – відповіла спокійним голосом. А у тому спокої вчувалося стільки достоїнства і незламності, що мені стало соромно за свою слабодухість, “невитривалість”. Ти ж мужчина, спортсмен, а вона дівчина, молоденька... – дорікав собі.

Більше я не стогнав, не зітхав, не роз'ярував собі душу своїми жалями і кривдами.

По спливі певного часу мене повели в кімнату слідчих допитів. Старий чоловік назвався Рудницьким – прокурором із Варшави, який веде цю справу. Знову розпити про Мацейка і замах на міністра. На всі наскоки я відповів таким чином.

– Мацейка я, справді, знав. Але наше знайомство не було настільки близьким, щоб звиряти таємниці, пов'язані зі смертю інших людей.

– Ні, це не так, – наполягав прокурор. – Чоловік, який має виконувати таке важливе завдання, шукає чиєїсь підтримки і, звичайно, з кимось ділиться... А ти...

І так, і сяк – з усіх боків підступав до мене Рудницький, по кілька разів питав про одне і те ж. Одне слово, докладав усіх зусиль, аби збити мене спантелику і підловити на якійсь роздвоєності у відповідях. Коли ж нічого не виходило, взявся залякувати мене. І я зрозумів, що, крім якогось незначного натяку на мене у записниках Мацейка, слідство не володіє жодними доказами проти мене, а сам себе топить – я не збираюся. Після цього допиту в суворому карцері я ще пробув дві доби. І мене повернули назад в поодинокую камеру, де я пробув півтора року.

По “варшавській” справі було арештовано 44 націоналісти, і в головному корпусі тюрми в кожній камері перебував один націоналіст. Я потрапив у 76-у, поруч – у 75-ій – сидів Ярослав Стецько, у 77-ій – Ярослав Старух, наді мною – Володимир Янів, внизу – Миколишин, а поруч нього – Івасик, Андрій Горницький, Равлик, Коцюмбас, Кочмарський, Підгайний, Макарушка. Степан Бандера, Роман Шухевич, Малюца, Книш сиділи в карцері (ах?) під Каплицею. Хто в якій камері перебуває, ми знали – користувалися азбукою Морзе, яку досконало освоїли. Першим, з ким я зв'язався, був Ярослав Стецько. Ми познайомилися, Ярослав передав мені схему розташування камер і хто в якій сидить. Щодня ми передавали новини один одному, звиряли поміж собою свої зізнання. На щастя, наші зізнання співпадали, і остаточно все складалося непогано.

Перестукуванням ми обмінювалися думками щоденно, а ще й передавали тексти пісень чи віршів. Та не треба собі уявляти, що робити це було легко і безпечно. За нами, політв'язнями, тюремні наглядачі стежили особливо пильно. А вже згадуваний мною аспірант в'язничної служби Щевсний відзначався жорстокістю, він тільки й придумував, які б ще тортури застосувати до ув'язненого.

Проти безконечних образ, дрібних знущань збунтувалися в'язні всієї тюрми. Це було в середині 1935 року. Арештанти оголосили загально-тюремне голодування. В'язні вимагали вигнати з тюрми аспіранта Щевсного. Ув'язнені “побутовики” і комуністи викрикали через вікна, обрали комітет голодуючих, а вести переговори з начальством доручили Ярославу Стецьку.

Кілька днів тривали переговори, і все ж начальство було змушене поступитися: Щевсного зняли. В цій перемозі всі в'язні визнали велику заслугу Ярослава Стецька, який умів переконливо доводити свою і інших правоту.

РОЗДІЛ V

За браком доказів звинувачення 22 листопада 1936 року я вийшов з тюрми і відразу поїхав у Стрий до сестри Марії.

Сестра жажнулася мого вигляду. Та недовго здіймала руки в розпуці і радості водночас, а взялася приводити мене до порядку, до здоров'я, до морального врівноваження. Та...

У Стрию я мав багато знайомих. І одну гарну дівчину. Я розшукав її. Зустріч, здавалось, була такою щасливою і безхмарною. Однак невдовзі я дізнався, що в неї є інший хлопець, – мене ж не було два роки, і я не велів їй мене чекати. Я не хотів, не мав права розбивати серце, які вже наблизилися одне до одного. Бідна дівчина дуже страждала. Та я взяв провину на себе, а їй пообіцяв залишитися щирим другом. Ми прощально взялися за руки і розійшлися назавжди.

Наступного дня я поїхав додому. Сестра Катерина зі сльозами радості стріла мене, і я довго не міг її заспокоїти. Катерина кілька разів пішки долала 40 кілометрів і приносила мені до в'язниці хлібину і кусок сала, що підтримувало не тільки мій організм, а зогрівало душу. Сестра плакала від зворушення, а я розумів, що тільки вдома, тільки біля рідної душі я вигою свої рани.

Ми зустрілися з Ярославом Дяконом. Він із захопленням розповідав мені про нових людей, які подорослішали за час моєї відсутності і які, як тільки можуть, популяризують український націоналізм.

– Три читальні “Просвіти”, є драмгурток, хор, зведений з хлопців і дівчат з трьох сіл. Діє спортивна секція.

Концерти, виставки. Скоро почнемо будову “Народного дому”. То чим будеш займатися? Куди тебе включити? – запитав Ярослав.

– Поки що ніде мене не приєднуй. Я тепер почуваюсь пасажиром затопленого корабля і не знаю котрою ногою на землю ступити.

Минали дні. Якимось до мене прийшли поліцаї з Бібрки і два агенти служби безпеки. Довго приглядалися до довідки про звільнення з тюрми. Цікавилися, чим займаюся. І застерігали: кожне слово, сказане невідповідно, може стати приводом для виселення мене з Дев'ятник.

Цей візит підштовхнув мене до діяльності – я пішов до людей, радо спілкувався з ними, радів, що маю стільки друзів і знайомих. Вони цікавилися моїм дотеперішнім

життям і чекали моєї оцінки їхньої праці для громади. Михайло Трушак, Василь Лялюк, Хондога, Степан Мікієвич... Я зрозумів, що вони дуже завзяті хлопці, члени ОУН нової генерації. На душі в мене посвітлішало, я передчував політичний розмах, до якого будуть причетні ці молоді українські сили.

Молодь захоплювала мене, і я хотів чимсь прислужитися їй, поділитися необхідними знаннями, умінням – хоча б володіти зброєю. Думка така виникла під час прогулянки лісом, у який я ходив, коли треба було наодинці обдумати, проаналізувати певні обставини чи ситуації. “Можна організувати спортивні заняття, змагання, а в них уклінити військову програму” – розмірковував я і вже шукав собі спільників. Зустрівся я з друзями і довів їм конечність такого спортивного заходу. Дехто побоювався, що такий похід може накликати біду. Але більшість погодилася на мою пропозицію не відкладати, а вже здійснювати задумане, тільки із одним застереженням: воєнні заняття мусять бути конспіративними. Усе в деталях продумали і визначили час походу: субота ніч, неділя. І почали. Результати були вражаючі – молоді хлопці виявляли дисциплінованість, зацікавленість і метикуватість, швидко освоювали те, що могло невдовзі пригодитися, бо світ жив у передчутті великої бурі.

А тим часом мене викликали у Львів і запропонували роботу на фабриці хутряних виробів. “Може, аж тепер, – сподівався я, – почну жити по-людськи”.

– А тепер, друже, і пора вибрати собі гарну дівчину, одружитися, – щиро радив мені Олесь Матла, ми з ним запізналися в тюрмі, заприятелювали і відчували один до одного повне довір’я і глибоку дружелюбність.

Над проблемою одруження я не задумувався, але ж це була порада щирого друга. І я задумався. На згадку прийшла одна хвилююча подія, що трапилася у в’язниці. Мене викликали на дозволене слідчим побачення. “Хто б це міг бути?” – не міг припустити. Коли я її побачив перед собою – завмер. Вона здавалась мені ангелом, посланим самим Всевишнім. В пориві ми кинулись в обійми. І навіть поцілувалися. Розмовляли в присутності слідчого. Це була Катерина, сестра Миколи Філіповського з Дев’ятник. Згадав цю мить, і серце підказало: якщо хтось може бути мені дружиною – то хіба що Катерина. Але ж що більше і глибше думав про створення сім’ї, у мене зароджувався і зростав сумнів: чи маю право я, переслідуваний польською владою, піддавати небезпеці життя цієї дівчини? А невдовзі мене і Дякона заарештували за військові вишколи молоді у лісі, посадили знову в “Бригідки”. Без слідства ми просиділи у в’язниці три місяці, після чого нас випустили. Я втратив роботу, а Дякон – один семестр в педіснституті. Однак повернулися додому, у Дев’ятники.

Події розгорталися стрімко. Гітлер виставив вимогу до Чехословаччини повернути Німенччині Судети. У Львові багато розмов про Закарпатську Україну. Олесь Матла призначає мені зустріч з Богданом Коржем, обласним провідником ОУН. Мені запропоновано зайняти пост Бібрського повітового провідника ОУН, оскільки теперішній провідник Константин Фіцик виїжджає за кордон. Наступного дня я взяв на себе керівництво повітом.

З чого починати?

– Починай, – радить Дякон, – із знайомства з районними провідниками. У Нових Стрілищах – це Михайло Кондрат. У Бібрці – Євген Гіжовський, у Ходорові

– Василь Костик, Григорій Гамкало – з Городища Королівського. Маєш дуже сильного військового провідника – Дмитра Чмира. Мені доручено звести тебе з ними, отож приступаємо до діла! – Дякон, з усього було видно, щиро радів моєму

призначенню.

Обласний провідник доручив мені записувати добровольців у “Карпатську Січ”, збирати кошти для закупівлі зброї для неї. Звідусіль доносилося: “Війна близько...” Добровольці зголошувалися, касир одержував гроші. Польська поліція налітала на села, забирала українських патріотів в концтабір “Берега Картузька”. Ми з Дяконом перейшли на нелегальне становище. У такій атмосфері народ жив у 1938-х і 1939-х роках.

У серпні 1939 р. польський уряд оголосив мобілізацію. ОУН від неї відмовилася. На той час керівництво ОУН перебувало як не в тюрмах, то в “Берегах Картузькій”. Оголошену мобілізацію ми в повіті сприйняли як сигнал до масового підпілля. Поліція припускала це, тому з перших днів оголошення мобілізації почала ганятися за нами на конях. На всіх дорогах ловили чоловіків, які потрапляли в поле зору, і біла їх до смерті. У поліцейську засідку потрапив один наш друг і його вбили. У відповідь на ці звірства ми створили групи самооборони, яка вчинила диверсію: на залізниці самооборонці розібрали рейки, в результаті чого на цілу добу був зупинений рух поїздів. Від Львова до Ходорова поліція виставила пости, біля села Ходорків вбила ще одного нашого друга, а ми знищили телеграфну лінію. В цьому часі польська армія була розбита німцями. Ми зібрали велику кількість чоловіків і рушили на Бібрку з твердим наміром розброїти поліцію, захопити склад зброї і встановити в повіті свою владу.

На жаль, не вдалося. Поліція була добре озброєна. Ми відступили. Мали одного пораненого.

А тут – звістка: У Західну Україну Сталін посилає Червону армію. І 17 вересня перші частини большевицької армії перейшли кордон. Зайняли Тернопіль, а через два дні були вже в Нових Стрілищах. Наша група самооборони, як мирні громадяни, зустрілися з советськими частинами. Вони заохочували нас створити сільську міліцію для охорони панських маєтків. На рукави ми наклали собі червоні пов’язки, засіли в сільраді вже як нова влада.

На зборах членів ОУН стояло питання про майбутнє. Третина членів ОУН виявила бажання йти в еміграцію в Польщу, решта планувала “вбудуватись” в органи радянської влади і працювати. Про свій особистий вибір я не говорив. Мою долю мала визначити наша історія.

Кінець першої частини

ПІД ЧУЖИМ ПРАПОРОМ

ЧАСТИНА ДРУГА

З ЛЮБОВІ ДО СВОГО НАРОДУ

Мати Божжа, Покрово! Що у Софії св. Київській руки піднесла у гору свій нарід обраний обороняти. Ти що в Почаєві кулі турецькі звертала, турків вбивала, відверни потоку ворожу, що землю нашу кров'ю нашою залляла і заливає.

РОЗДІЛ І

Ніхто не сподівався, що Польща так скоро програє війну з Німеччиною. Поляки мали гарантовану обіцянку допомоги Англії і Франції, а з Москвою — пакт про ненапад. Але ж Гітлера ще ніхто не знав. Непевність. Люди були приголомшені нею.

Що буде?

Хто – німці чи Росія – підімне нас під себе?

Як розгорнуться події?

Наша група самооборони, що остаточно визначилася, як “народна міліція”, прижилася в Соколівці і сприймалася мешканцями села як нова влада. Чий ж ми насправді, пощо прийшли, ніхто не цікавився, бо з нами були місцеві хлопці, а також директор сільської школи Гіжовський. Ми поводитися достойно і дисципліновано. Приміщення волосної ради, де ми поселилися, скидалося на міліцейську комендатуру. Хто чергував на дорозі, на лівий рукав пов'язував червону пов'язку. У кожного була зброя, але ніхто її не носив. Постійно з нами був військовий керівник Д.Чмир. Оскільки час був непевний, я як командир запропонував хлопцям розійтися по домівках, або вступити в міліцію. Однак жоден з них (а було їх 18, майже половина – члени ОУН) домів не пішов.

Якось Чмир поділився зі мною задумом виїхати на Захід в еміграцію. Цей факт змусив і мене замислитися над таким варіантом – у воєнній метушні це було можливим. Однак чим довше обдумував, тим більше сумнівів виникало: самовільно покинути пост повітового провідника ОУН? Чи маю на це право? Чи не ганебним вчинком це буде?..

А в короткому часі в селі Глібовичах, куди я прийшов зустрітися з близьким другом Михайлом Василиком, я стрів обласного провідника Богдана Коржа. І розповів йому про свій намір і сумніви, пов'язані з ним. Він суворо глянув мені у вічі і запитав:

– Що, хочете стати дезертиром? І не думайте про жодну еміграцію? У вашому повіті – 75 членів ОУН. На кого їх залишите? Керуйте, як дотепер.

А відтак Корж повідомив, що його переводять на організаційну роботу в інше місце, а з новим провідником під псевдонімом “Кедр” я стрінуся на конспіративній квартирі. І ми попрощалися з ним.

За час моєї відсутності в Соколівці хлопці виготовили табличку – на білому полотні чорною фарбою великими літерами написали: Народна міліція. Цю табличку

почепили на фасаді будинку, в якому ми “урядували”. При Польщі в ньому містилася волосна рада, до якої належало 10 сіл. Керував радою граф Іван Шептицький (молодший); він жив тоді в с.Дев’ятниках, а на роботу доїжджав. Попри цей будинок пролягала траса Львів-Рогатин-Бережани, якою пересувалася Червона Армія. Чимало солдат зупинялося в Соколівці, вони заходили до нас і всім цікавилися. Більшість говорила українською мовою.

В того часі в повітовому місті Бібрці встановлювалася адмінвлада, обирали (читай: призначали) народних депутатів на Народні збори до Львова, де мали проголосити приєднання Галичини до Радянської України. Усім займалися комуністи. Вони зупинялися і в нас, організовували мітинги. Тоді – то я і зустрівся з першим секретарем райкому партії Черепенком. Після мітингу він виявив бажання переночувати в нас. Ми багато говорили. Він про куркулів, буржуазію і щасливе майбуття при більшовизмі. Наїжджали й інші партійці. Про все я докладно інформував друзів з повітового проводу ОУН.

Оскільки комуністи ще не виявляли своєї агресивності, я радив товаришам користатися моментом і входити в довір’я до керівників нової влади, потрохи визначатися на майбутнє.

Одного дня приїхав до нас начальник повітової міліції Клименко. Був дуже чемним і уважним, цікавився, як ми працюємо. Оглядаючи графік чергувань, запитав.

– Чий це почерк?

– Це писав я.

Він примружив очі і сказав:

– А ти приїдь до мене. Думаю, варто тебе направити на навчання в обласну школу міліції. По почерку бачу, що ти грамотний.

– Я економіст, – повідомив я – закінчив львівський економічний ліцей.

– Це – прекрасно! – аж вигукнув Клименко. – З тебе вийде добрий начальник паспортного відділу. Чекаю тебе у себе.

Мені не вкладалося в голову: як же це так – бути повітовим керівником ОУН і водночас працювати в міліції? Водночас іти вправо і вліво? Але пропозиція мене зацікавила – я був молодий, зухвалий, сповнений бажання робити більше, ніж зараз. Спочатку заручився порадами, схваленням мого рішення і довір’ям своїх домашніх, друзів. Про своє нове становище повідомив, кому треба було про це знати. Мое рішення хоч і вкрай ризиковане, всіма було схвалене. Всі мені довіряли. Коли врівноважився мій стан, я спокійним поїхав до Клименка. Узяв направлення на навчання. І подався до Львова.

РОЗДІЛ II

З першого дня перебування у школі міліції я відзначив, що всі мої однокурсники – хлопці з Галичини, більшість з них поводитися, як члени ОУН. Але я був обережним.

Перекоаний: навчання в цій школі прискорило моє усвідомлення, на яких засадах будується і на що спирається більшовизм; це була підстава для свідомої, а не сліпої ненависті до комуно – більшовизму, який в цьому вбачав політичні злочини, грізно карав за них, а в пропаганді всюди фігурувало вселенське народолобіє

Одного разу я і ще один слухач чергували по школі. Усе було спокійно. Але через кілька днів мене викликав слідчий НКВС і повідомив, що на моєму чергуванні з

карабінних патронів повисипувано порох і що в нього є свідчення, ніби це зробив я. Я ж категорично заперечив свою причетність до інкримінованого мені вчинку. Слідчий на всі боки тероризував мене, хотів добитися задуманого – залякати мене і таким чином зробити донощиком. Я твердо стояв на своєму: не винен! А коли він почав допикати, вдаючись до таких категорій, як честь, любов до батьківщини, зрада, я якнайспокійніше сказав йому:

– З дитинства я сирота: мама померла від тифу, а батько загинув на фронті першої світової війни. На саму стипендію закінчив економічний ліцей, працював за фахом на фабриці “Хром”, поступив в у школу міліції за рекомендацією начальника Бібркської міліції. Ваші звинувачення не вкладаються в мій життєпис і тому не є логічними, а тільки принижують мою людську гідність.

Слідчий відпустив мене і більше не викликав.

Щосуботи і неділі я бував удома, в Дев’ятниках. Бачився там з Ярославом Дяконом (він учителював у Юшківцях). Ось йому і Миколі Філіповському я докладно розповідав про міліцейську школу.

– Вивчаю таке, що, якби ви почули, не спали б ночами. Поживете при теперішній владі – побачите... Кримінальний кодекс. Статті 54-а та 58-а. Ось кровавий меч, занесений над нашим народом.

Друзі занепокоїлися, тривога за наш політичний рух поглибилася ще й тією обставиною, що Дякон утратив зв’язок з обласним проводом ОУН. А на місцях відчувалася розбурханість, викликана більшовицькою пропагандою, її закликами про рівність, братерство. Малосвідома частина

молоді тлумачила собі їх по-своєму, на рівні своєї скупі обізнаності – почала пиячити, жити розгульно.

– Розумієш, Дмитре, замість готовності до боротьби з більшовизмом усе частіше доводиться чути: “Східна Україна більш українська, ніж наша затуркана Галичина. Яка там мова – дзвінка, пливуча, а люди – сміливіші, технічно грамотні!” – розповідав Дякон.

– А я відчуваю, що й ти, Ярославе, теж трохи заразився азійщиною, якщо її чітко не відмежовуєш від усього істинно українського – зауважив я. Однак розвивати і поглиблювати цієї теми не хотів, тому перейшов на жартівливий тон. – Дійшло до мене, Ярославе, що з цюцею Розалією Горінець, монахиною з Тербовлі приїхала Євгенія Музика і почала вчителювати в Юшківцях.

– Так! Молода і енергійна.

Ми перейшли до обговорення серйозних повідомлень про масові арешти, які НКДБ здійснював у Львові і Тернополі.

Саме цієї ж неділі в Дев’ятниках відбулися сільські збори, на яких сільчани обрали виконком нової сільської ради і його керівників: головою – Івана Микуша, його заступником – Івана Барбуляка, секретарем – Василя Холявку. До сільради збрелися бідняки – активісти і вимагали ділити господарське добро графа Івана Шептицького, якого перед тим заарештували...

Дякон ще розповів про Богдана Захарківа, який поселився в його домі і на працю влаштувався в школі. Вслід за нововлаштованими йшло НКВС і на кожного готувало секретні документи, для їх розширення залучало завербованих донощиків. Донесли і про те, що Захарків був засуджений польським судом як учасник замаху на радянського консула у Львові (1933 рік).

Моє становище було ризикованим, на кожному кроці я міг зустріти готового до

мого розкриття. Діяти треба тверезо, гранично виважено і вкрай обережно.

Під час чергового зв'язку з обласним провідником ОУН я доповів йому про всі свої спостереження, плани, а також і сумніви.

– Добре, що, ризикуючи всім, що маєте, ви залишаєтеся безстрашним і спокійно – зібраним, – відзначив обласний провідник. – Однак застерігаю: вам буде все вдаватися до того часу, поки на вашому шляху не трапиться собака або мудріший і спритніший од вас. Подвійне життя, подвійне навантаження вимагає потроєної обережності. За будь-яких обставин не втрачайте холонокровності і тверезої оцінки, ситуації. Отже, до праці, друже!..

В обіймах суворої зими і тривоги наступив новий 1940 рік. Згідно договору з СРСР етнічні німці мали право виїзду в Німеччину. Цим і скористалося багато людей, які покинули Західну Україну і поїхали в Німеччину, тікаючи від більшовицького терору.

Одним з перших репресивних наступів більшовиків був спрямований на українську церкву – високе оподаткування, заборона викладання у школі релігії і релігійних проповідей у церкві. На селянські двори нова влада теж наклала непосильні податки.

Тоді повітовий провід ОУН в усіх міліцейських станицях (п'ятьох) мав своїх хлопців, які відстежували всі напрямки роботи НКВС і про все повідомляли провід. А в НКДБ, де вершилися політичні справи, наших хлопців не допускали. Але наші хлопці зуміли встановити контакти і з працівниками НКДБ, від яких і дізналися про складання списків, у котрих значилися прізвища польських колоністів і заможних українців – працелюбних господарів. Не треба було великого розуму, щоб зорієнтуватися: готується обширна депортація наших людей на Сибір. Власне, вже в кінці лютого 1940 року вивезення почалося не тільки колоністів, а й маси українського люду. У Суходолі, селі, що неподалік Бібрки, мав місце такий випадок. Коли енкаведисти забирали родину члена ОУН Василя Фіцика, пострілом з револьвера Фіцик убив чекіста. Зчинилася метушня, в якій Василь разом дружиною встигли утекти. З усього було видно: немало сліз і крові, знуцань і поневірянь чекає на наш народ.

Після закінчення школи міліції (квітень 1940 р.) з дипломом і при званні лейтенант паспортної служби мене скерували в Бібрку, у райвідділ міліції. Мене тут знали всі, крім НКДБ, де начальником був Малишев, секретарем – Ярошенко, слідчими – Остріков і Юхнович, а прокурором Ольшанський. Усі особливо пильно приглядалися до мене...

– Будеш паспортистом, – сказав мені начальник міліції Клименко, – секретарем у тебе буде Ольга Ярошенко, – дружина Ярошенка, котрий у відділі НКДБ секретарем працює.

Під час знайомства з відділом в одному кабінеті я натрапив наче на знайомого чоловіка. Він глянув на мене і запитав:

– Це вас після школи до нас на роботу направили? Чув про вас, що приїдете.

– От і приїхав. Знайомлюся. Не знаю, як приймете.

– Приймемо, як належить. І познайомимось. Я – Теодозій Василик, родом із села Серники. Вчитель, а працював шкільним інспектором у повіті. Відтак був без роботи. От і влаштувався тут, займаюся пропискою і випискою приїжджих. Радий нашій зустрічі, – сказав Василик.

Він був старшим від мене років на 4-5. Інтуївно я відчув, що цей приємний

інтелігентний чоловік стане моїм другом.

І до знайомства з секретаркою Ольгою Ярошенко дійшло. Була невисокого зросту, миле личко дуже втрачало від надмірної, як на моє уподобання, косметики. Густо наpomаджені вуста робили її прозаїчною советською дамою. А ось дзвінка українська мова пестила слух. А слова – відверто фамільярні насторожували...

Невдовзі Василик запросив мене в гості додому. Коли ми усаїтнілися, він повів мову про недавно пережите:

– Маєте щастя, що вас тут не було, коли ми всі з міліції мусили бути при вивозі людей на Сибір. Як знущалися над нещасними матерями, дітьми, старшими, навіть над немовлятами! Жах! На господарство приходили вночі, стукали у вікно, входили в хату і віддавали наказ: “Збирайтеся в дорогу!” Що творилося в хатах, на подвір’ях, а потім, коли всіх вантажили у вагони. Сніг сів в обличчя, мороз був сильним – і це погіршувало і без того тяжкі обставини: вмирили старенькі, вмирили і діти. “Зойк, лемент. На роботу в міліцію я пішов з безвиході, але щоб гнати людей на смерть... Більше їм не вдасться заманити мене на такі діла, – гірко розповідав Василик і все нижче схиляв повиту гіркотою голову.

У моїх жилах закипала кров. Але я сказав лише:

– Розумію вас.

Василик підняв голову, і наші погляди стрілися. В його очах я побачив свій біль – і ми домовилися працювати разом, допомагаючи один одному, застерігаючи один одного...

Наступного дня мене викликав начальник міліції і дав завдання поїхати до Львова і привезти з головного управління тисячу бланків паспортів.

– Але це не все, – серйозно зауважив начальник. – У нас є 16 арештованих польських поліцаїв. Я дам тобі машину, ще двох озброєних міліціонерів, і ти доставиш арештантів у тюрму на Казимирівській вулиці (Бригідки), здаш їх там, а відтак – по бланки. Зрозуміло?

– Зрозуміло.

– Повтори!

Я повторив покладене на мене завдання.

Коли я передавав документи на арештованих, очі вихопили напис на одній із папок, що лежали на столі, – “Дело Горбового...” Мене – наче струмом ударило. Володимир Горбовий. Це ж адвокат Степана Бандери на Варшавському процесі.

Бланки чистих паспортів я доставив, як вимагало завдання.

Про це і багато іншого я розповів обласному провідникові ОУН при черговій зустрічі. Мені імпонувала висока культура спілкування з цим чоловіком, його широка обізнаність, але я так і не дізнався про його справжнє прізвище, – “Кедр” – от і все.

– Про те, що документи на Горбового готувалися з самого початку нової влади, ми знали. Але чи вдалося їм заарештувати його, будемо уточнювати. Добре, що ви зуміли дізнатися про арешт 11 осіб на квартирі Мирослава Шевелюка. Цей сумний факт ще раз підтверджує, що більшовики забагато знають про нас. Місцеві члени КПЗУ зі шкіри лізуть, аби вислужитися, доносять на всіх і вся. Однак більшовики все одно нашим комуністам не зовсім довіряють і самі створюють широку сітку донощиків У результаті – десятки арештів в університеті, інших вищих школах. Отже, наказую: будьте обережні! – “Кедр” говорив з почуттям батьківської опіки і відповідальності провідника.

– А я – наче артист цирку, що приборкує звірів: спочатку входить у довір’я до

дикого звіра “ламає” його агресивність терпеливістю і прихованою впертістю, а потім спритно маневрує... Якось удалося нікого не настроїти проти себе – усіх я вислуховую, раджу, як краще облаштуватися побутово. І чим ближче приглядаюся до “визволителів”, то бачу звичайних людей, вкрай убогих духовно, без національної свідомості, без натяку на національну гідність. Це стосується українців – східняків. А от росіяни – то жорстокі і запеклі вороги всього українського. Але і з ними намагаюся підтримувати спокійні стосунки, а деколи – й м’які.

– Це добра програма. Дійте в цьому напрямі. А що ви можете сказати про наше повітове керівництво? – “Кедр” не зводив з мене питального погляду.

– У районах повіту я буваю двічі на місяць. І щоразу відзначаю слабкість низових ланок. Арешти і вивози сильно вдарили по нашій організації. Однак такі керівники, як Михайло Кондрат, Петро Ярема, Василь Костик, мій заступник Євген Гіжовський, а також Ярослав Дякон, дають підстави сподіватися на поліпшення справ... Я ж при паспортизації населення зможу допомогти багатьом людям, нашим друзям. Перед КДБ мене буде обстоювати моя секретарка Ольга Ярошенко і сам начальник міліції.

– Перестаньте покладати надії на них! – уперше перебив мене “Кедр”. – Запам’ятайте: комуно-більшовицька система замкнута, вона ніколи не примириться з іншими партіями, з іншою ідеологією. Загинути вона може тільки від власного звиродіння.

– Але ж мушу мати якесь прикриття?

– Авжеж, – погодився “Кедр”. – Прошу мені вибачити, що перебив вас. Я вам довіряю, а моя вибухова реакція спрямована, звичайно ж, не на вас, не на вашу діяльність. Але я маю не тільки вас підтримувати, а й застерігати. В цьому моя відповідальність.

Потиснувши один одного в обіймах ми розійшлися. Кожний – на свій пост, до своїх обов’язків – перед кожним українцем і водночас перед усією Україною.

Час минав, а в мене ще не було квартири, по кілька днів я нічлігував то в одних, то в інших знайомих. Якось до мене підійшла Ольга Ярошенко:

– У будинку, в якому живемо ми з чоловіком, звільнилася квартира. Ось ми з Олексієм запропонували надати її тобі. Нашу рекомендацію взяли до уваги – ось тобі ключ, іди на оглядини, переселяйся...

– О! Олю! Вдячний тобі і твоєму чоловікові за підтримку, так потрібну моїй родині. Цілую твою руку, а чоловікові тисну долоню.

– Я тебе дуже поважаю, – мовила серйозно.

А я неймовірно зрадів, що нарешті зможу жити з своєю сім’єю.

– І забудьмо про це, – проказала стишеним голосом.

Ввечері я помчав у село, до своїх. Дружина моя Катруся теж дуже зраділа, аж засвітилася, а моя донечка Аня кинулася до мене з вигуком:

– Спочатку погойдай мене на руках, а тоді вже поїдемо.

Облаштували ми своє нове житло протягом тижня, і переїхали. Наші сусіди Ярошенки – Ольга і Олексій, вчувши дитячий голосок, а в них дітей не було, з цікавістю зайшли привітати нас з вхідчинами. Моя Катруся, дуже гостинна жінка, вмить приготувала частування і ми гостились увесь вечір. З першого моменту Аня наче прикіпіла до тітки Ольги, навіть збиралася до неї на начліг. Затримав малу вдома улюбленець – котик, а в Ярошенків kota не було. Перед тим Ярошенки жили на Півночі, в Петрозаводську, і Олексій розмовляв російською мовою, що і збентежило, і зацікавило Аню. Ольга взяла малу на руки, притулила до грудей і сказала:

– Я буду тобі за перекладача, і за нього і за себе буду тебе весело любити.

– А я вас уже люблю, – щебетала Аня і далі горнулася до Ольги.

У ці хвилини розслаблення ми щиро розмовляли, жартували і сміялися. Молодість брала своє – мені тоді було – 27 років!

РОЗДІЛ III

У травні 1940 року почалася масова паспортизація. У школі організували конкурс на володаря кращого почерку – для виписування паспортів. Відібрали Теодозія Василика, Нелю Баумгартер, Наталю Коцюмбас, Ірину Корінчевську і, звичайно ж, Ольгу Ярошенко. Почалася копітка велика за обсягом робота, яка вимагала граничної уваги. Щодня траплялися різні непорозуміння, що вимагали постійного з'ясування якихось даних про різних людей. Були “чорні” списки; тих, що потрапили в них, позбавляли права на паспорт, і скривджені перестрівали нас на дорозі, плакали, благали, падали під ноги... Багатьом з них удалося видати паспорти, але це було непросто, в кожному окремому випадку треба було представити поважну мотивацію, аби не викликати підозри.

До липня ми виписали понад тисячу документів. Без помилки, без помарки. В один із таких завантажених днів до мене підійшов черговий і повідомив:

– Вас викликає приїжджий начальник.

Допит почався здалека – як живеться, як ставиться до мене начальство, скільки заробляю. А відтак діловито:

– Я приїхав до вас із Нових Стрілищ. У наш райвідділ НКДБ надійшов сигнал від громадян села Баківці, що у 1939 р., коли німці розбили поляків, а Червона Армія була на підході, ви як командир групи самооборони говорили людям: “Цю територію займуть німці і постане Самостійна Україна”. Що ви скажете на це?

– Скажу, що це брехня. Справді, була група самооборони – проти польської поліції. А як тільки наблизилася Червона Армія, та група розпалася. Вісім хлопців, що залишилися, зайняли Соколівку станицю польської поліції. Серед них був і я. Червону Армію ми вже зустріли з червоними пов'язками. І стали народною міліцією. Закликати до боротьби за Самостійну Україну в цій ситуації було б, м'яко кажучи, нерозумно. Зрештою, основні події того часу записані в книзі рапортів. Можете пересвідчитися: та книга зберігається в Соколівській міліції.

– Так, – з іронізував слідчий. – Робили ви своє, а рапортували, виправдовуючись від своїх діянь.

– І це неправда, – стояв я на своєму. – І звернувшись до архіву, ви можете в цьому переконатись.

– Ну, добре. Припустімо, я вам повірив. А тепер звертаюся до вас з проханням: допоможіть нам упіймати Богдана Захарківа. Він числиться вчителем у Дев'ятниках. У 1933 році Захарків був співучасником замаху на радянського консула у Львові. Польський суд щось там трохи покарав його, але тепер він мусить відповісти за те перед нашим судом!

– Розумію вас. Але ця справа не в моїй компетенції. Допомогти можу порадою: якщо хочете дослужитися до вищого звання, не лінуйтеся, а беріться до ловів. На мене не можете розраховувати ще й з тієї причини, що я дуже завантажений роботою – просто доби замало, щоб упоратися з поставленим завданням. А завдання для мене – над усе.

– Добре, – відповів сухо. – А чи знаєте, з ким розмовляли? Я – слідчий райвідділу НКДБ, у Стрілищах Нових Єлізар Мамонтов, капітан юстиції. Розмова наша була цікавою для мене, – і простягнув руку на прощання.

Повернувся я в свій кабінет, як звичайно, спокійним. Але внутрішнє напруження і виснаженість потребувала спокою і відпочинку, що було можливим лише в обстановці свого дому туди, до своїх я й подався. А назустріч мені моє дівча:

– Спочатку погойдай мене на руках, а тоді вже будеш собі думати і говорити з мамою.

Наступного дня, вибравши зручний момент, Ольга підійшла до мене і шепнула:

– Не поспішай іти додому. Залишся. Маю тобі дещо сказати.

Коли всі розійшлися, Ольга знову підійшла до мого столу і знову шепнула:

– Сиди на своєму місці. Я відійду поодолік і теж сяду. Говоритимемо пошепки. Щоб усе зрозумів, стеж за моїми вустами і жестами. І Ольга почала:

– Учора до тебе приїжджав оперативник зі Стрілищ Нових. Опісля він був у нас, у відділі НКДБ, і докладно переповів вашу бесіду, всі твої відповіді. А в кінці сказав: “Ловкий той ваш начальник паспортного відділу. Переадресовує мене у військовий архів. Там, у архівних документах того часу, чорт голову зламає і нічого не дізнається”. – А як ти йому про лови на Захарківа! Всі сміялися. Малишеву, начальнику відділу, твоя позиція дуже сподобалася. Він так і сказав оперативнику: “Хотів ти підозрілу справу вияснити, а він допоміг тобі затемнити її. А коли ти просив, щоб він допоміг тобі зловити того вчителя, він подав тобі добрий урок: за чужу роботу НКДБ звання тобі не підвищить. Славно сказав! Ще й архівом застрашив!”. Коли ж оперативник поїхав, Малишев натякнув, що міг би послати тебе вчитися на службовця НКДБ. Ти б пішов? – запитала Ольга.

– Я? В НКДБ? Та що ти? По-перше треба мати юридичну освіту, треба бути партійним. До партії я ще замолодий, а до комсомолу застарий, – я уникав різкої відповіді, але враз узяв і сказав: – Знаєш, Ольго, я не вважаю НКДБ гідним комісаріатом. Це комісаріат жорстокостей. Для більшовизму він, може, й годиться, але для комунізму – непридатний. Комунізм може будуватися без пролиття крові, гноблення, винищування людей. Як це можна пов’язати – заради щасливого майбутнього людства здійснювати кровавий терор сьогодні?

– Уперше чую від тебе політичну критику, – прошепотіла Ольга. – Здогадуюсь, ти віриш у демократію. А я, хоч і є членом ВКП(б), всеціло з тобою солідарна. І це сталося не від сьогодні. Ми з Олексієм читали Бердяєва, я добре знаю Шевченка, Грушевського... Хочеш – “Вальдшнепи” Хвильового можу тобі дати. Ти вбив собі в голову, що я “советка” – і все! Ми з Олексієм прочитали такі книги, яких у книгарнях нема. Звичайно, не для пропаганди, а для розширення світогляду. ми маємо сформовані певні погляди, переконання. Так, це ризик. але без ризику – нудно жити. Історія матеріалізму – остогидла. Люблю живі, жваві, відважні новини. Прощу тебе: не віддаляйся. Я тебе не підведу! Крім Олексія, я не маю жодної близької людини. Що з тобою стрілася – це Божя ласка.

– Невже ти християнка?

– Не тільки християнка. Щодня до Всевишнього молюся.

Я встав, підійшов до неї і поцілував їй руку. І при цьому пильно дивився їй у вічі. Вона спокійно витримала мій погляд. Коли живеш подвійним життям, щодня спілкуєшся з ворогом, щодня ризикуєш бути викритим і знищеним, ризик, мов хвороба, виробляє імунітет до всіляких підступів. Цього ж разу все моє єство,

аналітичне спостереження повідали мені: цим Ярошенкам можна довіряти. І все ж сказав собі: подивимось, як далі розвиватимуться події.

РОЗДІЛ IV

У роздумах на самоті я часто спiniaвся на такій ситуації: чому ніхто не дорікає мені, що я, політичний діяч націоналістичного спрямування, працюю в більшовицьких органах влади, влади, яка своїми паскудними і жалючими кігтями вп'ялюється в тіло українського народу? Сам собі казав: хай вп'ялюється своїми кігтями спочатку в мене, може, відразу не загину, а біль вестиме мене далі, і я собою заслоню інших, слабших від мене. Весь час, коли я працював при більшовицькій владі, в кожную хвилину я був готовий пожертвувати собою заради свого народу. Цю посвяту беріг глибоко в серці, хоч на перший біглий погляд могла скластися думка, що я роблю собі кар'єру. В большевиків за кар'єру треба було дорого заплатити. Працюючи з людьми, які мали в районі велику владу я хотів дослідити, яка в них душа, чи справді всі вони нелюди, чи, може, серед них ще збереглися нормальні люди. А це, звичайно, не є простою і швидкою справою, до того ж в умовах, коли треба було пропагувати щасливе майбутнє, а в нинішньому дні вивозити в Сибір, говорити про колгоспи, накладати непосильні податки на коровину і кожную деревину, збирати продуктові оброки – масло, яйця, вовну, навіть хрін люди мусили зносити в кооперацію.

Звісно, за таких обставин важко було зняти маску і виказати на загал своє справжнє обличчя. І все я приглядався до всіх з надією прочитати в чийсь очах: “Я розумію, все розумію, але вдіяти нічого не можу...”

У таких роздумах я й добрався до Дев'ятник. Під прикриттям – мушу провідати тещу – мав конче зустрітись з Дяконом.

– Де Захарків? – запитав у Ярослава ледь той переступив поріг тещиної хати.

– Захарківа нема ні в школі, ні в селі...

Я полегшено зітхнув.

– Його викликали в НКДБ, він не пішов, – продовжував Дякон. – А тепер він уже в підпіллі. Переховується в рідних у Під'яркові.

– А як у тебе? – запитав у Дякона.

– Маю багато організаційних завдань. І у мене жив Захарків, приїжджали по нього, і я не не пішов, коли мене викликали.

– А як далі?

– Буду змушений іти в підпілля, – після тривалої мовчанки сказав Дякон. – Тут на всі боки така напружена обстановка. Уявляєш: я ходжу вузенькою кладкою, а за мною постійно пантрує пара чужих очей? Як кажуть, пасе мене. Це вельми ускладнює життя.

– Розумію. Краще не мати жодних підглядачів: у нашому ділі – це велика небезпека, навіть не можна передбачити – яка.

Після паспортизації населення Бібрки нам дано завдання зробити це в прилеглому селі Шпильчині. Нас четверо – я, Теодозій Василик, Ольга Ярошенко та Неля Баумгартен щодня пішки ходили в село і видавали паспорти людям.

Якось, коли поверталися до Бібрки, до мене наблизилася Ольга і повела таку мову:

– Добре, що повертаємося за дня, а то, говорив мені Олексій, можливі напади – селяни запаслися зброєю, ховають її, тож можуть і витягнути зі схованок...

– Ні, Ольго, на нас ніхто зброї не підніме, ми ж добре діло робимо, – взявся заспокоювати жінку.

– Але, – вела вона далі стишеним голосом, – зброю селяни таки мають. І саме на її пошуки в неділю виїжджає вся наша держбезпека в село Романів у неділю, – наголосила. А далі наче занепокоєно: – Бо ж інакше в районі буде небезпечно жити...

Я усе добре почув, зрозумів, однак промовчав, наче це мене зовсім не стосувалося. Я знав, скільки і якої зброї є в Романові. Дякую тобі, чужа Ольго – мій друже.

Увечері я непомітно вийшов з дому і пішов до Петра Яреми, який був тоді районним провідником ОУН. Запрацював наш зв'язок, і у Романові знали, хто на них налетить у неділю... А добре знали, як підготуватися до подібних нальотів.

А у понеділок від знайомого міліціонера, який був теж залучений до акції в Романові, я дізнався, як усе відбувалося і чим закінчилося.

– Ми впали в село якраз, коли люди йшли до церкви. Деякі повернулися додому. Нищпорили по всіх усюдах, але ужинок виявився мізерним: в одного старого діда знайшли пояс і багато патронів до карабіна, в іншому місці – сідло на коня. Облава в поблизькому лісі нічого не дала, – знизував плечима міліціонер – оповідач.

Ще раз дякую тобі, чужа Ольго – мій друже! А мій друг – друг мого народу, моїх земляків.

Через кілька днів я мав зустріч з “Кедром”. Доповів йому про ситуацію в цілому повіті, і про події в Романові – теж.

– Вам щастить, бо ваше НКДБ ще добре не вгніздилося на новому місці, і слабка агентура в них. В інших повітах вони жахливі справи творять. Арештують, готують списки на депортацію наших людей в Сибір. Раджу вам, – вів далі “Кедр”, – уникати надмірного ризику, водночас дійте енергійно і сміливо. І не поспішайте переходити в підпілля.

У Романові я мав близького друга Захару. Дужий і кремезний, з крупними рисами обличчя, він виглядав суворим і неприступним, хоч насправді був лагідним і добрим. працював він мельником, допомагав людям у біді, а для Дякона був дисциплінованим станичним ОУН. Ми зустрічалися з ним у четвер на ринку.

– Ми колись дамо відсіч тим зайдам, відплатимо за всі знущання над нами! – Захара говорив гнівно і водночас болісно. – Держбезпека щодня товчється по навколишніх селах – Звенигороді, Коцурові, Підгородищах, Під’яркові; нищпорять, залякують людей Сибіром, настроюють один на одного. Вони хотіли б, щоб кожний доносив на іншого, одне слово, хочуть усіх зробити пастухами, щоб усі доносили на всіх.

– А ми повинні мати мудрість і людську гідність, і не потрапляти в більшовицькі сіті. Тримайся, друже, і підтримуй інших – до тебе звідусіль люд тягнеться, як і ведеться, до млина, то користай з цього і застерігай земляків...

У розмові з Ольгою я сказав:

– Бачився я з одним родичем зі Звенигорода, казав мені, що люди дуже занепокоєні складанням нових списків на депортацію в Сибір.

– Дмитре! – Ольга говорила впівголоса. – Наш начальник держбезпеки Малишев – крутий чоловік. В Карелії, після війни з Фінляндією, від його рук постраждало багато тамтешніх людей. В Петрозаводську ми працювали разом з ним, усе бачили, і сюди він нас потягнув за собою. Зрештою, поживеш – багато чого впізнаєш.

– А мені він таким не видається, – зовні спокійно сказав я, а внутрішньо аж

зіщулився від невтішних новин і важких передбачень.

Через кілька днів до нас додому зайшов Олексій Ярошенко і запропонував на вихідний поїхати на полювання на качок, і тим відзначити день мисливця (1-го серпня). Я погодився, і ми подалися на велосипедах на Отиневецькі стави. Повернулися домів з кількома качками. Та справа не в здобичі, а в тому, що я зблизився не тільки з Ольгою, а й з її чоловіком – службовцем НКДБ.

РОЗДІЛ V

Коли Ольга в черговий раз, ніби ненароком, передала мені важливу інформацію, я не втримався і сказав їй те, на що вона заслужила.

– Ти, Ольго, як та біла пташина серед чорного вороння... І твій чоловік – гарний відважний український козак, ціную і поважаю вас обох. Довіряю тобі.

– Цить! – обірвала мене. – Добре, що вже не називаєш мене чужинкою. Ми з тобою близькі по духу. І Олексій мій, справді, не з того вороння. Він – інженер-хімік, я – вчителька української мови і літератури. Може, нам удасться вирватися звідси і жити та працювати посеред людей. Ти ніколи не втрачай мене з ока. Мені подобається, що ти поводишся по-лицарськи, дорожиш моєю честю. Це робить нашу дружбу безпомилково прекрасною, з вічним стремлінням до добра і гарного...

– Розумію. Розумію, Ольго, саме в такому смислі, який ти вклала в свої слова, – сказав я.

Насунули хмари, загриміло, почав накрапати дощ, і ми розійшлися.

Одного дня Ольга з сумом повідомила про смерть нашої улюбленої співачки Оксани Петрусенко. Незадовго до того, уже вагітною, вона виступала у Львові, а померла при пологах за нез'ясованих обставин, що нас дуже вразило і занепокоїло.

Працював я в паспортному відділі міліції, доки було можливо, – потрібну інформацію передавав “Кедрові”, був зв’язковим між ним і підпіллям, у яке пішло багато членів ОУН.

– Продовжуйте діяти, старайтеся втриматися в міліції якнайдовше, – говорив мені “Кедр” під час кожної зустрічі. – Самі ж розумієте, як це нам допомагає.

А тим часом органи НКДБ поспішно готували списки на депортацію в Сибір. Як тільки нам – мені і Теодозію Василюку – стало відомо, що нас готують до мобілізації на ці акції, ми обидва відразу звільнилися. Я з сім’єю поїхав у село до тещі.

Вивозили багатших господарів, багатих євреїв і проституток. У списки на вивезення потрапила родина старшого брата Петра Яреми. Цей брат служив у Львові в кінній міліції. Як дізнався про вивіз, одразу прискакав у Бібрку на коні рятувати родину. Енкаведисти коня відібрали і заарештували його разом з Петром. Після депортації родини, їх засудили до 10 років тюремного ув’язнення.

Дружині Петра Яреми Соні вдалося уникнути вивозу; після акції вона з дитиною повернулася додому. Одного вечора до її хати підокралися два міліціонери. Це зауважив один з близьких друзів, покликав ще двох друзів, і вони миттю подалися до хати, з якої доносився крик Соні і її дитяти. Гвалтівників, як були – роздягнутих, хлопці зв’язали, вивели за місто і вчинили самосуд – повісили нелюдів.

Соню з дитиною перевезли у Львів.

Про всі ці події наступного дня я повідомив “Кедрові”, він сказав, що Соня з дитиною перебуватимуть у безпеці. За порадою Дякона, керівництва Бібркським районом я передав Андрієві Демчишину — “Джіму”, який перебував у с. Вільховець

поблизу Глібович Великих – ближче до залізниці, ближче до лісу...

Слідчий НКДБ Мамонтов почав викликати мене до себе. Звичайно ж, нікуди я не ходив. Добре озброєні – в кишені револьвери, а в куртках гранати, – ми з Дяконом не спали вдома, ходили селом і розмірковували про війну, яка вже дихала нам в потилицю, – як маємо повестися.

Одного дня, це вже навесні 1941 року, Бібркська держбезпека оточила Романів; послали по Підлужного, щоб прийшов у сільраду. Підлужний спокійно ввійшов, оглянувся навкіл – і кількома пострілами вклав обидвох: начальника НКДБ Малишева і прокурора Ольшанського. І незаметно зник.

Викликали зі Львова підмогу і взялися до мордувань людей. Знущалися над людьми, але люди в глибокому переконанні говорили: “Так, і тільки так діє ОУН — в наступі і обороні своєї землі. Ми з ними воюємо на своїй території, щоб забралися, щоб над нами не знущалися!..”

Якось у Великих Глібовичах я стрів Теодозія Василика, від нього я дізнався дуже втішне для мене: Ольга і Олексій Ярошенки звільнилися з НКДБ, виїхали до Львова і там пішли на цивільну працю. На місце вбитих — прийшли нові кати – поневолювачі нашого народу.

Якби так собі запланував – ніколи б так не вийшло: на сільському мосту ми зішлись, як то кажуть, лоб у чоло, зі слідчим Мамонтовим – він в’їжджав у кареті, а я йшов собі додому. Я його впізнав одразу, а він мене – ні: я був зодягнений у сільський робочий одяг, і як тільки красчком ока побачив його, опустил очі і спокійно розійшовся з його каретою. Та не встиг добратися додому, як за мною прийшов посланець із сільради:

– Вас викликає Мамонтов.

– А ти мене не бачив, – сказав я посильному. – Скажи, що я поїхав до Львова, і невідомо, коли повернуся.

Довелося негайно загумінками зникнути і причаїтися в безпечному місці.

На той час у мене вже був зв’язковий – Іван Кучер. До цього двадцятирічного хлопця, що походив із заможної родини, я довго приглядався, поки переконався, що йому можна довіряти.

У травні 1941 року, рівно за місяць до початку війни, в село прийшов з еміграції нелегальним шляхом Ярослав Хандога, родом з села Ятвяги. Він переконував нас, що війна між Німеччиною і Советським Союзом розпочнеться в червні. А на початку червня Дякон одержав друкарську матрицю, в якій теж йшлося про початок війни.

Тоді в Бібркському повіті було вісім підпільників, які переховувалися від більшовицької влади. Це – Василь Фіцик з села Суходолу, Василь Грек – “Хмара” зі Стрілищ Нових, Богдан Захарків з Під’ярківа, Андрій Демчишин з с. Вільховець, Василь Заставний з с. Чижичі, Василь Сірко з с. Вільховець, Ярослав Дякон і я, Дмитро Сусік, – з с. Дев’ятники.

Ми переховувалися в різних селах у знайомих і далеких родичів. Систематично зустрічалися, обмінювалися інфор-маціями і її обговорювали. Наступна наша зустріч мала відбутися 24 червня, на якій ми мали вирішити як діяти далі. А 22 червня почалася війна.

Одного вечора ми зішлись і після короткої наради вирішили йти на Бібрку через Вільховець – нове місце осідку повітового проводу ОУН. До підпільників попросилася Євгенія Музика – вона ніяк не відступала від нас.

Ночували в різних шопях. По дорозі нам стрічалися більшовицькі воїни, але ми

усувалися з дороги, щоб їх оминати. 28 червня ми ввійшли в Бібрку і одразу подалися до суду. Звідтам доносився плач і лемент. На підвір'ї суду люди розкопали свіжу могилу, відкрили по-звірячому закатований цвіт української нації – окровавлені тіла, роздягнуті, поглумлені... Неможливо було дивитися; кров холонула в жилах. А рідні в розпуці падали на ці понівечені тіла і мало не божеволіли. Я взяв за руку Івана Кучера, і ми пішли в приміщення суду подивитися, що там робиться.

На коридорах було порозкидано багато різних документів. Ми піднімали їх, читали і вжахалися: це були протоколи допитів закатованих, списки донощиків НКДБ. У підвалах суду були ванни, в яких чекісти варили людей. Була там і велика жаровня, на якій смажили українців. Там загинули два адвокати, четверо вчителів, студенти – про це розповідали місцеві жителі.

Ввечері 30 червня в Бібрку прибув наш земляк Микола Лебець. Було скликано збори мешканців міста, на яких обрали старосту повіту – ним став Ярослав Дякон. А наступного дня відбувся великий похорон жертв більшовизму, гіркі і гнівні виступи оповивалися риданнями, від яких, здавалося, здригалася не тільки земля, а й небо.

Кінець другої частини

ПІД КОЛЕСАМИ ІСТОРІЇ

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

УКРАЇНО, Мати Героїв, зійди до серця мого, прилинь бурею вітру кавказського, шумом карпатських ручаїв, боїв славного Завойовника Батька Хмеля, тріумфом і гуком гармат Революції, радісним гомоном Софіївських Дзвонів. Нехай в Тобі відроджуся, славою Твоєю опромінюся, бо ти все життя моє, бо Ти все моє щастя.

Задзвони мені брязкотом кайдан, скрипом шибенниць в понурі ранки, принеси мені зойки катованих в льохах і тюрмах, і на засланні, щоб віра моя була гранітом, щоб росло завзяття, міць, щоб сміло я йшов у бій так, як ішли герої за Тебе, за Твою славу, за Твої Святі Ідеї; щоб помстити ганьбу неволі, потоптану честь, глум катів Твоїх, невинну кров помордованих під Базаром, Крутами, в Кінгірі і Воркуті, геройську смерть героїв Української Нації, Української Національної Революції – полковника Євгена Коновальця, Басарабової, Головінського, Шухевича, Бандери та смерть Данилишина і Біласа, і тисяч інших незнаних нам, що їх кості порозкидані або тихцем загребані.

Спали вогнем життєтворчим всю кволість у серці моєму. Страху нехай не знаю я, не знаю, що таке вагання. Скріпи мій дух, загартуй волю, у серці замешкай моєму! У тюрмах у тяжкі хвилини підпільного життя рости мене до ясних чинів. У чинах тих хай знайду я смерть солодку, смерть в муках за Тебе. І розчинюся в тобі я, і вічно житиму в Тобі, ВІДВІЧНА УКРАЇНО, МОГУТНЯ І СОБОРНА!

Молитва Українського Націоналіста

РОЗДІЛ І

В часі, який описую, багато подій відбувалося в Бібрці чи навколо неї. І це не випадково. В центрі подій перебувало місто, яке в 20-30 – х роках займало важливе місце і було одним з головних адміністративних центрів Львівщини – повітовим староством, до якого належали Ходорів, Жидачів, половина Миколаївського району та Нові Стрілища. Через Бібрку пролягала автострада Львів-Рогатин-Бережани. Місто мало багато складів промислових товарів, зерна, муки, овочів. Понад сто – різних торговельних підприємств. І звичайно ж, млин, електростанція, великий базар (торговиця).

Що ж стосується культурного розвою, то Бібрка була центром Товариств “Просвіта”, “Сокіл”. Хор, драматичний гурток, футбольна команда діяли активно і залучали в свої ряди все нових бажаючих розвивати свої таланти.

У 1918 році, коли Українська Галицька Армія воювала з поляками за Львів, у Бібрці містився штаб УГА.

Влітку, щороку, відбувалися фестивалі українських пісень і спортивні змагання. Звідусіль линула музика – на зміну симфонічному оркестру виходив духовий. Села за прикладом повітового міста, теж тягнулися до культури, мистецтва. Край розцвітав зовнішньо, люди збагачувались духовно – і все складало величну картину людського буття.

І на все це чорною навалою налетіли більшовики з своєю загальною підозрілістю і колективізацією. А потім – німці з єврейським гетто. Усе це призвело до повсюдного упадку. Вигляд Бібрки в усіх відношеннях змінився до невпізнання. Нині – це селище міського типу.

По дорозі з Бібрки до села Глібовичі в полі під лісом височіє могила – на цьому місці у 1930 році польська поліція вбила провідника УВО-ОУН Юліяна Головінського, на кладовищі похоронений учасник бойового зіткнення з польською поліцією Пісецький. Хочу відзначити ще великий вклад медиків повітової лікарні, які рятували поранених повстанців УПА.

Третього липня 1941 року жителі Бібрки похоронило 18 жертв більшовицького терору. Люду зійшлося з цілого повіту. Як я уже описував, на похорон прибув член Головного проводу ОУН Микола Лебець. Отоді він визначив, як нам бути надалі:

– Негайно створюйте українську державну владу! Німці зайняті війною. Якщо згодом вони націляться організовувати окупаційну владу, ми повинні довести, що в нас є своя влада. Отож, правдами – неправдами доставайте потрібні документи і всю енергію спрямовуйте на свою владу. Чиніть усе мудро, продумано і з любов’ю до України, до свого народу, аби у вашій особі кожний мав підтримку і опору.

Ми з Дяконом поїхали до Львова, обговорили ситуацію в штабі ОУН, узяли напрямок – хто куди і до кого. Це був ризик. Усе щомиті могло “зірватися”, але вишкіл, який і пройшли досвід підпільної роботи, знання мов – усе спрацювало в різних німецьких установах, і надвечір, коли ми зустрілися з Дяконом, обмінялися переможними усмішками: Дякон – мер міста, я – власник книгарні, німецький пропагандист. Ми голосно розсміялися. Відтак Дякон спохмурнів:

– Це все для німців, а насправді ми знаємо, що ми – ОУН. І назавжди!

– Так, друже!

І ми міцно обнялися.

З нашими документами ми могли рушити в будь-якому напрямку. І одразу ж скористалися таким правом вільного пересування. Дяконів знайомий мав мотоцикл з

коляскою, і, не гаючи часу, ми почали об'їжджати повітові осідки. Побували у Щирці, Городку, Судовій Вишні, Перемишлянах, Винниках, Нових Стрілищах, Ходорові, усім районним провідникам передали вимогу встановлювати на місцях українську державну владу негайно, аби випередити німців.

В кінці серпня 1941 року у Львові відбувалася конференція, в якій взяли участь представники з усієї Галичини. Від ОУН її організатором був інженер Полянський, з боку німців – А.Бізанц. Ми з Дяконом були запрошені. Полянський повідомив, що скликано нас у зв'язку з створенням в Галичині німецької адміністрації, і що новопризначений губернатор Галичини групенфюрер Отто Вехтер хоче з нами говорити.

Говорив Вехтер німецькою, Полянський синхронно перекладав. Що ж, ворог він і є ворогом. Хоч Вехтер і пообіцяв не розганяти вже створену українську адміністрацію, але все буде під гострим контролем, і поки що німецьких репресій проводитися не буде, хіба що на випадок групових безпорядків. Полянський сказав:

– Якщо комусь не сподобається ставлення німців до нас на місцях, той може залишити місце.

Ми понуро опустили голови. Провід ОУН націлював нас не звертати уваги на німецьку позицію і, переборюючи перешкоди, втримуватись на місцях.

Що ж стосується мене, то я насправді відкрив книгарню. Узяв на роботу продавця і заготовача, який доставляв книги, підручники, канцприладдя. Торгівля давала прибутки, котрі спрямовував частково на розвиток, а решти – на допомогу в нашій діяльності.

Наприкінці 1941 року в Бібрці був створений Український допомоговий Комітет апробований німцями, яким керував Кубійович. На Галичину був призначений Кость Панківський, а адміністратором призначили Євгенію Музику. У комітеті було три референтури: організації допомоги військовополоненим, культурно-масової роботи і фізичного виховання. Допомогу полоненим вела сама Євгенія Музика, я був культурно-освітнім референтом, а спортивним – мій знайомий з Ляшок Микола Васишин, член ОУН. З ним був ще гарний спортсмен, земляк Миколи, Радомський.

Німецьким ляндркомісаром у Бібрці був Ріттер Корнель фон Драгомирецький. Цей німець бездоганно володів українською мовою, що викликало подив не тільки у загалу, але й у вчителів-україністів. І взагалі, він був більше українським, аніж німецьким громадянином, особливо це відчувалося в розв'язанні економічних питань.

Євгенія Музика сумлінно ставилася до своїх обов'язків в справі допомоги полоненим. Але ми з нею не були у відкритому політичному порозумінні, вона багато чого не знала, через що припускалася помилок. Але все згладжувалося, і ми продовжували працю.

РОЗДІЛ II

Хоч я втратив зв'язок з обласним провідником, праці не полишав ні на мить. Звичайно, займався я книгарнею.

Та не тільки. У Бібркському комісаріаті впорядковував документи, залишені більшовиками. Руки обпікали списки донощиків. Їх було понад двадцять – голови і секретарі сільрад та, що найстрашніше – вчителі. Я вилучив ці списки і зберігав. Не для помсти – мені просто не вірилося, що ці особи живуть серед людей, є батьками своїх дітей, ходять до церкви.

Восени 1941 року до Бібрки прийшов військовий керівник Дмитро Чмир. Він був в еміграції в Німеччині, про що говорив:

– Нічого доброго я там не знайшов.

Насувалися тяжкі і відповідальні часи. В Західній Україні запанував голод, він разом з холодом угризався в кожную хату, в кожную людину. Непосильні контингенти вичистили комори і заможних і бідніших. Люди хворіли, знекровлювалися і вмирали. Скупа карткова система не давала можливості хоч трішки підтримувати людей через допомогивий Комітет. Я теж голодував. І мої побратими. Хто дотягнув до весни, то вже рятувався першими листочками кропиви. Замість картоплі у землю садили картопляне лушпиння. І – о диво! – картопля зійшла. А згодом і вродила.

Фашисти вже не так тріумфально крокували вперед. Зазнали краху під Сталінградом. Отоді настав час думати про свої інтереси – провідники ОУН обговорювали плани щодо УПА. Чмир був мені зв'язковим з областю і передавав усі новини. Зокрема, про наскок гестапо на конспіративну львівську квартиру, в якій проводилися збори членів ОУН. Один друг вистрілив з револьвера у нападаючого гестапівця і вбив його, а сам вистрибнув у вікно. Його наздоганяли, по ньому стріляли. Одна куля влучила і поранила його. Поранений, він не зупинився, не впав, а далі продовжував утікати. Забіг на одне подвір'я, його побачила якась жінка, покликала на допомогу сусідів, і пораненого заховали в одній з квартир. Господиня цієї квартири знала як і кого повідомити. Як тільки кур'єр зазвісткував про ці події, ми з Чмиром одразу ж вислали підводу до Львова. Надвечір Чмир повернувся з пораненим. Ми з Дяконом порадилися, вирішили перевезти пораненого до мене в село і помістили в надійних людей. Дівчата тієї господині взялися роздягати окровавленого друга, а я чимдуж подався в Бібрку по лікаря, з яким познайомився в тюрмі, – Ярослава Макарушка, ледь дослухавши мою розповідь, Ярослав почав збиратися і при цьому говорив:

– Їдемо. Тільки моїми кіньми. Мої швидкобіглі, а тут, як я розумію, треба поспішати, і то добре...

– На щастя, куля, що пройшла груди навиліт, не дуже зачепила важливі центри... – сказав лікар, швидко і вміло роблячи своє діло. – Через пару днів я ще приїду. А тепер потурбуйтеся, щоб у пораненого була чиста білизна, щоб у кімнаті було тепло. І треба його підкріпляти...

Ми з Дяконом усе роздобули, все передали в дім, у якому лежав наш побратим. Повідомили наших дівчат, щоб доглядали і перев'язували пораненого. Всі дівчата зголосилися. Самі до хати не заходили, аби не викликати підозри. А в кінці тижня дівчата нам дали знати, що лікар приїжджав ще двічі, і пораненому полегшало, він пробує говорити.

Ми одразу ж подалися туди. Обкладений білосніжними подушками, він напівсидів у ліжку. Ми стрілися з ним поглядами і:

– О, друже! Це ти?

В пораненому ми нарешті впізнали нашого друга по тюремній камері “Бригідок”, а тепер члена Головного Проводу ОУН, референта пропаганди в Проводі ОУН у 1942 р., головний редактор органу “Ідея і Чин” при Романові Шухевичу і Ростиславі Волошину – Дмитра Маївського — “Тараса”. Ми обнялися, поцілувалися. У наших серцях палала радість перемоги над смертю. О Всевишній! Хай святиться ім'я Твоє і воля Твоя! Химерними крутими дорогами Ти ведеш героя поміж своїх людей, випробовуєш їх на вірність і милосердя, і, дякуючи цим прекрасним рисам нашого

народу, Ти, Господи, приводиш умираючого знекровленого героя в обійми його побратимів. За час підпільної роботи, переслідувань, каторги я не раз бачив подібні прояви Божої ласки, Господнього провидіння.

В ослабленому тілі ледь жевріло життя. Але – життя! Наш Дмитро вижив і урятований братами і сестрами, задля яких присвятив себе боротьбі з ворогами.

Ми з Дяконом переговори з господинею та дівчатками, і стало очевидним, що їм потрібна щоденна допомога. Оскільки лікар більше не міг приїжджати, а хворому ще далеко до видужання – рана погано затягується, а сили повертаються аж надто повільно, ймовірність загноєння була високою. У зв'язку з таким обширом несприятливих обставин я мусив прийняти рішення: на певний час я повинен обов'язки повітового керівника передати іншому члену ОУН, а сам разом з дружиною зайнятися доглядом і безпекою Дмитра Маївського. Але для того треба було поїхати у Львів. Там зустрівся з Олесем Матлою, про все йому доповів і запропонував на своє місце районного Михайла Кондрада з Нових Стрілищ. Повернувся до Дев'ятник з відповідальністю за виконання іншого обов'язку. А ввечері, роздобувши все необхідне, ми подалися до нашого пораненого побратима.

РОЗДІЛ III

Я доставляв усе, що треба. З нехитрих простих продуктів придумувала і готувала смачні і поживні страви. Дмитро дивився на нас сумними очима, поривався щось сказати.

– Не силкуйся, друже, прийде час – поговоримо. А тепер ми розуміємо все по поглядах, – заспокоював я його.

Минали дні, і поліпшення стану, хоч і дуже повільно, все ж наступало. Ми, видно, занадто цьому раділи, чим розгнівили долю, і вона послала нам нове ускладнення. Одна з дівчат господині відкликала мене вбік і прошепотіла:

– Знаєте, перебувати далі в нас небезпечно. Наша племінниця Марійка живе в Стрілищах Нових. Вона замужем за Василем Греком. А його зараз розшукує гестапо. Василь з Марійкою часто бували у нас. Отже... Самі розумієте...

Звичайно ж, я добре розумів. Одразу подався до Дякона.

– Не журись, – сказав Ярослав. – У Репехові я маю знайому вчительку. Вони з чоловіком живуть у школі. Перевеземо хворого туди. Запеленаємо в перину і вкладаємо на сани.

Я заспокоївся. Та, як стало видно, завчасно. Коли ми подавали заметену снігами дорогу, виявилось, що люди, яких ми покладали надії, залякалися. Дякон вийшов з хати з похнюпленою головою:

– Знаєш, вони бояться. Господиня Катруся зчинила лемент: “Німці, як дізнаються, нас усіх розстріляють...”

– От тобі і українська інтелігенція. Ми думаємо про вибух – повстання народу, а тут пораненого не хочуть у хату запустити! – вигукнув я спересердя – і все ж мусиш домовитися, щоб перетримати його одну ніч. Бо глянь! – і я вказав на ясний місяць, що віщував тріскачий мороз.

Дякон удруге ввійшов у хату. Коли вийшов, подав мені знак. Ми внесли пораненого в кімнату, поклали на вільне місце, і, не мовлячи ні слова, вийшли. Порадидися і подалися в Соколівку до районного провідника Євгена Гіжовського. Над усім почутим Євген поміркував, відтак сказав:

– Завтра підвечір привозить його сюди. А далі поїдемо в Кологори – там є надійні люди!

Наступного дня, вірніше вечора, коли ми вже стрілися з Гіжовським і узяли напрямок з Соколівки на Кологори, – раптом нам назустріч – німецький фаєтон-сани. Ми обімліли.

– Гальт!

Довелося зупинитися. На вимогу я показав свої німецькі документи. Господь нас оберіг – німці не оглядали, що чи кого ми веземо на санях. І коли нам подали перевірені при ліхтарику документи, ми спокійно попрощалися і від'їхали.

Нарешті ми дісталися до подвір'я, на якому нас чекав господар пан Телішевський, і чимшвидше внесли пораненого в хату, вклали в ліжку. Тут усі нам були раді, приймали нас гостинно і обіцяли якнайкращий догляд за Дмитром. Євген узяв на себе обов'язки, пов'язані з доставанням усього необхідного.

Ми з Дяконом успокоєно зітхнули.

Минали тижні, місяці. В кінці лютого 1942 року Дмитра оглянув доктор Макарушка і сказав:

– До фізичної праці ви ще не готовий. Але рухатися вже можете. Тому старайтеся якнайбільше ходити. І звичайно ж, потрібне добре харчування. Іще: спостерігайте, щоб, боронь Боже, при кашлі не з'явилося крові.

У березні Дмитрові полегшало – очевидно, сприяла цьому гарна суха погода.

Якось під час моїх відвідин Дмитра він зауважив; що хотів би докладно дізнатися, як мене тортурили у “бригідках”. Я ще раз перегортав болісні, наповнені жорстокістю сторінки мого тюремного життя; а два роки під слідством у “Варшавській справі” мали таких сторінок немало, і з кожної, наче стікала кров... Наша розмова тривала аж за північ, вона готувала і гартувала нас до майбутніх випробувань.

РОЗДІЛ IV

У липні 1943 року військовий керівник Дмитро Чмир передав мені виклик до Львова. В умовлений час на призначеному місці я зустрівся з (“Михайлом”) Миколою Арсеничем, який був тоді в Проводі ОУН референтом СБ. Арсенич відразу приступив до справи:

– Мені відомо, що ви маєте диплом підпоручика піхоти війська польського. Чи не схотіли б ви змобілі-зуватися до УПА як інструктор військового вишколу старшин Проводу. Партизанська армія – це не військова формація регулярної армії, це частини збройних відділів, де командир групи, сотенний і генерал в одній особі. Могли б ви викладати і практично вчити старшин УПА?

Я відповів без вагання:

– Я і моє життя належить ОУН а це значить що і УПА. І звичайно ж, усі мої знання – теж тільки для УПА.

– Прекрасно! – зрадів Арсенич. – Знаю, що ви обізнані з диверсійними способами ведення боїв у тилу.

Я розповів про наші змагання з польською поліцією, про вдалі засідки і заходи оборони.

Арсенич був захоплений:

– Як жаль, що я досі цього не знав у подробицях, які складають повну картину про вас. Отже, через кілька днів будьте готові до переміщення у вишкільний табір

УПА.

Однак через кілька днів Дякон приїхав зі Львова і повідомив, що до Дев'ятник для організаційної роботи скеровується кілька важливих осіб, яких треба розмістити серед односельчан. Тоді до нас прибули: “Аркадій” (Дужий Петро) – член Проводу ОУН, референт по пропаганді;

“Вировий” (Дужий Микола) – тоді редактор;

“Волянський”, “Полтава Петро” (Федун Петро) – редактор; “Євшан” (Позичанюк Йосип) – редактор “Українського комара”; “Наталка” (Марія Юрчак, Доли-нецька, пізніше дружина Петра Дужого);

“Кремінь” (Медвідь Михайло) – редактор “Повстанця”; “Ігор”, “Влас” (Мартин Миро-слав) – зв’язковий до Львова; “Соня” (Надя) – секретар-друкарка;

“Віктор”-“Володя” (Петльований Богдан) – друкар;

“Іздовий” (звали його Богдан).

Перших сім чоловік і одну дівчину влаштували в Дев'ятниках а “Соню” і “Віктора” – в сусідніх Ятв’ягах – вони заявили себе одруженими і жили разом. “Соня” друкувала матеріали на машинці, а “Віктор” був машиністом у нашій друкарні “Прага”. В мій обов’язок входило щодня стрітись з “Аркадієм” і обговорити як біжучі, так і перспективні справи. Петро Дужий з першої розмови мене захопив, навіть більше – зачарував. Оце пропагандист! Оце підготовка! безперечно талановитий з уродження, цей чоловік володів всебічними глибокими знаннями. Власне, його фундаментальна освіченість і захоплювала, і викликала подив. Здавалося, нема сфери людської діяльності чи суспільного життя, в якій би він глибоко і розкрито не орієнтувався, на що не реагував би гостро і вмонтовано. Його оцінки були точно виваженими, а пропозиції – здатними до їх здійснення...

Пропагандистська референтура під проводом “Аркадія” мала назву “Зелений гай”, яка була протягом 1944 року і першої половини 1945 року. До осені 1944 року Референтура пропаганди Крайового Проводу ОУН ЗУЗ. Від осені 1944 року “Зелений гай” був референтурою пропаганди Головного Проводу ОУН.

Місце розташування референтури (фактично Бібреччина), а за большевицької окупації Ново-Стрілчанський район. “Зелений гай” охоплював такі села: Дев'ятники, Юшківці, Голдовичі, Ятв’яги, Бертешів, а далі Вибранівка, Кологури, Репехів, Ліщин.

Референтура пропаганди Крайового Проводу ОУН ЗУЗ складалася з таких відділів:

1) редакційний: Позичанюк, Дяків, Федун і ще кілька (5-6) учнів,

2) науковий (монтувався): керівник Іван Пеленський,

3) організаційний: Дмитро Сусік,

4) відділ зв’язків: Микола Василишин “Подачний”, який походив із села Ляшки, одружений у Дев'ятниках з Агафією Вирстою. Був кущевим провідником, а в січні переведений у апарат “Зеленого гаю”. До Дев'ятник прибув влітку 1942 року. Загинув у криївці, розірвавши себе гранатою. Саме в той час його дружина народила сина,

5) відділ інформації очолював і редактором “Щоденних вістей” був за часів німецької окупації Василь Лаба, який згодом почав відходити від позицій ОУН, займатися самокритикою і усунувся від редагування (самовільно на початку 1945 року злегалізувався і почав закликати українську молодь йти до Червоної Армії). Тоді редакцію очолив Осип Дяків, який у той час мав псевдонім “Артем”. Допомігав йому Порендовський, присланий до редакції вже за большевиків Василем Сидором — “Шелестом”. Дяків був плідний журналіст, добре опанував журналіську спеціальність,

працював швидко. До осені 1944 року Дяків, Федун були разом і на них мав великий вплив Позичанюк.

Газету “За Українську Державу” редагував Йосип Позичанюк при співучасті “Аркадія”, “Полтави” і “Горнового”. Газету ми друкували у друкарні ім. Легенди (підпільна назва “Полтава”), яка була в бункері у селі Юшківці. У тій газеті надруковано глибокодумну й аргументовану статтю Маївського “Наша відповідь 2 x 2 = 4”, після провокаційного виступу у Львові наркома Мануїльського.

Силами “Зеленого гаю” були змонтовані дві нові друкарні: одна у Бertiшеві під назвою “Вінниця”, а друга – “Полтава” під назвою ім. Євгена Легенди, в селі Юшківці.

Згодом до “Зеленого гаю” була передана друкарня “Прага”, змонтована ще в Мокротині коло Жовкви – Маївським і перенесена до Ілова-Стільська.

Так, у короткому часі ми встановили свій - наші люди на певних відрізках шляху – зв’язок зі Львовом. Кожний член УПА мав точно окреслені обов’язки, пов’язані зі створенням “Військового статуту УПА”, виданням “Українського комара” і “Повстанця”, їх розповсюдженням. Уся сітка працювала злагоджено і заслужено вважалася кращим осередком Крайової референтури пропаганди Проводу ОУН.

На цей час моє псевдо “Морський” було замінено на “Річард”. “Аркадій” через посередників вплинув на голову села, і він організував кількох надійних селян в постійні дозорці – вони пильно стежили за приходом у село німців і одразу нас повідомляли.

Я вже говорив про енергійність і високу відповідальність Петра Дужого. Такими ж рисами відзначався і його брат Микола — “Вировий” – укладач “Військового статуту УПА”, і був редактором “Повстанця” (журнал для бійців УПА), якому допомагали “Креміль” (Михайло Медвідь) і “Аркадій”. Своєю інтелігентністю і відданою працею для України брати Дужі викликали глибоку повагу товаришів по підпільній роботі і бажання й собі зробити щось більш, вагоміше. Таким бажанням був пройнятий і я. Що саме маю зробити, підказав “Ігор”, як він збирався в дорогу – мав нести надруковані матеріали у далеку підпільну друкарню. Це було вкрай небезпечно. “Нам потрібна друкарня тут, на місці”, – саянула думка. І я згадав, що в Бібрці є, можна сказати нічийна друкарня, залишена большевиками. В даному часі друкарню доглядав один урядник на прізвище Баглай. А я його якраз добре знав. Знав він і мене. Та про мою працю в допомоговому комітеті. Можливо, здогадувався і про мою приналежність до ОУН. Варто спробувати... Негайно переговорили з “Аркадієм”, і я подався до Бібрки. Розшукав Баглая, і поволі – поволеньки розмова торкнулася друкарні. Він скаржився, що друкарня йому заважає. А я одразу скік на кладку, яку він мені сам і вимостив:

– Якщо вам на заваді, то я заберу її в інше місце, і може, з неї ще буде якась користь.

Баглай одразу погодився і простягнув мені ключі:

– Ключів я вам не давав. Зрозуміло? Я їх просто загубив. А хто знайшов – не можу знати. Зрозуміло?

– Авжеж, зрозуміло, – підсміхаючись, погодився я.

Однак перевезення друкарні було справою непростого: вона містилася в домі навпроти німецької жандармерії.

Їхали закоулками і врешті-решт добралися до потрібного нам дому. Під сховом ночі пробралися в приміщення друкарні. Тихцем усе повантажили і – о диво! – з-під німецьких очей вивезли друкарню. У Дев’ятниках розмістили її в закинутому домі, в

якому колись жили євреї.

Петро Дужий засіяв од радості, потиснув мені руку і промовив:

– Ви відважна людина. Вартуєте признання і похвали Головного проводу ОУН. А мою вдячність – уже приймайте.

– Це зробили ми разом з друзями, не я один, – розхвилювався я, бо мав характер такий, не випинався і до похвал не пнувся.

– Але ж ідея і задум ваші, як взагалі, так і при виконанні, – Петро Дужий ще раз потиснув мені руку.

А “Креміль” зраділо вигукнув:

– Тепер ми станемо справжньою підпільною столицею ОУН.

Була рання весна 1944 року

З часом Петро Дужий, глибоко вивчивши обстановку, дійшов думки, що друкарню із Дев’ятник варто перевезти в с.Юшківці, де станичним ОУН був Степан Мазовський. Я добре знав цього чоловіка як серйозного, дисциплінованого і відданого націоналіста. Пропозиція “Аркадія” була прийнята, і Мазовський узявся споруджувати в недобудованій хаті бункер. У короткім часі все було готово, конспірація забезпечена за всіма правилами. І ми перевезли підпільну друкарню. Невдовзі вона запрацювала – слово Правди, слово – заклик до Національного піднесення пішло до людей. Ще виходили “Щоденні вісті” в Бертишеві. Ця друкарня мала назву “Вінниця”. Матеріали до “Вінниці” доставляв наш “Ігор” (Мартин), а до “Полтави” переносив я, “Річард”.

Техніка зв’язку виглядала так: прибулого в село по лінії зв’язку сільської сітки ОУН станична зв’язкової хати Стефанія Лалак спроваджувала до Філіповського, а він знаходив мене, передавав мені прибульця, а я – в свою чергу – до “Аркадія”. Від “Аркадія” вся зворотня пошта йшла через зв’язкового осередку Миколу Микієвича, а відтак зв’язковою Дужого стала Катерина Микієвич – 15-тирічна струнка красуня, але дуже серйозна і строга. Через її руки проходили сотні записок, різної літератури. Була безстрашною, вночі пішки долала по 7-10 кілометрів, поки не рознесла усієї пошти.

Через зв’язок сільської сітки ОУН переходили повстанські відділи УПА, які прямували з Волині в Карпати. З ними котилися вози, перевантажені скринями зі зброєю.

“Аркадій”-Дужий призначив мене керівником друкарні, а його призначили головним редактором журналу “Ідея і Чин” – організаційного органу Головного Проводу ОУН. Під його редакцією вийшли в світ 8 і 9 числа журналу і підготував 10 число журналу “Ідея і Чин” (після нашого арешту 10 число журналу в 1946 році випустив в світ “Полтава”-Федун).

На початку 1944 року Петро Дужий референт пропаганди Крайового Проводу ОУН на Західньо-Українських Землях, а після приходу другої большевицької окупації в липні 1944 року покликаний (одноголосно) активом ОУН на пост члена Проводу (Головного) і референта пропаганди (центральної) а також на пост головного редактора офіціозу ОУН “Ідея і Чин”. В той час ним підготовлено і видруковано:

– “Слово Організації українських націоналістів до українського народу” (брошурка, видання Проводу ОУН, 1945 р. 24 стор., кишенькового формату; наклад: один – друком, чотири на цикльостилі).

– Співаник – “За Україну” – підготував і видрукував 3-тє видання з друкарні ОУН, 1945 р. 47 стор., друком книжкового формату.

– Редактор “Вісті Української інформаційної служби”. Видання Крайового проводу ОУН на ЗУЗ, із друкарні “Українська інформаційна служба”, 1 від 1944 (14

стор.), 2 від 15 квітня 1944 (14 стор.), 3 від 20 травня 1944 (10 стор.).

– “Вісті” – співредактор, видання ОУН на ПівдСУЗ: 1943, 1,2,3,4,5 (квітень-травень; 23 стор. на цикльостилі) місячник від січня 1943 р.

– “Щоденні вісті”. Порендовський – редактор. Видання Української інформаційної служби. Практична допомога, співредактор.

“Аркадій” писав статті під власним прізвищем і під псевдонімами: Арсен Панасенко, Низовий та інші.

Бої з новими окупантами, редакційна праця, наради, зустрічі з керівними людьми підпілля. Петро Дужий мав щастя співпрацювати, або близько знатися і спілкуватися

З багатьма видатними українськими особистостями, а передовсім із членами ОУН – революціонерами: перша група: професор Василь Сімович, проф. Володимир Старосольський, Академік Михайло Возняк, проф. Омелян Терлецький, проф. Іван Брик, Андрій Жук (СВУ), патріарх Йосиф Сліпий, проф. о. Гавриїл Костельник, катехит – письменники Осип Лещук, Олесь Бабій, Богдан Кравців, Святослав Гординський, Федір Дутко, Святослав Мотало, а з революціонерів: Микола Лебедь, Роман Шухевич, Дмитро Маївський, Іван Климів-“Легенда”, Ярослав Старух, Дмитро Клячківський-“Клим Савур”, Роман Кравчук, Микола Арсенич, Ростислав Волошин,

Яків Бусел, Михайло Степаняк, Дмитро Грицай, Омелян Грабець, Йосип Позичанюк, Пантелеймон Сак, Олекса Гай-“Головка”, Богдан Стебельський, Дмитро Штикало, Петро Федун, Осип Дяків і багато – багато інших.

РОЗДІЛ V

У квітні 1944 року німці ватагами йшли на захід – східний фронт наближався.

За тих обставин треба було діяти неординарно, а відповідно до ситуації, яка невідворотно підступала. “Аркадій” порадив мені зайнятися приготуванням безпечних місць для нашого проживання під час переходу фронту.

– Для цього, – сказав я, подумавши, – потрібно спорудити в лісі криївку – глибоку печеру під землею, захищену зверху деревами, кущами.

– Що ж, – погодився “Аркадій”, – беріть потрібних людей і приступайте до виконання.

Невдовзі першу нашу “лісову хату” ми показали “Аркадію”. Він визнав, що це належна схованка. Однак застережив, що дівчат не будемо пхати під землю, для них треба буде придумати краще і безпечне місце.

– Конспіративних криївок потрібно багато, бо, як посунуть на нашу землю большевики, як розлізуться повсюдно, мов мурахи, то ми мусимо мати надійний прихисток. І очевидно, на тривалий час... – “Аркадій” обірвав фразу і глибоко задумався.

Саме в цей час ми довідалися, що у Львові гестапо заарештувало Євгенію Музику. Причину арешту ніхто не знав. У Львові вона була в справах УДК.

– Можливо, мала при собі якусь літературу, – припустив Дякон.

Однак припущення припущенням, а рятувати Євгенію треба було. Ми використали всі свої канали, знайшли потрібних людей. І через два тижні Євгенію випустили. До цього найбільше приклався наш приятель Олесь Коцюмбас. Після звільнення, вона так і не знала (можливо, і до сьогоднішнього дня не знає), хто стояв за її звільненням. До виїзду на еміграцію з нами Євгенія Музика не зустрічалася.

Хлопець з моєї родини, який вчився у Львові, в кожний свій приїзд зустрічався зі

мною, а одного разу сказав надто серйозно, як на його вік:

– Я хочу прислужитися справі, якій служите ви.

– Ти усвідомлюєш, що це небезпечно?

– Це не хвилинний порив – я хочу служити Україні і її народові. Це твердо і серйозно.

– То для початку виконай завдання: делікатно дізнайся у своїх родичів, чи не погодились би вони, щоб у вашому обійсті збудувати криївку до приходу большевиків.

– Родичи мої погодяться, – запевнив мене хлопець. – У цьому нема сумніву. Ми збудуємо криївку таку, як треба. А мене прошу вважати членом своєї групи. Я вже давно готував себе до цієї діяльності.

– То яке псевдо присвоїти тобі? – запитав я.

– “Іванчук”, – відповів він.

Невдовзі “Іванчук” разом з братами вилаштували справжнє сховище, і, що – головне, серед людей, що полегшувало зв’язок і побутові справи.

– Криївка придатна у будь-яку пору року, – оцінив “споруду” “Аркадій”. – Я і ще троє моїх друзів переселимося сюди. А про решту мусимо потурбуватися вже, бо “погода” псується, – і “Аркадій” занепокоєно глянув у небо.

А коли у цьому небі загуркотіли літаки, всі наші друзі були в надійних місцях.

У небі гуділи літаки, спалахували ракети, вибухали бомби. Підступав – наближався гул артилерії.

Фронт відійшов. Усе зтихло. Понад два тижні большевики в селах не показувалися. А відтак увірвалися в село і почали ловити чоловіків і мобілізувати призовників. Мужчини розбігалися – хто куди, а червоноармійці доганяли їх, ловили і відвозили на призовні пункти.

Однієї суботньої днини приїхала група червоно-армійців і почали ганяти по селі, від хати до хати, зібрали невеликий гурт чоловіків і з ними вирушили в район. За селом їх обстріляли з лісу, люди, яких вели в район, розбіглися. А наступного дня в село прибуло вже 200 облавників. Їм удалося вловити 4-х чоловіків, яких тут же розстріляли. Інші втікали в ліс, облавники гналися за ними, але не наздогнали їх. Зате натрапили на старших чоловіків, які пасли худобу, і всіх закололи штиками.

Ховали розстріляних і заштикованих сумною процесією; у кожного на вустах згрікла сльоза, яка мала згуртувати народ на боротьбу проти душоубців.

“Аркадій” – Дужий зібрав нас усіх, що були в Осередку, і сказав:

– Я думаю, що не час нам зариватися під землею і почуватися там безпечно. Ні! Усі ми – люди військові, ніхто не буде нас обороняти. А ось ми повинні створити оборонну групу, яка зможе оборонити і себе і свій люд. Серед нас є один український легіонер Іван Пеленський, який знає всі правила боротьби штурмовиків, він навчить нас усіх, як вести рукопашний бій. Віднині, – підсумував “Аркадій”, – не я ваш командир – а Іван Пеленський на псевдо “Гонтар”.

Ми одразу й почали вчитися бути досконалыми в будь-яких обставинах. У підмогу “Гонтару” підрядився і я, бо теж пройшов певну підготовку. У stodолі священика о. Королюка відбувся всебічний вишкіл повстанців, які вже могли дати собі раду з облавниками.

Не дивлячись на небезпеку, до нас в осередок пропаганди ОУН навідувалося багато керівників, зокрема, був “Тур” (Роман Шухевич), “Рубан” (Микола Лебідь) та інші. Пошта працювала чітко – зв’язкові були обережні.

Ось як згадує про наш Осередок “Марічка” (Савчин) у своїх спогадах “Тисяча доріг” (стор. 71):

... З Бібрки добилася в призначене село. Околиця там лісиста, і в селі, як я опісля зорієнтувалася, аж роїлося зв’язковими та кур’єрами. Мало не в кожній другій хаті хтось затримувався, когось приводили, то знову відпроваджували, але все робилося більш законспіровано, ніж у нас, на Закерзонні. Увечері боївка члена Крайового Проводу Дороша перевезла мене фірою в сусіднє село і контактувала з Марійкою Юрчак, завідувачкою господарської ділянки осередку пропаганди. Марійка опісля стала дружиною Дороша. Вона походила з с. Медика біля Перемишля. У цьому селі всю ніч кипіло підпільне життя. На світанку повстанці відходили в недалекий ліс. Сотня УПА вночі охороняла село, а вдень – місце постою в лісі. Під цю пору в осередку провідника Дороша також перебували член УГВР Ростислав Волошин – “Горбенко” та шеф Головного Військового Штабу УПА майор Дмитро Грицай, псевдо “Перебийніс”. Між прибулими зв’язківцями був один ставний, дуже вродливий, і я поцікавилася у Марійки, хто він. Вона сказала, що це кур’єр від УПА з Волині.

У лісі провідники та командир розташувались поодинокі й упродовж дня слухали звітувань кур’єрів. Підійшла і моя черга, пополудні покликав мене на розмову Дорош. Він виглядав на тридцятирічного, русавий, вищесереднього зросту, щуплий, з вусиками, в окулярах, з делікатним тонким обличчям. Дорош уже ознайомився з поштою, а тепер точно випитував, як підпілля пережило фронтові дії, які були втрати в людях і як ми пристосовуємо до нових обставин. Хотів знати моральний стан кадрів, а також і населення під новою окупацією, те, які репресії застосовує польський уряд. Накінець спитав про дорогу – чи мала пригоди і в який спосіб перевозила пошту.

Увечері, уже в селі, покликав мене на розмову к-р “Перебийніс”. Його цікавила ситуація УПА в Перемиській області, моральний стан відділів, бойові акції, які доводиться провадити, командний склад, матеріальне забезпечення і те, як проходить підготовка до зимування.

Другого дня на постою в лісі розвідка донесла, що в село приїхав загін енкаведистів. День пройшов у бойовім поготівлі, але праці не переривали. По обіді покликала мене на розмову ще одна людина (Осип Дяків)...

З Бібрки їхала велика група солдат – на око, понад 100. Переїхали через Дев’ятники, в’їхали в Юшківці і зупинилися посеред села. Офіцери дали наказ, і солдати розбіглися по господарствах і почали дротами пробивати землю. Було очевидним: шукали криївку. Ні в кого нічого не питали, нічого “не виштовхали” своїми дротами, зібралися і виїхали. Повернулися через місяць. тоді в селі перебувала “Наталка” (Марія Юрчак). Вона швидко перевдяглася в лахміття і взялася допомагати господині прати. Солдати почали знову штилювати землю. Один юнак зауважив “Наталчину” вроду і почав до неї залицятися. Вона посміхнулася йому і, ніби між іншим, недбало запитала:

– Що ви тут шукаєте, юначе?

– Шукаю шрифт, або по-іншому – друкарню, – відповів.

“Наталка” подивно знизил плечима:

– Ой, що ви таке кажете?! Які ще друкарні ви шукаєте в селі. Та тут ростуть буряки, цибуля, а не шрифти. Ха -ха - ха... Не товчіть землю і смішіть людей.

Солдати знову нічого не знайшли і поїхали. А “Наталка” вмить переодяглася і чимдуж – до “Аркадія”:

– Петре! Вони знову були, шукають друкарню. Не барись...

Ми порадилися і вирішили розібрати машинку і втопити її в річці за селом. Удалося щасливо виконати задумане.

– Прийде час – витягнемо і встановимо в іншому місці. Слава Богу, встигли, – по дорозі в село говорив “Аркадій”. – Мене непокоїть такий факт. Два місяці тому зв’язковий з Перемишлян узяв від мене пошту, а до Перемишлян не дійшов. Він міг потрапити в руки НКВД. З тексту одного листа можна було здогадатися, що тут є друкарня. Тепер уже її не знайдуть.

15 грудня 1944 р. “Аркадій” в справах Організації пішов у Миколаївський район. Кілька днів його не було з нами. Не було на місці і “Євшана” (Йосипа Позичанюка). Аж 23 грудня станичний с. Юшківці повідомив, що за селом по дорозі до с.Бориничі прогрімів сильний бій.

– Може, там були і ваші люди? – запитав станичний Степан Мазовський.

І раптом ми почули, як дорогою з Боринич біжать якісь люди. У пільмі ми кинулися їм навстріч. Їх було п’ятеро. “Аркадія” я впізнав одразу. Він глибоко і засапано дихав, не хотів говорити – лиш подав знак, що звідси треба негайно забиратися, і то подалі. Мазовський запропонував усім іти за ним до його дому. Потемки уклалися на відпочинок. А на світанні, коли вже почало трохи сіріти “Аркадій” наблизився до мене і прошепотів:

– Вчора ввечері на нас – вісьмох чоловік, які поверталися з Миколаївського району, напали з засідки чекісти. Почалася безладна стрілянина. Я отримав легке поранення в ногу. Впали вбитими наші друзі:

“Євшан” (Йосип Позичанюк), “Модест” (Кость Цмоць) – кореспондент нашого радіо “Афродита” і “Орел-Яструб” (Богдан Вільшинський) – борець охорони Романа Шухевича. Командир УНС у Дрогобицькій області.

– Отож, продовжував “Аркадій”, – залишилися живими Роман Шухевич – оцей, що ось-тут досипає, і три його охоронці, та й – я, – гірко зітхнув “Аркадій”. – Візьміться з Мазовським за організацію дівчат, щоб піти під ліс, забрати полеглих і доставити їх на кладовище.

Усе було виконано. Зробили три труни, викопали могилу на троїх. Сотню “Яструба” повідомили, що ввечері відбудеться похорон полеглих героїв.

Ховали героїв селяни з усіх навколишніх сіл. Прибула сотня “Яструба”. Був присутнім Роман Шухевич з охоронцями. Поховання здійснив отець Семчишин. “Яструбівці” вдарили залпом в честь вічної слави убитих. Висипали високу могилу і встановили високий березовий хрест з таблицею, на якій були виписані імена загиблих.

Після цього трагічного випадку Головний Провід ОУН забрав від нас “Петра Полтаву” (Федуна Петра), а з друкарні “Вінниця” – Ярослава Старуха, залишивши там “Горнового” (Осипа Дяківа). Для нас залишилася друкарня “Прага”, про яку знав “Аркадій”.

Ми дуже серйозно віддавалися боротьбі, не мали страху ні сумнівів. Але ж ми були молодими, палкими. І молодість вступила в свої права – вселяла в наші серця любов і кохання. Ми жили на вістрі небезпеки, ми все сприймали гостріше, ніж люди, що ведуть спокійне, розважливе життя. І тому повідомлення “Аркадія”, що вони з “Наталкою” мають намір одружитися, ми сприйняли на найвищій ноті радості за друзів, найвищі наші захоплення і всебічного схвалення. Петро і Марія поєднали свої серця, щоб разом присвятити своє життя Україні. Щастя вам, дорогі наші! Як добре, що мрійна ніч нашепотіла вам мелодій любові; як добре, що ваші серця їх вловили.

– Але жодних весіль, усе має бути тихо і серйозно, – застеріг нас “Аркадій”.

Хоч усе відбулося тихо – наші тихі вітання і побажання були щирими і глибокими, від серця. І почуті Богом – це засвідчило подальше життя. Страшні випробування переживало подружжя Дужих. Але жодне їх не зламало, не розлучило навіть довгі тюремні роки. А тоді ми не знали, що буде завтра, але вірили в перемогу, в кохання, у вірність.

Після Різдва ми вирішили збудувати новий бункер, щоб відірватися від старих місць, можливо, відомих НКВД. Обране місце, на мою думку, не було найкращим – посередині села, обійстя наскрізь проглядалися. Однак, якщо вирішили – взялися за роботу, і в короткому часі мали солідну, з вентиляцією, туалетом, споруду. Вже у березні 1945 р. ми всі зосередилися в бункері або побіля нього. Відкривала вхід бункера сестра дружини Пеленського – “Нуся” .

На цей час “Аркадій” змінив псевдо на – “Дорош”. Так вимагала обстановка: ніколи не чули і не знали жодного “Аркадія”.

РОЗДІЛ VI

Одного дня до нас у бункер убігла “Нуся” і повідомила, що в кінці села облавники НКВД арештували зв’язкову сітки ОУН і забрали з нею нашу зв’язкову, я вже згадував про цю юну красуню, – Катерину Микієвич і повезли їх в районну міліцію у Нові Стрілища.

“Дорош” відкликав мене і сказав:

– Я одержав повідомлення, що по селах шастають групки чекістів, які видають себе за уламки розбитих сотень УПА. Такі лже – УПА-ОУН можуть спровокувати довірливих і малодосвідчених. Чи й наші дівчата не потрапили на їхній гачок?

– Не думаю. Хоч... Почекаємо кілька днів, дещо проясниться, – сподівався я на якнайкращу розв’язку цієї події.

І справді, невдовзі дівчат випустили. З ними треба було конче зв’язатися. І я узяв на себе ці відвідини та з’ясування. Тільки-но вийшов на дорогу, як надбігли два хлопці і вигукнули:

– В кінці села – облава!

Я завернув назад. І “Нуся” закрила за мною вхід у бункер... Ту т були всі, крім “Гонтара”.

– Нічого, – заспокоїв нас “Дорош”, – він боєвик, дасть собі раду.

Минула ніч.

Уже була 10-а година ранку, а входу в бункер ніхто не відкривав. Це означало одне: загроза близько.

Минув день.

І ввечері нічого не змінилося.

Минула ще одна ніч.

Минув ще один день.

“Не інакше – як “Нусю” арештували. А крім неї, нас нікому відкрити. Помремо тут з голоду і спраги...”

“Ніхто інший просто не знає, як нас відкрити”

“У мене гарячка. Пити...”

– Ану, без паніки, – твердо і водночас спокійно сказав “Дорош”. – “Гонтар” є десь наверху. При першій можливості він нас і випустить на волю.

Минула ще одна доба.

Ми вже й забули, коли скінчилися запаси харчів і води. В усіх – завороти голови. Дехто злизував з дощок скраплену пару. Щоб не витратити сил, майже не говорили. Це було не просто сухе голодування під землею, під знаком невідомості і безпорадності. Загнані в підземельний кут.

О Господи! – на п'ятий день біля входу почулося якесь шарудіння. А відтак голос “Нусі”:

– Хлопці! Загроза минула: “Червоні чорти” виїхали. Хто живий – виходьте! Мене не було вдома, я втекла, бо боялася, що ті дияволи не вхопили мене в свої лабеті... – виправдувалася “Нуся”.

Першим вийшов “Кремінь”, за ним “Наталка”... Останнім – “Дорош”. “Нуся” принесла відро води, гаряче молоко, хліб...

– Споживайте. Я тих кілька днів теж нічого не їла – ледь на ногах тримаюся...

“Дорош” – Петро Дужий зробив кілька ковтків. І до мене:

– “Річарде”! Ввечері непомітно вийдіть з подвір'я і навідайтеся до зв'язкових, довідайтеся, що ж насправді протягом цих днів творилося в селі.

Обидвох зв'язкових Стефу Лалак і Катерину Микієвич я застав у Стефиному домі. Вона ж, Стефа, і взялася розповідати першою.

– Я тоді доїла корову. На подвір'я ввійшли два озброєні повстанці. Один підійшов до стайні, став на порозі і каже:

– Ми втратили в бою з чекістами командира, хотіли б приєднатися до якоїсь сотні УПА, але не знаємо, де її знайти. Допоможіть нам зв'язатися з повстанцями.

– Жодної сотні УПА я не знаю. І тому не можу зарадити вашій біді.

– Як не знаєш, завжди знала, а нині, коли нам конче треба, – не знаєш? Хто тобі повірить? Допоможіть нашій групі УПА зв'язатися з сотнею. Інакше ми пропадемо.

– Жодної сотні не знаю!

– Знаєш! Збирайся і веди нас. Якщо ми загинемо – загинеш і ти з нами.

Я, розповідала далі Стефа, хотіла закричати, покликати на допомогу, але другий, затулив мені рота хустинкою, вхопив за руку і поволік. Уже й не тямлю, скільки мене тягнув, а далі я вже сама йшла. Привели мене під ліс, де стоїть суха груша, розв'язали мені рот. Один із них сказав:

– Веди! Або скажеш, де сотня, або повісимо тебе на цій груші.

Я мовчала. Інший закинув шнурок на гілляку, петлю заклад мені на шию.

– Кажу тобі останній раз: або ведеш до сотні, або зараз повиснеш на гілляці.

Ще один стягнув з мене одяг до сорочки, зв'язав руки на спині. Я закам'яніла. Потягнули за шнурок. І в цей момент я почула чужу мову: “Брось! Хватіт...” – голос донісся з середини групи. І тут я остаточно зрозуміла: не УПА це, а провокатори з НКВД. Коли з моєї шиї зняли шнурок, один провокатор копнув мене і заверещав:

– Марш додому!

Десь за північ я допленталася додому. Облилася водою і лягла. Та заснути не могла – цілу ніч мене били дрижаки. А я все молилася, дякувала Господу за порятунок, – так закінчила свою розповідь Стефа.

А про їхній арешт оповідала вже Катруся:

– Коли нас заарештували, то казали, що на нас є донос, в якому повідомляється, що ми зв'язкові ОУН. Ми, звичайно, зробили подивні лиця, знизували плечима, мовляв, хто ж це зводить на нас таку брехню. Офіцер НКВД сказав, що, оскільки ми малолітні, то вони покищо складуть протоколи і висловлять нам попередження. А

якщо виявиться, що ми насправді допомагаємо УПА, тоді нас знову заарештують і вже засудять. У тюрмі нам дали мити підлоги.

– А Катруся така винахідлива, – перебила подругу Стефа. – Я до такого не додумалася б. А Катруся принесла відро води і вихлюпнула його на всю підлогу. Начальники вийшли, а вона – шусть у шухляду. Там повно фотографій наших людей. Вона їх закинула в піч. А ще у цьому кабінеті я знайшла залізяку, яку крізь ґрати передала нашим хлопцям, а вони вночі висадили вікно... Катруся – гарна і вірна подруга. Патріоткою її виховала бабуса. Вона була господинею на будові церкви, яку споруджували громада і граф Іван Шептицький (брат Митрополита). Катрусина бабуса варила їсти будівельникам, обпирала їх, доглядала. За сумлінну і

чесну працю їй безкоштовно збудували гарну хату, – на такій гарній ноті закінчила свою оповідь Стефа.

Чим далі я слухав цих юних українок, тим більше дивувався і захоплювався їхньою безстрашністю, спокоєм і відданістю нашій спільній справі. На прощання я сказав їм:

– Я захоплений вами, юні Роксолани. Будьте такими і надалі. Ми цінуємо і любимо вас як справжніх наших подруг.

Дні йшли за днями. Ми всі в суворій дисципліні вели велику організаційну роботу, і до нас доєднувалися все нові і нові повстанці.

Треба було споруджувати новий бункер, і, взагалі, як уважав Дужий, ми повинні працювати “в русі”.

Закінчилася друга світова війна.

Обіцяючи амністію, більшовики пропонували повстанцям виходити з лісів і криївок та добровільно здаватися. Однак ніхто не здався.

У другій половині травня сільська розвідка повідомила, що на околиці села ходить якийсь невідомий – озброєний солдат. Для встановлення – хто він – дезертир з армії чи розвідник, який полює за УПА – “Дорош” доручив своєму охоронцю “Гонтару”, котрий узяв з собою двох повстанців. Солдат побачив, що до нього йде троє – почав відстрілюватися. Хлопці відповіли перестрілками. Зчинилася стрілянина – солдат був убитий. Петро Дужий був дуже невдоволений такою розв’язкою:

– Це якась підступна провокація, на яку ми, на жаль, піддалися.

Насправді так і було. Але це з’ясувалося набагато пізніше.

РОЗДІЛ VII

Червень 1945 року. В неділю в Дев’ятники прибуло багато більшовицького війська. Розташувалися біля Народного дому і по сільських вулицях. Під вечір “Нуся” відкрила бункер, і ми вийшли наверх подихати свіжим повітрям. Узяли з собою трохи їжі і спустилися вниз. Нас було восьмеро: сім мужчин і “Наталка”. “Нуся” закрила вхід і замаскувала його.

Ніч минула спокійно.

А на ранок ми почули якесь шарудіння зверху. З отвору для вентиляції впав камінчик, а через який час – другий, більший. Ми остовпіли. Ніхто вголос не промовив цих слів, але їх можна було прочитати в очах кожного, в кожному русі, вони, ці слова страшної правди, висіли в задушливому повітрі: “Нас знайшли. Нас викрили. І ми усвідомлюємо, що буде далі...” Петро Дужий узявся знищувати і палити документи. Інші теж знищували те, що не мало права потрапити в руки ворога. Слабка надія була

на запасний вихід. Драбина була, але лопатки не виявилось. Я встав на драбину і почав руками рвати соломку, просочену глиною, яка затвердла і засохла! Опісля треба було видерти півметра твердо набитої землі, щоб достатися наверх. З рук текла кров, перемішена зі землею. Але я не звертав уваги на таку марницю. Коли майже вже дістався до люка, подав знак друзям. Вони кинулися в тунель який вів до запасного виходу. І – гіркий посміх долі – коли я рукою вже продерся наверх, мене і моїх друзів наздогнав вибух газової гранати. В той час мої друзі знаходилися в тунелі. Останнім був “Кремін””, який прикривав їхній відхід. Від вибуху земля в тунелі обвалилася і прикрила, майже декілька тонн, своєю вагою. Дим газової гранати, який пройшов крізь довгий тунель з бункера, довершив свою дію. Я знепритомнів і впав з драбини.

Пізніше ми дізналися, що нас вистежили по отвору для вентиляції. Збіглися солдати і почали кричати в отвір: – Кто там в крийовке – вилезай!

Відповіді з бункера не було. Але окремі звуки, очевидно, доносилися. Тоді солдати кинули в цей отвір газову гранату (застосували її уперше), яка розірвалася, і від газу, присиплені землею всі повалилися долі. Все відбулося миттєво. Так що не знаю: якби мені і вдалося відкрити запасний вихід, чи встигли б ми повиходити.

Подальший перебіг подій описую з розповідей очевидців.

На подвір’я Миколи Філіповського збіглося багато солдат і офіцерів. Радилися, як добратися до нас, загазованих, у бункер двічі, у двох місцях, – де запасний вихід і де отвір вентиляції, – копали вглиб 5 метрів, щоб добратися до нас. Тоді солдати кожного обв’язували шнуром попід пахвами і витягали наверх. Один коло одного клали на подвір’ї. Полковник Зінченко викликав санітарок, які одразу почали виводити нас із затруєності. Казали, що оживлювали нас довго. Пам’ятаю, що мною хтось трусонув, і я відкрив очі. Коли підвів голову, побачив жахливу картину. Всі лежали неживцем, з розку-стовдженим волоссям, з порозмазуваною землею по обличчях, зі скрюченим одягом... “Дороша” я упізнав по уламках окулярів, що трималися на вухах. Біля мене лежала “Наталка”. Біля неї поралися санітарки. Коли я поворухнувся, одна з них кинулася до мене і запитала, як мене звати. Ще затьмарений, я відповів:

– Ришард...

– Як ти назвав себе – Гриша? перепитала.

Я притакнув головою.

Кожного оживленого заносили в хату і клали на долівці. Марусю поклали на ліжко. Знадвору доносився хриплий крик Івана Пеленського:

– Не рятуйте мене! Краще розстріляйте. Кати, хочете замучити мене тортурами.

Сімох з нас повернули до життя. Це:

Дужий Петро,

Дужий Микола,

Дужа Марія,

Мартин Мирослав,

Філіповський Микола,

Пеленський Іван,

Сусік Дмитро.

Не вдалося оживити Медведя Михайла – “Кременя”.

Вічна їм пам’ять!

Як з’ясувалося, 800 чоловік більшовицьких зайд брали участь в облаві в селі Дев’ятниках. Вони мали танк, 20 автомашин, 3 польові кухні, 20 возів польового табору.

Крім нашого бункера, вони викрили ще дві криївки, в яких убили 7 повстанців, а танком розвалили сільську хату. Визволителі ж бо – гей! На рідній землі від рук червоних головорізів падав з-діда -прадіда місцевий люд.

Свою здобич – нас усіх разом – повезли у Львів, в КПЗ на площу Свободи (Перемоги). Ми опинилися на вузькому подвір'ї, посередині якого стояла шибениця, а навпроти неї на тринозі кулемет. Навколишні стіни оббризані кров'ю. Нас завели в підвал, і одразу ж прибігли солдати з дошками в руках. Почали тиснути нас під стіну, а відтак бити дошками де попало. Зчинився крик, зойк. Однак солдати били, поки об нас не поламали своїх дощок. Коли вони пішли, ми поволі підводилися, один одному допомагаючи; обнімаючи скатовані тіла побратимів, ми з невимовним болем дивилися на побиту Марусю... Як це страшно: бачити, як катують жінку (вона тоді була вагітна), і не мати можливості заступитися за неї!

Окровенних, з відкритими ранами, нас кинули в порожні камери.

Вранці, коли нам принесли хліб з водою, ми запитали, за що нас так покатували. Відповідь була такою:

– Ви – негодяї! День і ніч сиділи в бункере, писали лістовкі: “Смерть Сталіну!” Вот Сталін буде жити, а ви подохнете!

Після допитів у Львові нас кинули у вагон поїзда, що йшов на Київ. З потягу – в тюрму на Лук'янівці.

Після Лук'янівки нас перевели в слідчу тюрму МВС на Печерській, де нас приймав сам міністр МВС генерал Строкач і прорік:

– Ваше подлое дело кончилось! Не смейте на следствии замалчивать содеянное вами. Разведите их по отдельным камерам!

Моїм слідчим був капітан юстиції Рабінович. Він запитав наскоком:

– Де друкарська машина, що ти керував її роботою?

– Це було давно, і тепер тої машини нема, – відповів я спокійно.

– Як нема? Виходять свіжі номери газет, а ти мені тут... Поки ти не скажеш, де машина, я від тебе не відступлюся. День і ніч буду допитувати, а ти будеш потом і кров'ю спливати, вилізе тобі волосся з черепка, очі осліпнуть, вуха опухнуть, будемо до смерті волочити тебе сходами, – і таки заговориш.

Після роздумів над ситуацією я вирішив вибрати смерть, а не зраду.

А допити тривали.

А одного дня Рабінович сказав грізним голосом:

– Ми вирішили покінчити з тобою. Поїдеш туди, звідки тебе привезли, і разом з Мартином Мирославом покажете офіцерам відділу боротьби з бандитизмом, де втопили машину. Покажеш – добре, а не покажеш – куля в лоб!

На тюремному подвір'ї нас з Мирославом передали офіцерам, які мали нас везти до Львова, в рідне село. І останнє напутнє слово слідчого:

– Якщо не покажуть, де машина, дайте їм кулю в лоб. Зрозуміли? Рушайте в дорогу! Протокол про смерть напишемо, коли повернетесь.

Загрозливо. І майже безнадійно. Та раптом мене осінила думка: звичайно ж, після нашого арешту машину мусили витягнути ті, хто знав про місце затоплення. А знали про це Дякон і станичний ОУН Степан Хандога. А раптом не витягнули, раптом їм щось перешкодило?! І я друкарської машини не покажу, – остаточно вирішив я. Прихилився я до Мирослава і кажу:

– Ти роби, як хочеш, а я їм не піддамся. Коли вони будуть готувати нас до розстрілу, скажемо, щоб вирок над нами виконали на сходах, що ведуть до церкви.

Упадемо до землі, поцілуємо камінь, вклонимось вхідним церковним дверям, обнімемося – і хай тоді заgrimлять постріли.

Мирослав погодився на мій план. І нам впав тягар з душі.

Ця розмова відбулася вже в приміщенні Народного дому Дев'ятник. Через якийсь час до нас закинули кілька арештованих. Одного з них я одразу впізнав.

– Дорогий друже! – прошепотів я до станичного Хандога. – Нас привезли сюди на публічний розстріл. Вони хочуть, щоб ми показали втоплену машину. Ми на це не підемо. Отже, вирок...

– Та який там вирок! Можете сміливо вести тих офіцерів до місця затоплення – там жодної машини нема, – сказав Хандога. – Ми її витягли, і Дякон здав, куди треба.

– А як ми доведемо, що саме в цьому місці була машина, але її вже хтось забрав? – занепокоївся я.

– Доведете наявність розсипаних шрифтів на дні річки, та й на березі. Коли ми витягали пачки зі шрифтами, одна пачка розвалилася – і шрифт розсипався. Була ніч, і всього зібрати не вдалося, – розповів Хандога.

Коли солдати повернулися з облави, до нас підійшов старший офіцер:

– А тепер займемося вашою поліграфією. Покажете місце схову чи заряджати гвинтівки?

– Гвинтівки можете заряджати, але спочатку оглянемо місце в річці, де втопили машину, – відповів я.

На машині вмиг добралися до річки. Двох солдатів послали у воду. Вони довго вимацували дно. Аж один наштотхнувся на інерційне колесо від друкарської машини і витягнув його наверх. Побачивши знахідку, всі ахнули.

– Є! – вигукнули зраділо вороги.

Далі шукали, шукали та... нічого більше не знайшли. Правда, на березі назбирали трохи друкарського шрифту.

– Жаль, що так мало знайшли, – сказав офіцер до солдатів. – Але це і є те місце, про яке нам розходилося. А вам, – звернувся до нас, – таки вдалося уникнути неминучої смерті. – А тепер – поїхали! – скомандував.

Ми ще раз побачилися з Хандогом. Зуміли сказати йому, як усе обійшлося на річці. А він повідомив, що його заарештували випадково, коли він переходив із одного подвір'я на інше, при собі не мав нічого, що могло б йому зашкодити. М'яи попрощалися, і нас повезли назад у Київ.

Допити, допити, допити.

Слідство тривало шість місяців, цілих півроку.

А по слідстві – суд військового трибуналу.

Вирок суду – багаторічна каторга.

Рушили поїзди в далекі – далекі дороги...

Перегорнути сторінку за сторінкою всі мученицькі дороги – несила. Хіба б мав два серця. А у мене одне, вистраждане, витерпіле, але віддане Україні доостанку.

Якщо в таборі хтось умирав від непосильної праці, знущань, поневір'янь і наруги, – покійного проколювали багнетом у груди, щоб випадково не обдурих владу, що він мертвий, але насправді є здоровим і хоче втекти. Утекти? Од катів і снігів?! Од кулі, що завжди була наготові?!

Система "Гулагів" розпалася разом з розпадом найганебнішої із ганебних імперій. Але пам'ять наша не розпалася. І нині вона кличе – наказує:

Будьте пильними!

Од ворогів усіх мастей, як рідну Матір, бережіть Україну!

Слава Україні!

25 травня 1999 року

ДОДАТКИ

Фонд 371. Опис 1. Справа 113.

– арк. 12 Олександра Стешина (зв'язкового Окружного Проводу Тернопільщини) заарештовано 20 вересня 1934 р. у Львові на організаційному контакті з Дмитром Сусіком. Під час слідчих допитів О. Стешин викрив весь Тернопільський Окружний Провід ОУН.

арк. 64 – 19 серпня 1934 р. близько 21 год. вечора О. Стешин пішов до Євгена Кручового (члена Окружного проводу ОУН), той дав йому 18 злотих 60 грошів. Потім Євген Кручовий показав план Львова і вказав на вулицю Карпінського, там під фірмою “Сінгер” Ол. Стешин мав зустрітися з чоловіком, якому мав вручити грипс і від якого мав отримати літературу ОУН. Як розпізнавальний знак він мав мати на бороді чорний пластер. О 8 год. 30 хв. чоловік мав підійти і на польській мові запитати: – Пшепрашам ктура годзіна?

На що О. Стешин мав відповісти на українській мові “дванадцять”, гасло – “нив”, відповідь – “нива”. Є. Кручовий дав О. Стешину інструкцію, щоб той конспірувався.

У Львові О. Стешин подався на вул. Карпінського, де його зустрів чоловік (в поліції з'ясувалося його прізвище Сусік Дмитро), сказав гасло, і вони разом пішли на вулицю Лазаря, де той сказав почекати, а сам пішов. Через 20 хвилин Д. Сусік прийшов і відпровадив О. Стешина на Стрийський Цвинтар, де близько 14 год. О. Стешина заарештувала поліція.

Дмитро Сусік.

22.VIII. 1934. (Коротко).

К. 1867.

Мене затримано 20 серпня о год 12-45 на Стрийському цвинтарі біля входу.

До провини почуваюся лише настільки, що я належав до ОУН, щодо до справи вбивства Бабія – категорично заперечую в цьому свою участь. У нинішній справі подаю такі пояснення.

Я народився у Дев'ятниках, де проживав у сестри, яка заміжня за Стефаном Дульком, аж до 1930 р. З метою навчитися кравецтва в 1930 р. я приїхав до Львова, де відбував дворічну практику у кравця Андрія Рушкевича, який мешкав на вул. Королеви Ядвиги, 20. Наприкінці 1932 р. я повернувся зі Львова до Дев'ятник, не маючи можливості утримуватися у Львові. Після двох місяців проживання у Дев'ятниках я повернувся знову до Львова з метою знайти якесь заняття. Я отримав працю в адміністрації “Нового Часу” в якості кольпортера та інкасатора і на тій посаді залишаюся дотепер.

Від часу отримання посади в “Новому часі” я замешкав на вул. Вроновських 6, у Клопатової, до якої у грудні 1933 р. також вселився Мар'ян Коць і тут проживав разом зі мною аж до липня 1934 р.

В лютому 1934 р., коли одного дня я проходив з газетами біля готелю товариства “Воля”, куди я носив газети, до мене підійшов один чоловік, якого я особисто не знав,

хоч часто бачив його в товаристві “Воля”, коли я вештався по тих околицях; цей чоловік запитав мене, чи неміг би я пошити для нього маринарку, спочатку спитавши, чи я є кравцем. Коли я відповів, що тепер кравецтвом не займаюся, і після хвилини розмови на різні теми ми, зрештою, байдуже розійшлися. Через кілька днів я знову зустрівся з цією особою недалеко готелю “Воля” і ми знову розмовляли на різні байдужі для нинішньої справи теми, і тоді цей чоловік сказав мені, щоб я називав його Ятом, – каже, що так називається. Мав вигляд інтелігентної людини, що займається розумовою працею, хоча руки мав ніби чимось засмаровані. З того часу я досить часто його зустрічав, йдучи з газетами в товариство “Воля”, і розмовляв з ним. Я вияснив, що моє знайомство з Ятом почалося в лютому 1934 р.

Одного дня у квітні ц.р. – точної дати не пам’ятаю – увечері біля 9-ї год. Я зустрівся з ним на Площі св. Софії, куди Ят сказав мені прийти. Там Ят дав мені портфель, напакований, здається, якимись паперами, прохаючи, щоб я цей портфель переховав у себе в помешканні, а на другий день йому приніс. Даючи мені цю течку, сказав, що в ній нічого особливого нема, щоб я не боявся. Коли я погодився її переховати, Ят почав розповідати мені про ОУН, про мету, про тактику цієї організації, вихваляючи її діяльність. Ще декілька разів під час зустрічей зі мною, про які ми навіть не домовлялися, Ят постійно переконував мене на тему про ОУН, і накінець під його впливом я погодився вступити в ряди ОУН і склав перед Ятом присягу. Це відбулося в кінці квітня у Стрийському парку. Через деякий час, у червні, Ят постійно давав мені пакунки з нелегальною літературою для переховування, яку згодом забирав. Іноді цю літературу я читав. Під час обшуку власне знайдено цю нелегальну літературу. Від часу складення присяги я виконував кожний наказ Ята. Діяльність моя полягала лише у переховуванні літератури. Зустрічався я тільки з Ятом, справжнього прізвища якого досі не знаю, і інших членів ОУН я не знав.

Здається, котрогось дня у квітні, перед полуднем, прийшов до мене якийсь чоловік і запитав, чи проживає тут Дмитро Сусік, коли я відповів, що так, спитав, чи може тут замешкати. Я відповів, щоби йшов до господині, бо я не маю мешкання для винаймання. Тоді цей чоловік пішов до господині, котра прийняла його на мешкання до того ж покою, в якому мешкали я і Коць. Цей чоловік представився нам як Гардень чи Гарень і навіть показав нам копію свого свідоцтва про народження, оскільки я його хотів зареєструвати. Однак я його не зареєстрував, а здається, господиня сама його зареєструвала.

Гардень мешкав з нами протягом 14-и днів. Щодень вранці виходив о 7-й год. і повертав о год. 9-ій. Куди він ходив – не знаю. Казав, що є столяром. Я бачив декілька разів, як приходив додому з пилкою. У поліції мені показувано фотографію Царя Михайла, на якій не можу докладно розпізнати, чи Цар Михайло був власне тією особою, котра проживала з нами протягом двох тижнів і подала себе за Гарденя, однак знаходжу схожість між фотографією Царя і цим Гарденем помимо того, що на фотографії Цар зачесаний вверху, а Гардень чесався набік, і на фотографії Цар має обличчя широкіше, а Гардень мав обличчя більше подовгасте. Найбільше схожості я знайшов в очах і чолі.

Після кільканадцяти днів Гардень виселився з нашого помешкання, кажучи, що виїжджає зі Львова. Гардень не казав нам, звідки походить і куди виїжджає. Після його виселення від нас я Гарденя більше ніколи не бачив.

Десь наприкінці травня чи початку червня Ят наказав мені знайти однокімнатне помешкання. Для кого і де – не говорив. Я дізнався від котрогось товариша, який

працює у тому часі, що є якесь помешкання на Знесенню, біля вул. Бічної, і подався туди, щоб це мешкання оглянути і винаймати. Після того, як дізнався, скільки це помешкання коштує, і оглянув його, я склав звіт Ятові. Не знаю, чи Ят це помешкання винаймив.

На початку серпня я написав листа до свого товариша Наганди Станіслава, який проживає у Дев'ятниках. У цьому листі я написав, щоб Наганда приїхав до Львова і що допоможу йому знайти працю. Наганда ще перед тим у листі просив, щоб я пошукав для нього якесь заняття. Ще в липні, у зв'язку з проханням Наганди, я запитав у свого керівника Олексина, чи може бути у "Новому Часі" місце ще для одного хлопця. Олексин відповів тоді, що, можливо, знайдеться.

Внаслідок цього Наганда приїхав до Львова в суботу, 19 серпня 1934 р., і просто з вокзалу прийшов до мого мешкання. Після сніданку ми пішли пройтися на вул. Словацького, де я показав йому Маслосоюз, в якому, мабуть, можна запитати про працю, і потім звідти ми пішли на Янівський цвинтар, бо я полюбляв там прогулюватися, при звичайві постійно ходити на цей цвинтар зі своєю дівчиною Іреною Грицай, що мешкає у Львові на вул. Коменівського, 3. На цвинтарі ми були до 12-ої год., а потім я повернувся додому разом з Нагандою.

Тоді вдень я не працював, натомість працював в експедиції вночі, а власне увечері. Вдома ми разом пообідали, і після обіду я відпровадив Наганду до його товаришів Кушлика Василя і Кароля Сміховича, які проживали на Снопках у фабриці кафлів. Звідти усі разом, тобто я, Наганда і його товариші, повернулися до міста, і на вул. Домбровського я від них відійшов до праці.

Наганда тієї ночі ночував у своїх товаришів у на Снопках.

На другий день, тобто в неділю, Наганда прийшов до мене близько полудня, ми разом пообідали і пішли на футбол – "Погонь" з "Варшав'янкою". Після футболу повернулися до мого мешкання і всі разом спали в одній кімнаті.

Наганда сподівався, що знайде якесь заняття на Снопках, і, правдоподібно, туди подався. І відтоді я його не бачив, аж побачив у поліції.

18 серпня я домовився з Ятом, що зустрінуся з ним у неділю ввечері; коли я повернувся з футболу, то вийшов з дому, не кажучи Наганді, куди виходжу. Ят уже чекав на мене в домовленому місці. Ят сказав мені, щоб я в понеділок уранці, о 9-й год., пішов на вул. Карпінського, де маю зустрітися з одним чоловіком, котрий на гасло

"Котра година?" повинен відповісти: "Десята". І з цією особою я мав познайомитися. А о год. 11-ій я повинен був зустрітися, з Ятом на вул. Вроновських на сходах, а з тією особою о 1-й год.

І фактично я зустрівся з цим чоловіком на вул. Карпінського в понеділок, його я упізнав по тому, як він проходжувався по хіднику цієї вулиці. Я спитав його, чи він має алібі; відповів, що не має. Далі ми розмовляли про звичайні речі. Чоловік цей, прізвища якого не знаю, казав мені, що є втомлений і хотів би відпочити, а по Львові вештатися не хоче, отже я його запровадив на Стрийський цвинтар, кажучи, щоб він там якийсь час опалювався і чекав на мене. На цвинтарі я був із ним більш-менш від год. 10-ї до 11-ї, і коли почав падати дощ, я йому приніс парасолью і яблука, а сам хотів повернутися додому. Коли я виходив з кладовища, мене заарештовано. При заарештуванні оголошено постанову.

Дня 19 серпня я з Нагандою пішов на прохід на Янівський цвинтар.

На запитання, чи вже тоді я знав про те, що Цар Михайло помер і має бути похований на Янівському цвинтарі:

Про смерть я тоді вже знав з газети “Новий Час”. Ще тоді я не знав, що таке є справжнє прізвище вбивці Бабія, – газети подавали прізвище “Савчук”. Коли має бути похований Цар, я не знав, не знав також, де Цар має бути похований.

На цвинтарі, проходячи біля могили, Наганда помітив на надгробку український напис. Цей напис ми прочитали разом. Була це могила Басараб. Потім ми пішли догори, туди, де захоронені Стрільці Української армії. Проходячи біля цієї гори, ми бачили якогось чоловіка в рогатівці, здається, з орликом, який копав могилу. Ми його не запитували, для кого копає цю могилу, і взагалі ні про що з ним не розмовляли. Потім ми сіли на лавку, деякий час посиділи і о год. 1-й пішли додому.

Щодо справи знайдених у мене грипсів пояснюю, що в поліції про цю справу я зізнав неправду. Сьогодні цю справу пояснюю згідно з правдою. Знайдений у мене грипс на паперовій бібулці зі змістом “Приїдь у справі “а” в четвер 23.VIII першим поїздом вранці” – я отримав від незнайомої особи, з якою зустрівся на вул. Карпінського, адже мав вказівку від Ята вдатися сьогодні, тобто 23.VIII., на станцію за Львовом, там я повинен був зустрітися з якоюсь особою, правдоподібно, ця особа повинна була приїхати за літературою ОУН. Докладніших відомостей Ят мені не надав, бо я повинен був ще зустрітися з ним, а зрештою, іще не було вирішено, чи поїду туди я чи сам Ят.

Щодо двох інших грипсів, то пояснюю, що грипс на звичайному папері зі списком літератури я отримав від Ята з вказівкою певну частину того грипсу переписати, що я й зробив на кавалку сигаретного паперу. Це власне і є той другий грипс. Обидва грипси я отримав від Ята ввечері, здається, на вул. Сикстуській.

Від особи, з котрою я зустрівся на вул. Карпінського, я нічого не отримав. Мав я при собі ще четвертий грипс, змісту якого не пригадую.

Цей грипс я викинув на вул. Кадецькій на сходах після заарештування. У цьому місці пояснюю, що від особи, з котрою я зустрівся на вул. Карпінського, я отримав один грипс. Усі три грипси я тоді мав при собі і один із них я вклав у недопалок сигарети, якого підняв на дорозі. У недопалок я хотів запхати і грипс, отриманий від Ята, але не знаю, чи належний грипс я запхав, бо в поспіху міг вкласти інший. Справа з тими грипсами перемішалася в моїй голові. Тому тепер, коли я упорядкував у своїй голові ті речі, пояснюю: від особи на вул. Карпінського я отримав грипс без тубки і заховав його у кишеню, в якій тоді були ще два грипси: один отриманий від Ята, змісту не пам’ятаю, а другий – мною переписаний з грипсу Ята. Четвертий грипс зі списком літератури, теж отриманий від Ята, я мав у портфелі з моїми власними паперами. Грипсу, врученого мені тією особою на вул. Карпінського, я не читав, тому не знаю його змісту.

Здається, у тутку від сигарет, піднесеної на вулиці, я вклав, замість грипсу від Ята зі списком літератури, грипс, отриманий від тієї особи, з якою зустрівся на вул. Карпінського.

Не можу впевнено сказати, що грипс “...приїдь у справі “а” я отримав від тієї особи чи від Ята. Грипс, отриманий від тієї особи на вул. Карпінського, я повинен був вручити Ятові. Ця особа сказала мені, що повинна вручити цей грипс тому, у кого я є зв’язковим, не називаючи ні прізвища, ні псевда. Грипсу, отриманого від Ята у справі якогось полагодження на поблиській станції поза Львовом, а саме у справі зустрічі з

якоюсь особою на станції за Львовом, яку я не зможу вказати, – я не читав, лише Ят поінформував мене про зміст цього грипсу. Звідки власне походить недорозуміння щодо тих грипсів. Зміст грипсу “...приїдь у справі “а” прочитано мені в поліції. Звідти власне його знаю.

К. 1872. 12.XI.1934. (Вал.[ігурський]) Оголошено ухвалу про початок слідства.

К. 1872. 21.XII.1934. (Бурда)

Приблизно на початку 1933 р. один мій знайомий, прізвища якого не можу виявити, в розмовах пояснив мені загалом ідеологію українського націоналізму і поступово вилущив мені цілі і завдання ОУН. Можу це окреслити як підготовчий етап перед дефінітивним вступом в ОУН, під час якого простежено, яке моє особисте ставлення до ідеології цієї Організації. У половині вересня мій знайомий повідомив мене, що віддасть мене Провідникові з рамена Організації, і з цією метою визначив мені зустріч на Площі Стрілецькій, одночасно подаючи гасло і відклик. Гасло у зв’язку з плином часу не пам’ятаю. На контакт я з’явився і познайомився з молодим чоловіком, котрий представився мені як “Тютюнник”. Особою цією, як пізніше в процесі проходження слідства я дізнався від функціонерів поліції, був Андріян Горницький.

Суддя показує підсудному фотографію №758 Горницького. Слідчий відділок П.П. у Львові.

Пред’явлена мені фотографія представляє особу, котра представилась мені як “Тютюнник”. З площі Стрілецької Горницький проводив мене вулицями міста і в розмові коротко накреслив цілі і завдання ОУН, безпеку, яку тягне за собою вступ до Організації, і запитав, чи я готовий до вступу. Я відповів, що хочу вступити в ОУН, і на знак того, що приймаю для себе всі обов’язки члена, ми подали собі руки. Під кінець розмови Горницький сказав, що називатиме мене псевдонімом “Орлик”, і визначив мені наступний контакт. Відтоді один раз або двічі на тиждень я контактував з Горницьким, ми разом ходили по місті або за місто, причому Горницький обговорював зі мною актуальні політичні події і пояснював, як ці події розглядає ОУН. Майже через місяць після першого контакту Горницький дав мені прочитати один екземпляр “Юнацтва” і відтоді систематично постачав мені нелегальну літературу, а саме: “Бюлетені”, “Сурму”, “Українського Націоналіста” і “Розбудову Нації”. На руки Горницького я щомісяця сплачував добровільний внесок від 10-и гр. і більше. Залежено від того, скільки я мав грошей. За літературу ОУН я не платив Горницькому, бо, прочитавши, завжди її повертав. Під час одного контакту в листопаді 1933 р. Горницький представив мене якомусь молодому чоловікові років близько 20-и, за фахом робітникові, можливо – ремісникові, котрий відбував такий же ідеологічний вишкіл, як і я. Звичайно, знайомство відбулося таким чином, що ми подали собі руки, не називаючи не називаючи ні прізвищ, ні псевдонімів. Наскільки пам’ятаю, з цією особою я був на так зв. Сходинах під керівництвом Горницького зо три рази. Під час однієї зустрічі в кінці листопада 1933 р., після відходу згаданої вище особи, яка також відбувала вишкіл, Горницький запитав мене, чи я міг би прийняти на мешкання одного чоловіка, на котрого треба би вважати і по можливості не зареєструвати його. Я зрозумів, що йдеться про члена Організації, який скривається. Під час наступного контакту Горницький призначив мені зустріч на вул. Лазаря чи Ходорівського, на стежці, що веде до Цитаделі, і дав мені гасло, пояснюючи, що на зустріч прийде та особа, яка повинна у мене замешкати. Горницький наказав мені не

говорити з цією особою про справи Організації і не випитувати про його роль. На зустрічі, що відбулася на початку грудня 1933 р., я зустрівся з цим чоловіком і відвів його до свого мешкання. Лише на другий день я попросив Клопатову, у якої винаймав кімнату, щоб дозволила моєму товаришеві тут замешкати протягом кількох днів. Клопатова погодилася на це з умовою його зареєстрування. Тією особою був Михайло Цар, про що я дізнався лише після ззарештування. Царові я доповів, що без реєстрації проживати у Клопатової не зможе, і на другий день він дав мені копію метрики на прізвище Петро Гардень, з Перемишлян, римо-католицького віроспов., за фахом столяр. Я особисто заповнив реєстраційні бланки і подався до власнички будинку Раппартової для підписання нею бланків. Оскільки Раппартова вдома тоді не мала реєстраційної книжки, я залишив їй бланки, однак справу реєстрації вона залагодила. Цар проживав у мене два чи три тижні і виселився перед Різдом латинського обряду.

Під час проживання у мене він переважно перебував у помешканні і читав книжки з моєї бібліотеки. Цар мав свої власні гроші, бо одного разу я поміняв йому 10 доларів на злоті, і він сам заплатив Клопатовій за мешкання. Під час перебування у мене Цара я повинен був, за вказівкою Горницького по можливості бути вдома, щоб його охороняти. Я продовжував контактувати з Горницьким, котрий постачав мені нелегальну літературу для читання, а у березні 1934 р. Горницький сконтактував мене за допомогою Кличка з особою на псевдо “Грек”, з яким я мав, наскільки пам’ятаю, три сходи, в часі яких він проводив дискусію на тему ідеології ОУН. У тих сходах також брав участь той молодий ремісник, з котрим мене познайомив Горницький. Правдоподібно, на початку березня ц.р. під час контакту на Площі св. Софії Горницький дав мені для заховання коричневий портфель і запропонував принести його наступного вечора на Площу Софії. Не знаю, що було у портфелі, бо був замкнений, і я вдома не міг перевірити його вмісту. Маю враження, що Горницький тоді хотів перевірити, чи належно виконаю наказ.

Суддя показує підсудному фотографію №1675 Сл. П.П. у Львові Ярослава Старуха і запитує, чи Старух є тим “Греком”, з яким підсудний зустрічався на сходах. Підсудний зізнає:

Цю фотографію мені вже показувано в процесі слідства серед інших фотографій, але я відразу не розпізнав Старуха, проте просив, щоб мені показали, хто може бути тим “Греком”. Коли мені було сказано, що власне Старух Ярослав, бо вказав на нього Горницький, я відповів, що упізнаю Старуха з фотографії як подібного до особи на псевдо “Грек”. Стверджувати впевнено цього не можу, бо бачив його тільки увечері, в капелюсі і треншкоті і не мав можливості добре роздивитися риси його обличчя.

К. 1875. 4/1 1935. (Вал[ігурський])

Суддя відрекомендовує підсудного свідкові Станіславі Битнерівні, після чого свідок засвідчує:

У представленому мені звинуваченому з усією впевненістю упізнаю ту особу, котру бачила один раз на вул. Театинській біля № 37, як проходив там, де мешкав Моссаківський.

Підсудний на це відповідає:

Цього не заперечую, я міг там проходити.

Свідок додатково повідомляє на відповідне запитання: Я ніколи не бачила звинуваченого в помешканні Моссаковського чи в самій кам’яниці №37.

К. 1875. 8.I.1935. (Вал[ігурський])

Підсудного сконфронтовано зі свідками Михайлом Мироновичем і Анелею Миронович, котрі свідчать. Свідок Михайло Миронович повідомляє:

Дмитра Сусіка упізнаю як такого, який у травні ц.р. був у мене двічі у справі винаймання мешкання. Перший раз був сам, а вдруге – з товаришем.

Свідок Анеля Миронович повідомляє:

Дмитра Сусіка впізнаю як такого, котрий перший раз прийшов до нас сам і говорив про винаймання помешкання.

Підсудний Сусік зізнає:

Зізнання свідків цілком правдиві.

К. 1876. 18.I.1935 р. (Бурда)

На запитання, чи підсудний Андріян Горницький дав настанову зорганізувати “п’ятірку” для ОУН, підсудний повідомляє:

Правда, що десь у першому кварталі 1934 р. Горницький дав мені настанову зорганізувати “п’ятірку” для ОУН, котрою я повинен би керувати. Згідно з директивами Горницького, я повинен був завербувати зі сфери ремісничої, вивчити докладно їх характер і здібності до конспіративної праці, причому остаточне втягнення завербованих мною осіб повинно було наступити лише за згодою Горницького. Згідно з настановою Горницького, я пробував вибадати різноманітних моїх знайомих, щоб зорієнтуватися, кого з них можна б втягнути до Організації, однак я не знайшов відповідних людей і сказав про це Горницькому.

Суддя запитує, чи Маркіян Коць, співмешканець підсудного, був членом ОУН і чи разом з ним проходив вишкіл у Горницького або Старуха, на що підсудний відповідає:

Упевнено стверджую, що ніколи не зустрічався з Коцем в організаційних справах і нічого не знаю про те, чи він належав до ОУН і, зрештою, хто його туди втягнув. Можливо, Горницький про це має відомості, однак ніколи мені не говорив про це. На так зв. Сходинах під керівництвом Горницького або Старуха я ніколи не зіткнувся з Коцем. У 1932 р. я проживав разом з Коцем у ремісничій бурсі на вул. Ходоровського, 3. Наприкінці 1933 р., коли я вже мешкав у Клопатової на вул. Вроновських 6, Коць просив мене вказати йому якесь помешкання, і я запропонував йому замешкати разом зі мною, звичайно, після взаємного порозуміння з Клопатовою. Коли справа проживання у мене Коця була вже домовлена, Горницький віддав мені Царя. Так склалося, що Коць вселився у перших днях грудня ополудні, а того самого дня увечері я мав першу зустріч з Царем. Як я вже пояснював, і цей також замешкав у мене. Внаслідок цього я змушений був уступити своє ліжко в покою Цареві, а сам на час його перебування перейшов до кухні.

Цар виселився з мого помешкання перед Різдвяними Святами (за грецьким обрядом), сказавши загально, що зі Львова виїжджає. Приблизно місяць пізніше я зустрів Царя на вулиці, запрошував прийти, щоб разом прочитати літературу ОУН. З огляду на конспірацію я не випитував у Царя, що він, власне, робить і де мешкає. Дійсно, Цар двічі провідав мене під час відсутності Коця і ми разом читали нелегальну літературу. Якимось пізніше Коць сказав мені, що бачив Царя у місті. Коли організувати “п’ятірку” мені не вдалося, Горницький сказав, що буду працювати під його керівництвом. І в кінці квітня вперше дав мені для переховання нелегальну літературу. Пізніше давав мені для переховання пакети з літературою, позначені цифрами або літерами, які пізніше я відносив Горницькому на призначені ним місця, і там він їх забирав у мене.

Наголошую, що в лютому 1934 р. поліція у мене провела ревізію без наслідків, тому що тоді я не мав у помешканні нелегальної літератури. У кінці квітня 1934 р. Горницький повідомив, що Цар знову мусить замешкати у мене. Я не заперечував план Горницького, натомість при зустрічі з Царем сказав йому, що правдоподібно я здеконспірований і проживати у мене є небезпечно. Не зважаючи на це, Горницький вирішив, що Цар мусить замешкати у мене. 4 травня 1934 р. Цар вселився знову, і я особисто зареєстрував в Уряді Д.У.

Суддя пред'являє підсудному реєстраційний листок на прізвище Петро Гардень від 5.V. 1934 р., а підсудний зізнає:

Показаний мені документ я повністю заповнив власною рукою і сам підписав Петра Гардень, а також Ванду Клопат. Я здогадувався, що прізвище "Гардень" є несправжнім, однак справжнього прізвища Цара я не знав до часу мого заарештування. Цар проживав у мене більше

місяця і виселився, мабуть 9 червня 1934 р., не повідомляючи, де замешкає. Ще раніше Горницький наказав мені пошукати відповідне помешкання для справ Організації, нічого не кажучи, що в ньому має замешкати Цар. Випадково я почув, як Генаківський (імені не знаю), розповсюджувач "Нового часу" (кольпортер), у розмові з Н.Теслею, також кольпортером, згадав, що на Знесенні, вул. Бічна Поперечна, 10 є помешкання для винаймання. На наступний день я пішов за цією адресою, щоб самому зорієнтуватися, наскільки це помешкання придатне для Організації. Я його оглянув, і воно мені сподобалося як зовсім окреме. Власник Миронович назвав місячну платню в сумі 20 зл., і я сказав, що прийду через тиждень і принесу завдаток.

К. 1878. 21.I.1935 (Бурда)

Повертаючись до попередніх зізнань, підсудний зізнає: Про винайдене помешкання я звітував Горницькому, і він сказав, що сам його огляне причому запропонував замовити це мешкання. Через тиждень я знову був у Мироновича і запевнив його, що найближчим часом принесу завдаток і мій колега вселиться. Пам'ятаю, я сказав Мироновичеві, що я друкар і часом працюю вночі, натомість не пам'ятаю, чи я згадав, що я працюю у "Новому часі". Через два дні я був у Мироновича третій раз з Горницьким, ми разом оглядали помешкання, потім я навмисне сказав, що виїжджаю зі Львова і особисто проживати у Мироновичів не буду, натомість мешкати або мій товариш, тобто Горницький, або хтось за його рекомендацією. Відтоді в тому мешканні я більше не був, і ні Горницький, ані Цар не казали мені, хто там проживає і що в тому помешканні діється. В той час на контактах я продовжував отримувати від Горницького літературу для тимчасового переховання у себе. Часом, замість Горницького, на контакт з'являвся Цар і від нього я отримував нелегальну літературу. Отримані пакунки після довшого чи коротшого часу я віддавав для заховання Горницькому або Цареві під час призначених контактів нерозпакованими або після перепакування і передрукування літератури відповідно до настанов Горницького, видаваних мені письмово. Здогадуюся, що Горницький займався розподілом літератури ОУН в окрузі. Організаційні контакти зі Старухом Ярославом, якого я знав як "Грека" і ремісника, припинилися в кінці травня або на початку червня минулого року з невідомої для мене причини. Останній контакт відбувся на Вулці біля Світязя. Старух, правда, призначив нам зустріч на полі "Сокола Батька" на наступну неділю, однак я не віднайшов там Старуха, бо на полі з приводу якогось спортивного свята було багато людей. Контакт, призначений попередньо в парку на другу неділю на випадок, якщо не відбудеться на полі "Сокола Батька",

також не відбувся, бо з'явився лише один я. Я не запитував Горницького про причину зірвання мого контакту зі Старухом, бо пояснював це тим, що або Старух виїхав, або контакти наші є зайві, тим більше, що у той час я працював згідно з наказами Горницького в ділянці розповсюдження нелегальної літератури. Востаннє з Царем ми бачилися 24.VII.1934 р., тобто переддень убивства Бабія. Після 14-ої год. Цар прийшов до мого помешкання здоровий і заповищений і просив, щоб я йому дозволив з'їсти хліба, який приніс зі собою. Цар посидів у мене близько години, ми розмовляли на тему актуальних подій у Німеччині. Про справи Організації ми не говорили. Якогось особливого пригноблення у Царя я не помітив, проте він робив враження втомленої людини. Попрощався зі мною, як звичайно, і обіцяв прийти 26.VII.1934, однак я його вже більше не бачив. Про вбивство Бабія я дізнався з газет. Коли запитав Горницького, хто це зробив, той відповів, що "пізніше про це дізнаємося". Натомість на запитання, з якої причини це могло статися, відповів: "Ви самі повинні про це знати". Оскільки я читав у газетах, що вбивцею був студент Савчук, я запитав у Горницького, чи Савчук є студентом, а той відповів: "Здається, звичайна людина".

Суддя повідомляє, що в процесі зізнань до протоколу дня 29.VIII.1934 р. підсудний зізнав, що Горницький пояснив йому, що Бабія убив член ОУН, бо той був шкідливим для українського народу і виховував молодь у шкідливому для Нації дусі. Підсудний зізнає:

Признаю, що тоді я так сказав, але це пояснення не згідне з правдою, бо фактично Горницький сказав мені лише загально про те, що я раніше подав. У процесі слідства я подав як пояснення Горницького те, що вичитав про вбивство у "Новому Часі" і "Ділі", про докори, які ОУН ставить Бабієві. І так, як я це зрозумів. Перше підозріння, що зі справою вбивства має щось спільного Цар, виникло у мене тоді, коли поліція вимагала у редакції "Нового Часу" список розповсюджувачів газет і заарештовано Ганаковського, який після звільнення мені розповів, що запитували його, чи знає чоловіка, який проживав у Мироновичів, і що власне той чоловік убив Бабія. Я доповів про це Горницькому, котрий наказав мені бути обережним, однак по мимо того сам продовжував давати мені нелегальну літературу для переховування. Зазначаю, що приблизно від половини липня 1934 р. Горницький при потребі зустрічався зі мною на вул. Коперника, між вул. Вроновських і Словацького, о год. 6-45.

Дня 19.VIII. 1934 р., у неділю, я повинен був зустрітися з Горницьким на вул. Вроновських під Цитаделю. Горницький вручив мені на листку, витятому з якоюсь друкованою українською мовою збірника, цифрове зведення про те, скільки екземплярів особливо важливих видань ОУН я повинен запакувати для вислання на провінцію. Таке зведення у нас називалося "ключем". З отриманого "ключа" я вдома переписав на бібулці, тоненькому папері від сигарет, першу і третю колонку. Друга колонка мене не стосувалася, а, мабуть, торкалася літератури, яку Горницький повинен був вислати в ін. місце. "Ключ" я мав повернути при найближчому контакті. Те, що я переписав з "ключа", приєднано до актів слідства як речовий доказ і означає таке: арабськими цифрами позначено кількість екземплярів найважливіших видань, які я повинен вмістити у пакунку, а скорочено такі видання: Р.Н. – "Розбудова Нації"; В.К. – Вишкільний курс, – Реферат; Б. – Бюлетень; Ю.К. – "Юнак"; К.Т. – Повідомлення (Комунікат); Н.Н – "Український Націоналіст"; С. – "Сурма"; З.Л. – Листівки (Зелено-святчні); Ю.В.О. – "Юнацтво". Названу літературу я повинен був вручити особі з провінції, з котрею Горницький призначив мені зустріч на вул. Карпінського 20.VIII. 1934 р. о год. 8.30. Цю особу я повинен був розпізнати по руках,

заложених назад за плечі, а також по чорному пластері на бороді. Як звучав пароль, я вже сказав скоріше і спростую пояснення, оскільки на моє запитання по-польськи “Котра година?” Я повинен був отримати відповідь “Дванадцята” Тоді я мав сказати: “Ні”, а ця особа відповісти: “Нива”. На контакті 20.VIII.1934 р. я вперше зустрів Олександра Стешина, справжнє прізвище якого названо мені лише в процесі діяльності. З’ясувавши пароль, ми вирушили в напрямку міста, і Стешин дав мені грипс, написаний на паперовій бібулці, такого змісту: “У справі Д. Приїдь 23.VIII”... і т.д.

Суддя пред’являє згаданий вище грипс, а підсудний зізнає:

Пред’явлений мені грипс є той сам, який вручив мені Стешин 20.VIII.1934 р. з вказівкою передати його далі, що я зрозумів так, що повинен його віддати Горницькому як моєму наставникові. У поясненнях, які я склав перед суддею 23.VIII.1934 р. я сказав неправду, що згаданий грипс дав мені “Ят”, тобто Горницький, і що я повинен був віддати його при зустрічі 23.VIII.1934 р. і що я мав ще четвертий грипс, якого викинув. Я зізнав так навмисне, бо мені здавалося, що таким чином допоможу Стешинові. Те, що я сказав про четвертий грипс було вигадане для заплутання справи. Насправді під час заарештування я мав при собі три грипси. Два на бібулці, а один на клапті паперу зі збірника. Під час ревізії у помешканні після мого заарештування у мене знайдено, крім нелегальної літератури, записник у чорній циратовій оправі зі записами, що стосувалися приватних видатків на утримання. У цьому записнику був четвертий грипс, а точніше – “ключ”, писаний моєю рукою, відносно попереднього розподілу літератури при виготовленні пакунків, які згодом я виносив на контакти згідно з настановами Горницького.

Суддя пред’являє записник, вилучений у підсудного під час обшуку в помешканні, а також грипс, у якому три колонки цифр під літерами “Н.Н.”; “Ю.К.” і “Ю”. Підсудний зізнає:

Пред’явлені мені записник і грипс є моєю власністю.

К.1883. 6.II.1935 (Бурда)

Підсудному показано п’ять пакунків з нелегальною літературою ОУН, яку знайдено в його помешканні на вул. Вроновських, 6 дня 20.VIII.1934 р. Після оглядин і перерахунку вмісту кожного пакунка окремо підсудний зізнає:

1. В пакунку, позначеному літерою “А”, знаходиться 30 примірників “Юнака” і 9 примірників Бюлетеню К.Е. ОУН. Справді, на паперовій упаковці коричневого кольору написано: 140К.Т. до VI., однак я цього не писав і не знаю, що означають ці слова. Правдоподібно, означають якусь кількість літератури, призначеної для VI округу.

2. Пакунок, позначений літерою “Б”, містить: 13 примірників “Сурми” за січень і лютий 1934 р.; 14 прим. “Сурми” за листопад 1933 р.; 10 прим. “Українського Націоналіста” за січень 1934 р.; 16 екземплярів – “Розбудова Нації” за березень і квітень 1934 р.; 190 екземп. “Комунікат К.Е. ОУН” за 1934 р.; 21 прим. “Юнака” за січень і березень 1934 р.

3. Пакунок, позначений літерою “Ц”, вміщає 64 екземп. “Бюлетеню” за листопад 1933 р.

4. Пакунок, позначений літерою “Д”, вміщає 80 екз. “Юнацтва” за січень і лютий 1934 р.

5. Пакунок, позначений літ. “Е” вміщає: 4 екземп. – “Розбудова Української

Нації” за березень і квітень 1934 р.; 1 екземпляр – Лекція №3. “Головні типи державних устроїв”.

Признаюся, що виділені пакунки з літературою ОУН я переховував у моєму помешканні, а отримав їх під час контактів від Андріяна Горницького, або від Михайла Царя.

Суддя пред’являє підсудному конфісковані в його помешканні 20.VIII.1934 р. книжки, зошити, фотографії, фотоапарат і т.п., а підсудний заявляє:

Ус і пред’явлені мені книжки, записи, карти, фотоапарат, а також Тризуб є моєю власністю. Тризуб висів над ліжком у моєму мешканні. Щодо парасолі, яку я дав Стешину на Стрийському цвинтарі 20.VIII., пояснюю, що вона не є моєю власністю. Залишив її в моєму мешканні після свого виселення Коць взамін за валізку, яку я йому позичив.

Суддя запитує, чи підсудний мав якісь організаційні контакти під час розповсюдження літератури ОУН. Підсудний відповідає:

Літературу ОУН давали мені для розповсюдження лише Горницький і Цар, і їм я її віддавав. У цих справах з ніким іншим я не був зв’язаний. Які послуги, крім цих, для справи ОУН надавали Горницький і Цар, не знаю.

К.1885. 23/VII. 1935. (Вал.[ігурський]. Пруш.)

Після огляду показаних йому фотографій підсудний заявляє:

Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Осипа Грицака, Олександра Стешина, Володимира Івасика, Осипа Феника, Осипа Николишина, Тараса Гукалюка, Олександра Матли, Володимира Королика, Петра Федоріва, Романа Бучацького, Богдана Підгайного, Осипа Мащака, Віри Свенціцької, Гриця Мацейка, Ярослава Макарушки, Олександра Пашкевича, Євгена

Качмарського, Романа Мигалю, Миколу Лебеда, Івана Равлика, Івана Малюци, Івана Клодницького, Ольги Дикої, Андріка Копистянського, Емілії Ліниці, Ірени Паладійчук, Анни Федак, Теодори Дмоховської, Марії Чорної, Ірени Хом’як, Романа Левицького, Ярослава Спольського – зовсім не знаю і з ними я не мав ніякої справи, навіть не знаю їхніх прізвищ. Показаного мені на фотографії Горницького впізнаю як ту особу, що представилася мені як “Тютюнник”. Мої попередні зізнання стосуються його особи.

Показаний мені на фотографії Цар Михайло є тією особою, з котрою я проживав на вул. Вроновських, там він зареєструвався на прізвище “Гардень”. Для нього ми з Горницьким винаймали мешкання у Мироновичів на Знесенню.

Щодо показаного мені на фотографії Старуха Ярослава, не можу засвідчити, чи це та сама особа, з котрою скотактував мене за допомогою паролю підсудний Горницький. З цією особою я тричі зустрічався на сходинах, де він викладав ідеологію ОУН. На цих лекціях також був присутній один не знайомий мені ремісник. Викладач мав на голові капелюх, тому сьогодні не можу описати його обличчя і тому не можу засвідчити, чи показаний мені на фотографії Старух є ідентичний з цим викладачем. Чоловік, що викладав на сходинах, був мого зросту, нормальної будови тіла, блондин, обличчя поголене, овальної форми, одягнений в сіру накидку, а на голові мав світлий капелюх. Могло йому бути до 26-и років.

На запитання, чому підсудний раніше сказав, що Старух схожий на ту особу, яка на сходинах викладала ідеологію ОУН, підсудний відповідає:

У процесі слідства я дійсно сказав, що Старух подібний до викладача ідеології ОУН. Я так сказав тому, що, як я дізнався, підсудний Горницький вказав на Старуха як

такого, з яким мене сконтактував. У зв'язку з цим, не бажаючи допустити різниці між нашими зізнаннями, я зазначив, що між ними існує схожість.

На запитання, чому тепер підсудний не звертає уваги на відмінність зізнань Горницького від своїх зізнань, підсудний відповідає:

Сьогодні кажу правду і тому не дбаю про відповідність з зізнаннями Горницького.

На подальше запитання, чому підсудний у процесі слідства не виявив під тим оглядом правди, підсудний відповідає:

Спочатку я говорив неправду, погоджуючись з зізнаннями Горницького з метою, щоби слідство скоріше закінчилося.

На запитання, чи правду сказав у процесі слідства звинувачений Горницький про те, що підсудний був переданий Старухові для подальшого вишколення, підсудний відповідає:

Важко мені засвідчити чи Горницький сказав правду, чи збрехав.

На запитання, хто є та особа, котра на початку 1933 р. перша пояснила підсудному ідеологію націоналізму і завдання ОУН, підсудний відповідає:

Це є мій знайомий, якого виявити і зрадити не хочу.

Суддя представляє підсудному висновки слідства К.3382; 1876; 1019; 3378; 3348; 3350; 3334; 2819; 1084; 925; 3372; 3370; 1048; 1051; 1893; 1895; 1025; 1026; 3364; 1875; 3362; 3368; 3873; 3889, а підсудний заявляє:

До своїх попередніх зізнань, які стверджую, не маю більше нічого додати. Для свого захисту не вимагаю ніяких свідків і погоджуюся на закриття слідства.

Суддя виголошує постанову про закриття слідства. Підсудний заявляє:

Оголошену постанову зрозумів і не скаржуся на неї. Вимагаю акту звинувачення українською мовою.

Суддя пред'являє Бюлетень, знайдений у мешканні підсудного і доставлений свідком Псутком. Підсудний заявляє:

Пред'явлений мені Бюлетень я тримав у своєму мешканні разом з іншими нелегальними виданнями ОУН.

К і н е ц ь

Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Фонд 371 (Степан Шухевич, адвокат), справа 78 (Протоколи допитів керівника ОУН Степана Бандери та інших членів ОУН), аркуш 96-106.

До Па на Коменданта Постерунку Державної Поліції в Соколівці

Мельдую, що вночі з 30 на 31 травня 1936 р. на цвинтарі в Ятв'ях невідомі особи насипали могилу висотою 80 см., на якій вкопали березовий хрест 5 м. висоти і повісили на ньому терновий вінок. Цей хрест разом з вінком також невідомі люди з 31.V. на 1.VI.1936 р.

Антонішин Ігнаци, постерунковий.

ЗАПИСИ ДОСЛІДЖЕНЬ

В результаті вище поданого рапорту я, Провідник – Генрик Пастеж з Пастерунку Державної Поліції в Соколівці, провів обстеження, під час якого виявив:

Дня 1.VI.1936 р. між год. 4-ю і 5-ю, згідно з довірливою інформацією, Петро Вирста і ще три інші особи з Ятв'ягів на місці усуненого хреста поставили інший березовий хрест, повісили на ньому тереновий вінок і табличку з написом “За Волю України”, на тій табличці видніє рік 1918-1921, а також намальований посередині тризуб. Табличка ця зроблена з текстури чорного кольору, а літери і цифри золотого

кольору.

Дня 1.VI.1936 р., між год. 6-ю і 9-ю зібралася чимала кількість людей з Ятв'ягів, а також з Дев'ятник, котрі очікували на прибуття пароха Стефана Корольюка з Дев'ятник, а між ними були Микола Павлів, Микола Турчин, Андрій Борсук і Василь Кутницький з Ятв'ягів. Названі особи після відправи Служби Божої подалися до священика Корольюка і вимагали посвячення могили і відправи Жалобної Служби. Священик Корольюк відправив Панахиду, однак хреста і могили не посвятив, а відмову посвячення мотивував тим, що хрест є вкопаний нелегально і якби хрест той і могилу посвятив, мусив би заплатити штраф 300 зл., як це було у Дев'ятниках в 1935 р.

У процесі подальших досліджень я виявив, що акція вкопання хреста, а також насипання могили, покладання на неї тернового вінка і завішення таблички на хресті zorganizував Дмитро Сусік з Дев'ятник, занотований член ОУН, колишній кульпортер Крайової Екзекутиви ОУН, а саме виконання довірив Миколі Павліву, на подвір'ї якого цей хрест споряджено, а також за його вказівками на цвинтарі насипано могилу, завішено вінки і табличку. Далі той сам Павлів zorganizував делегацію до священика Корольюка з вимогою посвячення могили і хреста. До складу делегації увійшли: Микола Павлів, Андрій Борсук, Василь Кутницький і Микола Турчин – усі з Ятв'ягів, члени місцевої “Просвіти”.

Факт вимоги посвячення могили і хреста чудово засвідчує, що ці делегати були у тісному контакті з людьми, які насипали могилу, поставили на ній хрест, обвили терновим вінком і повісили на хресті демонстративну табличку.

Опитаний Микола Павлів, народ. 17.XII.1907 р. в Ятв'ягах, там приналежний і проживає, греко-католичеської релігії, жонатий, українець, грамотний, не караний, володіє 2-ма моргами поля, у війську не служив, кат. “Ц”, приналежний до П.К.У. Львівського повіту, громадянин Польської держави, забезпечення з Державної Скарбниці не отримує, ніким не опікується, син Андрія і Маланки з дому Піла, член “Просвіти у Дев'ятниках, – зізнав, що йому нічого не відомо про те, хто насипав могилу, вкопав на ній хрест і вивісив табличку. Також заперечує, що хрест нібито був споряджений на його подвір'ї за вказівкою Дмитра Сусіка, з яким не підтримує жодних стосунків. Натомість визнає, що входив у склад делегації, яка вимагала від священика Корольюка посвячення хреста і могили, а також відправи жалобної Служби Божої, а учинив це на вимогу зібраних на цвинтарі людей, прізвищ яких не пам'ятає.

Опитаний Василь Кутницький, народ. 4.XI.1909 р. у Ятв'ягах, там приналежний і проживає, син Миколи і Таньки Милимук, греко-католичеської релігії, одружений, має 1

дитину, неграмотний, ткач, володіє 1/2 морга поля, не караний, громадянин Польської держави, українець, у війську не служив, катет. “Ц”, приналежний до П.К.У. Львівського повіту, ніким не опікується, забезпечень з Державної Скарбниці не отримує, – зізнав, що коли дня 1 червня 1936 р. прибув на цвинтар у Ятв'ягах, застав там чималу кількість людей, а між іншими Миколу Павліва, Андрія Борсука, Василя Кутницького і Миколу Турчина, разом з якими подався до священика Корольюка просити про посвячення могили і хреста, однак священик Корольюк хреста ані могили не посвятив, стверджуючи, що цей хрест вкопаний нелегально, і він, тобто Корольюк, за посвячення того хреста був би покараний.

Рішуче заперечує, що нібито бачив, хто насипав могилу, вкопав хрест і повісив на ньому табличку і терновий вінок. Також не знає, чи Павлів брав участь у насипанні могили і поставленні хреста, а теж чи на його подвір'ї був виготовлений цей хрест. Ходив з делегацією до священика Корольюка тому, бо цього вимагали зібрані на

цвинтарі люди.

Опитаний Андрій Борсук, нар. 1.VI.1906 р. в Дев'ятниках, проживає і приналежний до Ятв'ягів, син Онуфрія і Анни Клапко, уміє читати і писати, рільник, володіє 4 і 1/2 морга поля, не караний, жонатий, служив у війську, кат. "А", приналежний до П.К.У. Львівського повіту, ніким не опікується, забезпечень з Державної Скарбниці не отримує, українець, громадянин Польщі, греко-католическої релігії, член "Просвіти" у Ятв'ягах, – визнає, що був делегатом у справі посвячення могили і хреста, оскільки делегатом обрала його чимала кількість людей, зібрана тоді під церквою у Ятв'ягах. Хто насипав могилу і вкопав хрест, – йому не відомо.

Опитаний Микола Турчин, нар. 14.XII.1896 р. в Ятв'ягах, там приналежний і проживає, син Івана і Марії Горинь, релігії греко-католическої, жонатий, українець, уміє читати і писати, не караний, володіє 1/2 моргами поля, у війську не служив, кат. "А", приналежний до П.К.У. Львівського повіту, громадянин Польської держави, опікунства не провадить, з Державної Скарбниці позики не бере, є членом місцевої "Просвіти", – визнає, що був членом делегації у справі посвячення могили і хреста, а зробив це на вимогу зібраних біля церкви людей. Хто насипав могилу і вкопав хрест – йому не відомо.

Опитаний дня 29 червня 1935 р. Михайло Левицький з Ляшок-гірних тутешнього повіту, який тепер відбував покарання – 6 років тюрми в Бережанах, через старшого постерункового Служби Слідчої Андрія Годовського з П.К.П. в Бібрці і старшого постерункового Служби Слідчої Петра Гута, а також Владислава Єнджейчика з Постерунк. П.П. в Ходорові повідомив, що під час свого перебування у Львові в 1932 р. заприятелював з Дмитром Сусіком з Дев'ятник, повіт – Бібрка, а замешкав тоді у Львові на вул. Вроновських, 6, і тоді Сусік якогось дня у травні 1932 р. завербував його членом ОУН. Перед вступом Левицького до організації ОУН Сусік представив йому мету і завдання ОУН, причому пояснив, що мусить тримати в найпотаємніший таємниці все, що стосується існування і діяльності організації, не можна її зрадити ані з неї вийти – це під карою смерті, на що Левицький погодився. Сусік призначив Левицькому зустріч на Площі Мар'яцькій у Львові під фігурою Матері Божої, де повинен був його познайомити з не званою Левицькому особою – членом ОУН.

Допитуваний у призначений день подався на Площу Мар'яцьку і в домовленому місці зустрів Сусіка разом з незнайомою особою. Після познайомлення його з тією особою Сусік відразу відійшов від них, а цей чоловік разом з Левицьким подався вулицею Баторога, Пілсудського на вул. Валову. Під час тієї прогулянки цей чоловік пояснював Левицькому мету і завдання ОУН, кажучи, що ОУН змагає до створення Української держави шляхом революції, що з цієї організації не можна йому виступити під карою смерті, а коли Левицький на все це погодився, тоді цей чоловік зажадав від нього присягнення через подання руки, що й було зроблено. Після присяги цей чоловік у всіх справах організаційних сказав сказав Левицькому звертатися до Сусіка, причому згадав, що Сусік повідомить його про потаємну Конференцію (сходина), яка має відбутися. Кілька днів пізніше Левицький зустрівся з Сусіком, котрий ненароком спитав, як мається справа. На це Левицький відповів, що добре. Котрогось дня Сусік знову призначив Левицькому зустріч у Стрийському парку. В призначений день і в домовленому місці Левицький зустрівся з Сусіком і тією незнайомою особою. Під час тієї зустрічі той чоловік не назвав свого прізвища ані імені, а згадав свій псевдонім "Тютюнник", Сусікові дав псевдонім "Орленко", а Левицькому – "Мазепа", і від того часу повинні були називатися лише псевдонімами. Під час цієї

зустрічі цей чоловік пояснював Левицькому, що це таке – Організація ОУН і що її завдання – вигнати наїзників з цієї української землі, перемагаючи українську партію УНДО, тому що представники цієї організації нічого не роблять для українського народу, тільки виїжджають до Варшави, та випивають і забавляються з польськими достойниками.

Прощаючись, “Тютюнник” дав Сусікові брошурку, яку Сусік вручив Левицькому. Ця брошурка під назвою “Нові Вогні” або “Нові Месники” вміщала бойові і організаційні ОУН реферати.

Від того часу Левицький зі Сусіком часто зустрічалися, і під час тих зустрічей Сусік навчив Левицького напам’ять декалогу ОУН.

Далі Левицький підтвердив, що літературу ОУН під назв. “Сурма”, “Юнацтво українське”, “Бюлетень Крайової Екзекутиви” і “Розбудову Нації” отримував від Дмитра Сусіка регулярно раз або двічі на тиждень, залежно від часу, коли встигав прочитати доручені йому екземпляри літератури. За кожний прочитаний екземпляр книжки Левицький платив Сусікові 30 гр., а після прочитання їх повертав Сусікові. При цьому Левицький додав, що на руки особи під псевдонімом “Тютюнник” за посередництвом Сусіка щомісячно виплачував внесок – 10 гр. на бойовий фонд. Левицький від Сусіка отримав доручення на терені громади Ляшок-гірних і Чарторії вербувати членів ОУН для створення п’ятірок (V.), це завдання Левицький виконав таким чином, що на терені Ляшок-гірних зорганізував три п’ятірки. Левицький за дорученням Сусіка втягнув до ОУН Миколу Василичина з Ляшок-гірних, який тоді перебував у тюрмі в Бережанах, котрому постачав літературу ОУН.

Сусік установив гасло “Сова”, а відзив – “Сич” і тим гаслом доручив користуватися з особою, котра мала прибути на ровері на третій день Великодних свят до Василичина. Левицький передав це гасло Василичині і бачив, як на третій день Великодних свят Василичин проходжувався з невідомою особою в Ляшках-гірних. Під час розслідування доведено, що цією особою був Микола Слобода з Чарторії, зв’язковий районової команди ОУН у Чарторії, між п’ятірками ОУН, розміщеними на терені тієї команди.

Оскільки Сусік перебував у слідчій тюрмі у Львові згідно зі звинуваченням в участі у вбивстві Дир. Бабія, однак справа організування п’ятірок на терені Ляшок-гірних і Чарторії тутешнього повіту не була предметом розгляду і також не була охоплена актом звинувачення, так що слідство проти нього у справі Дир. Бабія було припинено і Сусік дня 11.XI.1936 р. був звільнений з тюрми.

Після звільнення з в’язниці Сусік прибув до громади Дев’ятник, де після заарештування районового Коменданта ОУН перейняв районову команду ОУН і розпочав діяльність ОУН на терені громад-сіл: Дев’ятники, Ятв’яги, Юшковці, Бертешів і Стріліска Нові. Наслідком його діяльності було насипання могил, вкопання хреста, вивіщення на ньому таблички з демонстраційним написом і тернового вінка – в Ятв’ягах уночі з 30.V. на 31.V. ц. р., а також в громаді села Юшковці, де поставлено такий же хрест, як у Ятв’ягах, симпатиком ОУН Стефаном Семенюком з Дев’ятник, а також намагався утворити нові п’ятірки на терені названих громад.

Опитаний Дмитро Сусік, нар. 8.XI.1913 р. у Дев’ятниках, там приналежний і проживає, син Петра і Марії Дребіт, релігії греко-католическої, українець, не жонатий, кравець, 7 кл. Масової школи, 1 морг поля, перебував у слідчій в’язниці протягом 1 і 1/2 року за звинувачення у допомозі вбивства Дир. Бабія, громадянин Польщі, у війську не служив, кат. “А”, надконтингентний, приналежний до П.К.У. Львів-місто,

курателі і опіки не виконує, забезпечення з Державної скарбниці не отримує, – зізнав, що до ОУН у 1933 р. завербував його Андрій Горницький, псевдо “Тютюнник”, на терені Львова, де Сусік працював як кравець, Горницький дав йому псевдо “Орлик”. Сусік виконував функцію кульпортера Крайової Екзекутиви ОУН. Сусік визнає, що переховув у своєму помешканні у Львові на вул. Вроновських, 6 особу, яка подавала себе за Михайла Савицького, а фактично його прізвище звучало – Михайло Цар, убивця Дир. Бабія, який під час погоні, організованої поліцією, вистрелив з револьвера собі в уста, внаслідок чого помер у лікарні. Заперечує, що завербував до ОУН Михайла Левицького з Ляшок-гірних, і каже, що особи з таким прізвищем не знає, оскільки в Організації члени її послуговуються лише псевдонімами, а прізвища перебувають у таємниці. Також заперечив, що керував акцією насипанням могил у Ятв’ягах і Юшківцях.

Натомість визнає, що стикався з Лялюком Василем з Ятв’ягів, котрого знає від малого хлопця, а навіть разом у одного майстра училися шевства.

Оскільки Дмитро Сусік організував членів ОУН на терені гміни Стрілиск Нових і Соколівки, а також з його ініціативи насипано в громадах Ятв’ягів і Юшковець могили, встановлено хрести, на котрих вишнено тернові вінки і демонстративні таблички, дня 3 червня 1936 р. о год. 1.30 він був затриманий. Крім того, 3 червня 1936 р. о год. 1-й затримано Миколу Павліва, Миколу Турчина, Андрія Борсука і Василя Кутницького, які в порозумінні зі Сусіком проводили акцію насипання могил, вкопування хрестів і вивішування тернових вінків та демонстраційних табличок.

Годовскі Анджей,

Стар. Постерунковий

Слідчої Служби.

Юзеф, керівник Сл. Служби

Соколівка, дня 3 червня 1936 р.

(штамп)

№ К.Д. 90/36 Сусік Дмитро і тов. Затримані як звинувачені у антидержавній діяльності.

До Пана Віцепрокурора Рай. IX

У Львові

Через Суд міський у Бібрці

Рапорт постерункового Антонішина, а також записи слідства прикладаю, одночасно відправляючи затриманих у в’язницю при Міському суді в Бібрці, з проханням припинити їх слідчий арешт з тієї причини, що запідозрені намовлятимуть свідків до фальшивих зізнань або в інший спосіб старатимуться затерти доводи злочину.

Комендант Постерунку Генрик Пастеж, провідн.

Державний архів Львівської області, фонд 11 (Львівський окружний суд), опис 29, справа 2356 (Справа по обвинуваченню Сусіка Дмитра в приналежності до ОУН. Том 1.), аркуш 1 – 7.

Бібрка, дня 29 жовтня 1937 р.

До Пана Коменданта Повітового в Бібрці

РАПОРТ

Доповідаю, що в процесі внутрішнього розвідування я дізнався, що Дмитро Сусік – член ОУН, з Дев’ятник, проживає у Львові, і Ярослав Дякон, член ОУН, з Дев’ятник, дня 23.X.1937 р. подалися як делегація з рамена ОУН до греко-католического священника

Стефана Королюка в Дев'ятниках з проханням про відправу Служби Божої дня 1.XI.1937 р. для вшанування пам'яті проголошення Української держави, а також посвячення могили, яку мають насипати члени ОУН біля церкви в Дев'ятниках також на пам'ять про проголошення Української держави. Священик Королюк не погодився на посвячення могили з тієї причини, що побоюється прикрих наслідків.

З цього приводу Сусік разом з Дяконом вирішили у найближчі дні призначити конференцію членів ОУН у Ятв'ягах, на якій мають ухвалити резолюцію діяльності ОУН на місяць листопад цього року. Дня 25.X. ц.р. Сусік виїхав до Львова, звідки має повернутися до Дев'ятник дня 30.X. ц.р.

Анджей Годовскі, старший Пастерунковий Слідчої Служби
ЗАПИСИ РОЗСЛІДУВАННЯ.

У зв'язку з наказом Пана Коменданта Повітової поліції у Бубрці – комісара Коннеса Єжего, я, старший пастерунковий слідчої служби Годовскі Анджей зі стану П.К.П.П. у Бібрці, разом з пастерунковим Пралічем

Діонізом, Ігнацим Антонішиним і Мечиславом Бжушкевичем з Пастерунку в Соколівці провів розслідування у справі антидержавної діяльності Дмитра Сусіка і Ярослава Дякона, членів ОУН з Дев'ятник, і виявив наступне:

Під час проведення розслідування я дізнався зі зовнішнього джерела, що Дмитро Сусік і Ярослав Дякон дня 23.X.1937 р. подалися як делегація з рамена ОУН до греко-католического священика Королюка Стефана в Дев'ятниках з проханням, щоби він відправив Службу Божу дня 1.X. ц.р. для вшанування річниці проголошення Української держави, а також посвятив могилу, котру мають насипати члени ОУН біля церкви в Дев'ятниках також на пам'ять про проголошення Української держави в 1918 р.

На підставі особистого спостереження я упевнився, що в час приїзду Дмитра Сусіка зі Львова до Дев'ятник районів коменданти, а також коменданти п'ятірок ОУН, контактують з ним і від нього отримують інструкції щодо діяльності ОУН в дню 31.XI. ц.р. Уже після затримання Дмитра Сусіка я упевнився, спостерігаючи за ним, що члени ОУН, як з Дев'ятник, так і з околичних громад, прибували до будинку Сусіка за інструкцією, однак дізналися про затримання Сусіка і відразу відійшли.

Під час спостережень я також упевнився, що Конференція ОУН, призначена Сусіком і Дяконом, котра мала відбутися у Ятв'ягах, на відміну від здобутих інформацій, повинна була відбутися в Дев'ятниках у будинку Сусіка, а не в Ятв'ягах. На цій конференції мали обговорити справу насипання копця (могили) вночі з 31.X. на 1.XI. ц.р. з метою вшанування річниці відновлення незалежності Української держави, потім коменданти п'ятірок і районів мали отримати інструкції щодо диверсійної акції, яка полягала у знищенні державних гербів, портретів польських достойників і зривання плакатів з польськими написами.

У вересні і жовтні ц.р. Ярослав Дякон організував таємне зібрання підлеглих йому членів ОУН, на якому переконував їх, що ОУН, незважаючи на заарештування її членів, не має права перестати працювати, а кожний вирок і кожна шибениця мають бути джерелом, з якого члени ОУН повинні черпати сили для подальшої боротьби з окупантами їхньої Батьківщини, тобто України, а в першу чергу – з “ляхами”.

У наслідок цих відомостей дня 31.X.1937 р. о год. 8-ій я провів ревізію у помешканні Ярослава Дякона в Дев'ятниках, під час якої знайшов: 1). Реферат під заголовком “Базар”, писаний від руки уподібно до друку. Реферат цей описує історію українських боїв за останні роки, причому головна ідея реферату – підсилити ненависть нібито уярмленого українського народу до ворогів, а між іншим також і до

Польської держави, на що вказує зворот у цьому рефераті, що українці і сьогодні борються і проливають кров, а також віддають життя для здобуття незалежності. Згідно зі здобутою інформацією, цей реферат за рекомендацією Сусіка мав виголосити Дякон у готелю читальні “Просвіта” в Дев’ятниках дня 1.XI. ц.р.

2). Знайдено проект статуту “Правильник”, написаний від руки, при ньому список членів “Самоосвітнього гуртка”, який після його розпуску Старостом Повітовим у Бібрці в 1936 р. Дякон почав знову потаємно організовувати.

3). Знайдено часопис під назвою “Український Сокіл”, надрукований у Празі, №1-2 за січень і лютий 1937 р., а заголовок на стор. 4 і 5 – “Слов’янство і українці”, що ображає польський народ, а також державну владу. Цей часопис Дякон одержав за посередництвом пошти від розшукуваного члена ОУН Стефана Милимука з Ятв’ягів, котрий у травні 1933 р. утік з тюрми за кордон, що свідчить про те, що Дякон підтримує контакт з Милимуком.

4). Знайдено каталог книжок, що знаходяться у читальні “Просвіти” у Львові, у цьому каталозі Дякон позначив авторів (біля прізвища автора вписав хрестик, що має означати, що книжки цих авторів повинні прочитати члени ОУН) і книжки ці має намір систематично справаджувати в читальню “Просвіти”.

5). Два листи, датовані 23.III.1936 р. і 7.XII.1936 р., написані Анною Заборською, членом ОУН, яка проживає в Городищі Королівським під Бібркою, підписані зм’якшеним жіночим іменем “Нуся”, зі змістом яких випливає, що Заборська зорганізувала якусь секцію, котру розпущено, але вона не припинила своєї діяльності. З цих листів випливає, що Дякон підтримує стосунки з членами ОУН в околиці. Під час проведеної ревізії у підозрілого Дмитра Сусіка в Дев’ятниках знайдено два листи, написані Ярославом Дяконом 28.II. і 24.III.1937 р., з котрих випливає, що Дякон вважає Андрія Кубая з Дев’ятник конфідентом поліції і що Кубай уже давно повинен би бути виключений з ОУН, а це, отже, підтверджує, що Сусік і Дякон є членами ОУН.

Дня 28.I.1937 р. під час обшуку у симпатика ОУН Петра Візного в Дев’ятниках знайдено написане Дмитром Сусіком звернення, яке починається словами “Передати з рук до рук до всіх товаришів Дев’ятник і околиці!” У цьому зверненні Сусік плямує Кубая як зрадника і конфідента (донощика) поліції, що виказав Сусіка як ініціатора насипання могили і зведення хреста на цвинтарі в Ятв’ягах вночі з 31.X. на 1.XI. 1936 р., в результаті чого Сусік був заарештований. Зазначаю, що Сусік декілька років постійно замешкує у Львові, а лише ривками виїжджає до Дев’ятник і підтримує стосунки тільки з особами, запідозреними в приналежності до ОУН, які проживають у Дев’ятниках і в околиці, як це виникає зі змістом Звернення.

Знайдені у Дякона і Сусіка проаналізовані вище друки і листи я зареєстрував і прилучаю до записок розвідки. Накінець зазначаю, що як Дякон, так і Сусік нагромаджують у себе крайньо націоналістичну українську літературу, а також, між іншим, звіти з політичних процесів проти членів ОУН, якими користуються для навчання членів ОУН з метою виховання відданості справі ОУН, при тім усіх засуджених представляють як героїв, що страждають і при потребі віддають своє життя для звільнення України. Готують їх також до того, як повинні захищатися перед судом на випадок заарештування.

Опитаний греко-католический священник Стефан Королюк, років 36, син Івана і Антоніни, греко-католический парох у Дев’ятниках, заперечив, що нібито Сусік і Дякон просили його відправити панахиду і Службу Божу, а також посвятити могилу, яку

мали намір насипати біля церкви в Дев'ятниках. Службу Божу і Панахиду відправив у Дев'ятниках за рекомендацією Львівської Метрополичої Курії, а щодо могили – немає жодних відомостей і ніхто такої не насипав, а також не просив прослуховуваного про поспів'ячення.

Опитаний запідозрений Ярослав Дякон, народ. 2.II.1913 р. у Дев'ятниках, там приналежний і проживає, греко-католическої віри, син Андрія і Марії Горинець, неодружений, українець, громадянин Польської держави, освіта – 4 кл. гімназії, служив у війську в Гнізні (Gnieznie), католическої, кат. “А”, приналежний до П.К.У. Львів-повіт, не караний, ніким не опікується, забезпечення з державної Скарбниці не одержує, орденів і нагород не має, рільник, володіє 8-ма моргами поля, член “Просвіти”, “Рідної Школи”. Свою приналежність до ОУН, насипання могили біля церкви в Дев'ятниках і свою участь у делегації до греко-католического священника Королюка з проханням про посвячення тієї могили і зачитання крайньо націоналістичного реферату дня 1.XI.1937 р. у “Просвіті” в Дев'ятниках категорично заперечив. Потім зізнав, що реферат під заг. “Базар” не є його власністю і він не знає, звідки узявся в нього вдома збірник під загол. “Базар” не є його власністю і він, звідки узявся у нього вдома збірник під загол. “Назва гуртка”, складений з 13 параграфів, який також не є його власністю, проте список “дитячої” секції для дівчат має з давніх часів, ще з-перед служби у війську, відмовляється повідомити, де їх набув, і не знає, хто в цьому каталозі позначив хрестиками, які книжки мають набувати “Просвіти”. Часопис під загол. “Український Сокіл” йому прислав з Чехословаччини Стефан Милимук, котрий утік в Чехословаччину як член ОУН. Змісту двох листів, писаних Заборською, пояснювати відмовляється, а щодо листів, написаних ним до Сусіка, пояснював, що ці листи писав до Миколи Філіповського з Дев'ятник, як і відмовився пояснити зміст листа, написаного ним до Анни Заборської.

Опитаний запідозрений Дмитро Сусік, народж. 8.XI.1913 р. у Дев'ятниках і там приналежний, останнім часом проживає у Львові, син Петра і Марії з Дреботів, греко-католическої віри, жонатий, бездітний, за фахом кравець, без маєтної власності, ніби не караний, українець, громадянин Польської держави, у війську не служив, катег. “А”, приналежний до П.К.У. Львів-Повіт, ніким не опікується, забезпечення з Державної Скарбниці не отримує, орденів і нагород не має, закінчив масову школу, член “Просвіти”. Свою приналежність до ОУН, а також свій намір насипати могилу в Дев'ятниках і участь у делегації до греко-католического священника Королюка з проханням про посвячення могили дня 1.XI. ц.р. і свою участь у потаємних Конференціях ОУН – заперечив, виправдовуючись тим, що тепер ніякої антидержавної діяльності не проводить.

ШТАМП Анджея Годовскі,
№: Kd – 274/37 старший постер.[рунковий]
Слідчої Служби
Сусік Дмитро, член ОУН: тов.
З Дев'ятник – антидержавна Соколівка, дня
діяльнісь 1 листопада 1937 р.
До

Пана Віцепрокурора Рай. IX (через Суд Гродський у Бібрці) у Львові Рапорт старшого постерункового Служби Слідчої Годовського Анджея, записи досліджень, протоколи обшуків (ревізій) і речові докази прикладаю при одночасній відставці затриманих дня 31.X.1937 р. о год. 14-ій Дмитра Сусіка і Ярослава Дякона з Дев'ятник

з проханням про припинення над ними слідчого арешту згідно з арт. 165 pkt. a і в К.П.К.

Комендант Постерунку Генрик Пастеж, провідник

Державний архів Львівської області, фонд 11 (Львівський окружний суд), опис 29, справа 2356а (Справа по обвинуваченню Сусіка Дмитра і Дякона Ярослава в приналежності до ОУН. Том 2 і останій), аркуш 6 – 8.

БІОГРАФІЇ ЧЛЕНІВ ОУН ПРО ЯКИХ ЗГАДУЄ АВТОР

Арсенич Микола – “Михайло”, “Григор”, “Дем’ян”, “Березовський” (27.IX.1910, с. Березів Ялунівського р-ну Івано-Франківської обл. – 23.II.1947, біля с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл.) – провідний член ОУН. Був засуджений поляками на 3 роки за членство в ОУН. У листопаді 1939 р. перейшов на Захід та залишився в Кракові. 1940 р. – керівник новоствореної СБ. На початку 1941 р. – викладав розвідку і контррозвідку на 3-місячному курсі при старшинській школі ім. Коновальця у Кракові. Член Проводу ОУН. Головний референт СБ (1941–1947), начальник контррозвідного відділу при Головному Командуванні УПА. Загинув разом з дружиною. Нагороджений УГВР Золотим Хрестом заслуги. Посмертно генерал СБ.

Бандера Степан – “Баба”, “Сірий”, “Бийлихо” (1.I.1909, с. Угринів Старий Калуського повіту – 15.10.1959, Мюнхен, Німеччина) – визначний суспільно-політичний діяч, один із лідерів українського національно-визвольного руху 1930 – 1950 рр. У 1919-27 навчався в Українській гімназії у Стрию. У 1928-33 – студент агрономічного відділення Львівської політехніки. Член “Пласту”, належав до керівного ядра ОВКУГ та СУНМ. З 1928 – в УВО у відділі розвідки, пропаганди. З 1929 – в ОУН. З 1931 – референт пропаганди КЕ ОУН, у 1932-33 – заступник, у 1933 – Крайовий провідник. Був заарештований у 1928 (в Калусі і Станіславові), 1932 і червні 1934 (у Львові). Ув’язнення відбував у Львові, Кракові, Варшаві. На Варшавському (1935 – 36) і Львівському (1936) процесах за атентат на Перацького та діяльність в ОУН був засуджений до смертної кари з заміною на довічне ув’язнення. Покарання відбував у тюрмах “Свенти Кшиж” біля Кельц, Вронки біля Познані, Берестя. У тюрмі залишався провідником, через о. Кладочного підтримував зв’язок із підпіллям (трипси заклеювали в олівці). Спроба втекти з тюрми у Вронках була невдалою. Звільнився у вересні 1939, з початком Другої світової війни. У жовтні 1939 перебрався зі Львова до Кракова. 10.II.1940 очолив Револьюційний Провід ОУН. У квітні 1941 на Другому ВЗ ОУН був обраний Головою Проводу. 5.VII.1941 заарештований нацистськими окупантами у зв’язку з проголошенням незалежності України. Ув’язнення відбував у концтаборі Саксенгаузен. Звільнений 27.IX.1944. У лютому 1945 на крайовій нараді Проводу ОУН на ЗУЗ разом із Р. Шухевичем і Я. Стецьком обраний до Бюро Проводу. Вибір підтвердила конференція ЗЧ ОУН (1947). У 1950 залишив пост Голови Проводу ЗЧ ОУН та планував перейти в Україну. 22.VIII.1952 залишив пост Голови Проводу ОУН, але конференції 1953, 1955 років відставку не прийняли. Був убитий агентом КГБ Богданом Сташинським. Речі Бандери були передані в Лондонський музей національно-визвольних змагань. С. Бандера – автор багатьох праць, у яких ґрунтовно розроблено засади українського націоналізму. Окремі статті вийшли у збірнику “Перспективи української революції” (Мюнхен, 1978).

Басараб Ольга (24.VII.1889 – 12.II.1924) – визначна громадсько-політична діячка.

Навчалася в Перемишльському ліцеї та Торговій академії у Відні. Одна з організаторів Пласту в Галичині, жіночої чоти Легіону УСС. Працювала в посольстві в Гельсінкі та (1918) радником посольства УНР у Відні. З 1920 р. в УВО. Улітку 1923 р. за дорученням Євгена Коновальця налагоджувала зв'язки з Західною Україною. У Львові співпрацювала з референтом розвідки УВО Осипом Думіним. Арештована 9.II.1924 р. Під час обшуку у неї в квартирі знайдено військово-розвідувальні документи, які приніс Думін, зокрема плани дислокації гарнізонів з усієї Польщі. О. Басараб піддали страшним тортурам, котрі тривали протягом 3 днів. Закатована комісаром поліції Кайданом і аспірантом Смольницьким у слідчій тюрмі на вул. Яховича, 3, які інсценізували самогубство. У її перепохованні на Янівському цвинтарі брало участь понад 15 тисяч осіб. Андрій Мельник потрапив до її камери (№ 7), де знайшов написи “Вмираю, замучена, помстіть! О. Басараб” та “За кров, за сльози, за руїну верни нам, Боже, Україну!” У Львові в СШ № 49 облаштовано на її честь меморіальну кімнату.

Білас Василь (17.IX.1911, Трускавець, Львівська обл. – 23.XII.1932, Львів) – член п'ятірки бойовиків ОУН. Брав участь у нападі на Банк Людовий у Бориславі (31.VII.1931), на поштовий уряд у Трускавці (8.VIII.1931). Був одним із виконавців смертного присуду над таємним агентом поліції Якубом Буксою (24.VIII.1931) і замаху на посла до сейму Т. Голувку (28.VIII.1931). 30.XI.1932 разом із Данилишиним і Куспісем вчинив напад на пошту в Городку. Разом з Данилишиним і Куспісем добралися до Глинної Наварії, де мали сісти на потяг до Трускавця. Але Білас і Данилишин на станції зіткнулися з поліцією, що перевіряла документи. Данилишин убив коменданта Коята, поранив поліціанта Слугоцького. Уночі бойовики добралися до с. Черкаси, де їх прихистив у своїй хаті Панько Бобеляк. Далі залізницею доїхали до с. Розвадів. Залізничник, що бачив Біласа й Данилишина в дорозі, повідомив ніби вони пограбували українську кооперативу. На них накинулась юрба селян. Данилишин пострілами в повітря розігнав натовп, а потім разом із Біласом подався до с. Веринь. Там їх побили і передали в руки поліції. 17– 22.XII.1932 відбувся наглий суд, на якому обох засудили до смертної кари через повішення. Вирок було виконано вдосвіта 24.XII.1932, на саме польське Різдво, у тюрмі Бригідки. Героїчна поведінка й смерть Біласа і Данилишина сприяла поширенню і зміцненню позицій ОУН на ЗУЗ та викликала спонтанний бойкот польських монополій.

Бусел Яків – “Дніпровий”, “Галина”, “Заславський”, “Київський”, “Шахтар” (????.1910, Клевань Рівненської обл. – 15.IX.1945, с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.) – провідний член ОУН та УПА. В ОУН з 1933 р. Студент юридичного факультету Львівського університету. 21.X.1933 р. затриманий у поїзді з підпільною літературою. 16.6.1934 р. засуджений на 4 роки тюрми і 5 позбавлення громадянських прав. Організаційний референт ПЗУЗ (1935–1939). У травні 1939 р. засуджений на 12 років позбавлення волі. В'язень тюрми в Бресті. Як і С. Бандеру, його мали розстріляти 1939 р., але під час бомбардування їм обом удалося втекти. Співробітник політико-пропагандистського осередку при Проводі ОУН у Кракові. У 1941–1944 рр. очолював крайовий пропагандистський осередок, редагував усі підпільні видання на ПЗУЗ. На III НВЗ обраний членом Проводу ОУН. Ініціатор скликання I Конференції поневолених народів 21–22.XI.1943 р. Улітку брав участь у створенні НВРО. Керівник політвишколу при Проводі ОУН. Підполковник, начальник політвиховного відділу ГВШ УПА. Друкуєвався в підпільних виданнях, опублікував брошуру “Советський патріотизм”. Один з авторів політичної програми визвольної боротьби на окремих територіях Східної Європи й Азії (1943–1944). Загинув у бою з

більшовиками.

Вільшинський Богдан – “Орел”, “Яструб” (12.VI.1910 Сколе Львівської обл. – 22.XII.1944 б. с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.) – навчався в Стрийській гімназії, Ярославській архітектурній школі. Член ОУН; політичний в'язень польських тюрем у 1930, 1933-35, 1939. В 1939-41 рр. за кордоном. У 1942-44 рр. обласний військовий референт ОУН Дрогобицької області, організатор відділів УНС та командир сотні УПА. Загинув у сутичці з ВВ НКВД.

Волошин Ростислав – “Павленко”, “Горбенко”, “Борисенко”, “Левченко”, “Березюк”, “Чепіга” (3.XI.1911, с. Озеряни Дубнівського р-ну Рівненської обл. – 22.VIII.1944, с. Гаї Нижні Дрогобицького р-ну Львівської обл.) – провідний член ОУН. В ОУН з 1929 р. Закінчив Львівський університет. У 1934–1937 рр. – ідеологічний референт КЕ ПЗУЗ. В'язень польських тюрем, двічі – концтабору в Березі Картузькій. Голова Студентської репрезентації Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП), член Президії ЦЕСУС, співредактор підпільної молодіжної газети “Юнак” (1935–1937) та журналу “Студентський вісник”, член редколегії видавництва “Наш Клич”. В'язень радянської тюрми (1939–1941). 1941 р. від імені УДП – голова управи Рівненської обл. В'язень німецької тюрми (1941–1942). Співорганізатор УПА та комендант заплілля на ПЗУЗ (1942–1943). Голова III НВЗ ОУН у серпні 1943 р. Обраний у 3-членне бюро Проводу ОУН. Голова Конференції поневолених народів Сходу, Європи та Азії 21–22.XI.1943 р., пресідник ВЗ УГВР, генеральний секретар внутрішніх справ УГВР. Загинув у бою з ВВ НКВД, переходячи фронт. Полковник УПА (посмертно). *Гасин Олекса* – “Лицар”, “Сук”, “Тур”, “Дор”, “Чорнота”, “Юлько”, “Іван Чорнота”, “010” (18.VII.1907, с. Конюхів Стрийського р-ну Львівської обл. – 31.I.1949, Львів) – провідний член ОУН, генерал-хорунжий УПА. Пластун, курінний 40-го куреня ім. полк. І. Черняти. Закінчив гімназію в Стрию (1928). Належав до керівного ядра ОВКУГ. Член УВО. З відзнакою закінчив школу підхорунжих (1929). Студент Львівської політехніки – землемірний відділ на факультеті сухопутної і водної інженерії (1931–1935). Політв'язень польських тюрем (1931, 1933, 1937), концтабору в Березі Картузькій (1934–1935). Організаційний і військовий референт КЕ ЗУЗ (1935–1936). Член військової референтури ПУН за кордоном, сотник (від 1938). Деякий час у 1934–1935 рр. був провідником КЕ ОУН. Разом з Є. Коновальцем – співавтор “Військового підручника”, виданого в Канаді.

Від весни 1938 р. – в референтурі військових справ Проводу ОУН. Член Револуційного проводу ОУН (1940–1941), учасник II ВЗ ОУН у Кракові, заступник міністра оборони УДП у Львові (червень 1941). Політв'язень німецької тюрми в Дрогобичі (у вересні 1942), з якої визволений заходами СБ боївки К. Цмоця. Шеф ГВШ УПА від часу злиття з УНС (кінець 1943). У січні 1944 р. захворів, ГВШ очолив його заступник Д. Грицай. Заступник шефа ГВШ УПА (1943–1945). Шеф ГВШ УПА (1945–1949). Член Проводу ОУН (від 1947), полковник УПА (від 22.I.1948). Загинув неподалік Головної пошти у Львові, відстрілюючись від емгебістів. Посмертно присвоєно звання генерала. 8.VII.1990 р. в Конюхові відкрито пам'ятний знак, а 28.V.1995 р. – пам'ятник (автор І. Самотос). 31.I.1999 р. на місці загибелі у Львові на розі вул. Коперніка і Стефаніка встановлено меморіальну таблицю. 7.VII.2000 р. в родинному будинку, де народився М. Гасин, відкрито меморіальний музей.

Головінський Юліян (1.XII.1894, с. Радимно Перемишльського пов. – 30.IX.1930) – провідний член УВО і ОУН. Сотник УГА, командант VI Равської бригади, потім – I бригади ЧУГА, організатор переходу вояків від більшовиків до армії УНР (1920).

Співорганізатор УВО, бойовий референт, крайовий командант УВО (1926–1927, 1930), крайовий провідник ОУН (1930). Створив “Летючу бригаду” (О. Сенік, М. Паславський, С. Букало, М. Ясін-ський, М. Ковалисько, В. Шумський, А. Оленський, Мок-левич, Р. і Я. Барановські та ін.). Керував першим ексом на пошту у Львові (було взято 100 тис. злотих). Заарештований після атентату Р. Шухевича на Собінського (19.X.1926). Схоплений поліцією у Львові (20.9.1930), видав Р. Барановський. Після 10 днів тюрми повезли на опізнання до Бібрки. Закутого, прив’язали до дерева і розстріляли, сповістивши, що його вбито при спробі втекти в Глібовичах. Похований у Великих Глібовичах.

Горбовий Володимир (30.VII.1899, Долина Івано-Франківської обл. – 21.V.1984, Долина Івано-Франківської обл.) – відомий український політичний діяч, адвокат, член УВО й ОУН. Навчався у стрийській гімназії. Як воїн УГА брав участь у поході на Київ (1919). В УВО з 1920 р. Повітовий командант в Долинщині, шеф штабу Начальної Команди у Львові (1922), керівник зв’язку між Начальною і Крайовою Командами. 1934 р. – один із перших в’язнів концтабору в Березі Картузькій. Вивчав юриспруденцію у Празі. Оборонець Бандери у Варшавському і Львівських процесах (1935–1936). Від 1939 р. – у Кракові. Голова комісії Державного планування при Револуційному Проводі ОУН, голова Президії II ВЗ ОУН, обраний Генеральним Суддею, голова УНК. В’язень німецьких тюрем, звільнений у липні 1942 р. за станом здоров’я. 1.VII.1947 р. арештований у Празі, переданий радянській владі (9.VII.1948). Засуджений на 25 років табірного ув’язнення, які відбув повністю. Близько співпрацював з в’язнями – М. Сорокою, П. Дужим. Звільнений 1.VIII.1972. Жив у Долині під постійним наглядом КГБ.

Грабець Омелян – “Батько” (1.XII.1911, Нове Село Любачівського пов. – 10.VI.1944, ???) – провідний член ОУН. Закінчив гімназію в Перемишлі, один з провідників Пласту. У 1930-х рр. керував самообороною львівських студентів і робітничої молоді проти польських погромників-ендеків, був головою студентського спортивного товариства. 1934 р. – в’язень концтабору в Березі Картузькій. Член похідних груп ОУН. Обласний провідник Рівненщини (1941–1942), Кам’янець-Подільщини (1942–1943). Стає членом ГВШ ОУН та провідником Центральної округи ОУН на східноукраїнських землях (1943–1944). З літа 1943 р. під його керівництвом на Вінничині діє УПА-Південь. Його загін оточили війська НКВД в р-ні с. Микулинці, Літин на Вінничині. Було вбито майже всіх повстанців. Місце поховання невідоме.

Грицай Дмитро – “Перебийніс”, “Дуб”, “Олег”, “Сірко” (1.IV.1907, с. Дорожів Самбірського р-ну Львівської обл. – 22.XII.1945, Прага, Чехія) – провідний член ОУН та УПА. Закінчив Дрогобицьку гімназію, підфіцерську школу польського війська, студент фізико-математичного факультету Львівського університету. Належав до керівного ядра ОВКУГ. Пластун (курінь “Чорноморці”). Член УВО (від 1928), ОУН (від 1929). Очолював військову референтуру Крайового Проводу ОУН на ЗУЗ (1932–1934, 1939). Після атентату на Перацького Д. Грицай виключили з університету. Серед перших, в’язень концтабору в Березі Картузькій (17.VI.1934). Після звільнення (1936) працював на будівництві, здійснюючи підпільну роботу (організація та підготовка кадрів). З початком війни (1939) – знову в’язень концтабору в Березі Картузькій. Член Револуційного Проводу ОУН, військовий референт (1941–1942, 1943–1945). Командир старшинської школи ОУН у Великих Мостах (улітку 1941). На початку 1943 р. вистежений гестапо та ув’язнений у тюрмі на вул. Лонцького. У вересні 1943 р. звільнений заходами СБ під керівництвом Костя Цмоця. У 1943–1945 рр. призначений

начальником ГВШ УПА у ранзі майора. Захоплений разом із Д. Маївським при переході чесько-австрійського кордону. Маївський застрелився, а Грицай дав себе заарештувати, щоб через чеську тюремну сторожу повідомити про їхню долю, відтак повісився в тюрмі. Підвищений УГВР посмертно до рангу генерал-хорунжого з датою старшинства від 1.XI.1945 р.

Данилишин Дмитро (2.IV.1907, Трускавець, Львівська обл. – 23.XII.1932, Львів) – бойовик УВО і ОУН. Разом з Біласом здійснили напади на пошту в Трускавці, Банк Людови в Бориславі (31.07.1931), виконали присуд на тайного агента поліції Я. Буксу (24.08.1931), посла до сойму Т. Голувку (28.08.1931), напад на пошту в Городку Ягеллонським (30.11.1932). Засуджені до смертної кари, повішені з Біласом 24.12.1932. Героїчна постава й смерть Біласа і Данилишина мала великий вплив на поширення ОУН на ЗУЗ та викликала спонтанний бойкот польських монополій.

Дужий Микола – “Вировий”, “Мирон”, “Мирон Карівський” (13.XII.1901, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. – 18.V.1955, Львів). У 1918–1920 рр. – підхорунжий УГА. 1921 р. склав екстерном матуру. У 1921–1924 рр. навчався на філософському факультеті Львівського таємного університету. Арешти – 1922, 1924 рр. З 1926 р. – член УВО. 1932 р. закінчив гуманітарний факультет Львівського університету Яна-Казимира. 1931 р. обраний у члени Головного Правління “Просвіти”, у 1933–1939 рр. – секретар “Просвіти”, редактор журналу “Просвіта”. У жовтні 1939 р. перейшли з братом Петром на Холмщину; організував там осередок “Просвіти”. З 1940 р. – працівник УЦК в Кракові, згодом у Львові. Секретар президії УГВР. З жовтня 1944 р. очолював видання УПА-Захід, з лютого 1945 р. – УПА. Редагував журнал “Повстанець”. Сотник, нагороджений Бронзовим Хрестом Заслуги. 4.VI.1945 р. загазований у кріївці з групою брата Петра, попав до рук НКВД. Засуджений до страти, кару замінено на 20 років табірної ув’язнення. Через важку недугу звільнений і невдовзі після того помер.

Дужий Петро – “Дорош”, “Аркадій”, “Арсен”, “Орест”, “Десятник” (7.VI.1916, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. – 24.X.1997, Львів) – провідний член ОУН. Навчався в гімназіях у Раві-Руській та у Львові (закінчив 1937); згодом – в Академії закордоної торгівлі. В ОУН з 1932 р. Часті поліцейні арешти. У 1939–1941 рр. – учитель на Холмщині, член Томашівського повітового проводу. Учасник північної похідної групи арештований у Василькові, пізніше – у Львові, уникнув розстрілу. У 1942–1943 рр. – заступник провідника на ПСУЗ (Дніпропетровськ). 1944 р. – референт пропаганди на ЗУЗ, потім – Проводу ОУН. Нагороджений Бронзовим Хрестом Заслуги. На початку 1945 р., будучи членом Центрального Проводу, очолив групу крайового проводу для видання літератури ОУН. Група складалася 9 осіб – редакторів, складачів, друкарів, машиністок – і мала 2 друкарні: “Вінниця” в Бертишеві і “Полтава” в Юшківцях. Видання: “За самотійність”, “Повстанець”, “Щоденні вісті”, “Ідея і чин”. 4.VI.1945 енкаведисти кинули газову гранату. Із бункера були витягнені: П. Дужий, М. Дужий, Д. Сусік, М. Філіповський, Мирослав Мартин, І. Пеленський, М. Юрчак-Долинецька, М. Медвідь – мертвий. 22.III.1947 р. засуджений до розстрілу, кару замінено на 25 років табірної ув’язнення. До 1960 р. перебував у таборах Воркути. Після звільнення жив у Запоріжжі, згодом у Львові. Працював на Сільмаші в будівельному управлінні. Був під наглядом КГБ. Після 1991 р. – активний публіцист та оратор. Голова Ідеологічної референтури Братства ОУН-УПА, член Головної Булави. Похований на Личаківському цвинтарі.

Дяків Осип – “Горновий”, “Осипенко”, “Артем”, “Гончарук”, “Наум”, “Цвечек”

(21.VI.1921, с. Олесин Козівського р-ну Тернопільської обл. – 28.XI.1950, с. Великополе Яворівського р-ну Львівської обл.) – один із провідних ідеологів та членів ОУН. Навчався в Бережанській гімназії в 1931–1939 рр. У Юнацтві ОУН з 1938 р. Навчався на українській філології Львівського університету. Арештований 20.IX.1940 р. НКВД. В'язень Бережанської тюрми. З наближенням фронту (1941) вирвався з Бердичівської тюрми. Працював у Бережанському окружному осередкові пропаганди ОУН (1941–1943). Заочно здобув освіту журналіста. У 1943–1944 рр. – член крайового проводу Юнацтва ОУН, редактор журналу “Вісті”, член редколегії журналу “Юнак”. У 1945–1948 рр. – член ГОСП; 1948–1950 рр. – провідник ОУН Львівського краю; від літа 1949 р. – член Проводу ОУН; член УГВР і заступник голови ГС УГВР (від літа 1950). Нагороджений Золотим і Срібним Хрестами Заслуги, сотник-політвиховник УПА. Один із головних ідеологів збройної боротьби, автор численних праць і статей, які вийшли у збірці “Ідея і чин” (Нью-Йорк, 1968). Загинув у бою зі спецвідділом МГБ в лісі.

Дякон Ярослав – “Мирон”, “Дмитро” (2.II.1913, Дев’ятники Жидачівського р-ну Львівської обл. – 9.XI.1948) – провідний член ОУН (імовірно, з початку 1930). Навчався в учительська семінарії у Львові. Здійснював активну культурницьку діяльність. За участь в ОУН його часто заарештовували. У 1935–1937 рр. – у польському війську. 1930 р. одружився зі Стефанією Куляш. У 1939–1941 рр. учителював у с. Юшківцях.

1941 р. разом з колегами-учителями школи в Юшківцях І. Захарковим і Є. Музикою проголосив у Бібрці Акт Державності. Після арешту УДП 1941 р. – в підпіллі. З 1942 р. – в СБ ОУН – референт Львівської обл. (1942–1944), Львівського краю (від 1945), виконуючий обов’язки головного референта при Проводі ОУН (від 1947), майор СБ. 9.XI.1948 р. криївку в лісі між с. Гринів і Шпильчина на межі Пустомитівського і Перемишлянського р-нів оточили. Я. Дякон разом із секретарем Филько – “Зеником” і двома охоронцями вели бій; усі загинули, знищивши архів. Місце поховання невідоме. Мав до 40 охоронців, якими командував Петрик – “Зараза”. Йому підлягали 3 групи СБ: М. Сорокаліти, М. Грека (3-я не ідентифікована). Його брати: Михайло загинув в УПА, Василь, 1923 р. н., служив в українській поліції, розстріляний німцями навесні 1944 р., Іван, 1927 р. н., навчався в Лісотехнічному інституті, мобілізований до війська, в Кушці арештований, пропав безвісти. Сестра Катерина, 1919 р. н., з мамою і трьома дітьми вивезені у Красноярський край, де мати померла. Нагороджений УГВР Срібним Хрестом Заслуги у 1947 р.

Карпенко Дмитро – “Яструб” (??? .1917, ??? Полтавська обл. – 17.XII.1944 б. с. Нових Стрілищ Жидачівського р-ну Львівської обл.). Старший лейтенант танкових військ совєтської армії. У серпні 1943 р. на вишколі УНС у Карпатах став рядовим стрільцем у курені “Гайдамаки”. Під час вишколу призначений політвиховником сотні “Сіроманці”. З початком 1944 р. стає командиром сотні “Сіроманці” в складі ВО “Лисоня”. В квітні переводить сотню у ВО “Буг” на Холмщині, а у вересні повертається із сотнею до ВО “Лисоня”. Призначений куріним в ранзі хорунжого. Курінь під його командою провів низку завзятих та успішних боїв із ВВ НКВД, найвідоміший під Уневом 29-ого вересня 1944 р. Загинув під час успішного наскоку на районний центр Нові Стрілища, посмертно підвищений до сотника та відзначений УГВР Золотим Хрестом бойової заслуги 1-ої класи.

Климов Іван – “Легенда”, “Мармаш”, “Куліба” (29.XI.1909, с. Сілець Белзький

Сокальського р-ну Львівської обл. – 4.XI.1942, Львів) – провідний член ОУН. Навчався у сокальській гімназії (1921–1929). Провідник націоналістичної ланки в гімназії, член першої ланки УВО, створеної П. Саноцьким. 1929 р. вступив на правничий факультет Львівського університету. Пластун. Один із організаторів повітової та окружної мереж Сокальщини, організував Волинську округу. У час пацифікації (1.IX.1930) його сильно побили й кинули в криницю жовківські улани. Часто ув'язнювано: 11.II.1932 на 6 місяців за протипольську промову, 28.XII.1933 р. на 15 місяців за належність до ОУН і кольтпортаж літератури. 1935 р. – провідник Сокальщини. Відбудовує мережу ОУН Сокальщини, Західної Волині, Полісся. Серпень 1935 – січень 1936 рр. – в'язень концтабору в Березі Картузькій. 31.VIII.1937 р. на процесі 42 студентів у Луцьку засуджений на 10 років ув'язнення. У 1939–1940 рр. – у Кракові курсант старшинської школи ім. Коновальця. На початку 1940 р. скерований Рев. Проводом на пост крайового провідника ПЗУЗ, у грудні очолив провід усіх українських земель (після загибелі Д. Мирона). В уряді, проголошенім Державним актом 30.VI.1941 р., – міністр політичної координації. Арештований у Львові 4.XI.1942 р. та закатований Вірзінгом, якому заявив: “Я вже вам сказав, що називаюсь Климів-Легенда і нічого більше не скажу. Ви – бандити, окупували Україну і грабуєте, з вами говорити не буду”. Головне командування УПА відзначило його як першого організатора та ідейного натхненника відділів УПА, підвищивши посмертно до ступеня генерала-політвиховника.

Клячківський Дмитро – “Клим Савур”, “Охрім”, “Білаш”, “Бльонд”, “Омелян Кримський”, “Панас Мосур” (4.11.1911, Збараж Тернопільської обл. – 12.II.1945, біля с. Суськ Костопільського р-ну Рівненської обл.) – провідний член ОУН. 1932 р. закінчив станіславівську гімназію, там само вступив в ОУН. Студент Львівського юридичного факультету. У 1934–1935 рр. служив у польському війську (старшина). Вів крамницю народної торгівлі у Станіславові. Арештований у жовтні 1937 р., за браком доказів звільнено. Член управи спортової організації “Сокіл” у Збаражі (1938). Обласний провідник Юнацтва Станіславщини (1939–1940). У час советської окупації працював бухгалтером-ревізором у “плодоовощі”. Жив у Станіславові на вул. Зілинського, 5. Арештований 10.9.1940 р. в Долині. 18.1.1941 р. на процесі 59-ти засуджений до смертної кари, яку замінено на 10 років тюрми і 5 заслання. З початком війни вивезений до бердичівської тюрми, звідки при наближенні фронту йому вдалося вирватись. 1941 р. – провідник Львова. Був серед арештованих 15.9.1941 р, сидів у в'язниці на вул. Лонцького. Врятований завдяки втручання Шептицького. 1942 р. – крайовий провідник ПЗУЗ, член Проводу ОУН, організатор і перший командир УПА (1943). Від січня 1944 р. – командир УПА-Північ, член ГВШ УПА, майор. Посмертно підвищений до полковника.

Кондрат Михайло – “Скитан”, “Юр” (???..1916 с. Нових Стрілищах Жидачівського р-ну Львівської обл. – 22.II.1946 б. с. Мельна Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) – ширший життєпис невідомий. Обласний організаційний референт Львівщини (1943-45), тимчасовий обласний провідник Львівщини (літо 1944), крайовий організаційний референт Львівського краю (1945-46).

Кравців Богдан (5.V.1904, с. Лоп'янка Долинського повіту – 21.XI.1975, Нью-Йорк, США) – провідний діяч ОУН, відомий український поет, журналіст. Навчався у філії Академічної гімназії у Львові, студював філософію у Львівському таємному університеті та право в університеті Яна-Казимира (1928-30). Голова Української студентської громади. Належав до керівного складу ОВКУГ. У 1927-29 рр. – голова

Союзу Української Націоналістичної Молоді, перший провідник КЕ ОУН. У 1930 був засуджений на 3 роки. Після звільнення став заступником політичного референта КЕ ОУН В. Яніва. У 1934 заарештований та ув'язнений у концтаборі Береза Картузька. Після звернень митрополита Шептицького був звільнений із побитими нирками. На початку Другої світової війни емігрував до Берліна. Зустрічався з Бандерою, їздив до Рима на переговори з Мельником. Після війни жив у Західній Німеччині, відійшов від політичної діяльності. У 1949 оселився у Філадельфії (США). Від 1955 – заступник головного редактора газети “Свобода”. Автор поетичних збірок “Дорога” (1929), “Промені” (1930), “Сонети і строфи” (1933), “Остання осінь” (1940), “Кораблі” (1948), а також перекладів, численних публіцистичних та наукових праць.

Кравчук Роман – “Степовий”, “Петро”, “Максим”, “Семен” (25.VI.1912, ??? – 22.XII.1951, ???) – провідний член ОУН. Ще гімназистом, на початку 1930-х рр. разом з І. Загоруйком і В. Куком брав участь в організації мережі ОУН на Золочівщині. Курсант старшинської школи ім. Коновальця, 1-й випуск. 1940 р. діяв на Золочівщині. Заступник крайового провідника І. Климів. В'язень німецьких тюрем 1941–1942. Крайовий провідник ЗУЗ (1943–1951), член Проводу ОУН (організаційний референт), член УГВР. Загинув під час облави разом з П. Федунієм – “Полтавою”.

Лебедь Микола – “Чорт”, “Ігор”, “Скиба”, “Вільний”, “Максим Рубан”, “Ярополк” (23.XI.1910, с. Нові Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл. – 18.VII.1998, Пітсбург, США) – відомий військово-політичний діяч. Закінчив гімназію у Львові в 1930. Член УВО з 1926 р., один із засновників ОУН. Керував молодіжними вишкільними таборами в Карпатах. У 1932 – підреферент Юнацтва в КЕ ОУН. У 1932 – 34 рр. – зв'язковий між КЕ ОУН і ПУНОм. Розробив план нападу на пошту в Городку. Брав участь в організації атентату на Перацького (15.VI.1934). За це був засуджений до смертної кари, яку замінили на довічне ув'язнення. Член Револьюційного Проводу ОУН, другий заступник С. Бандери. Увійшов до створеного 10.III.1940 у Кракові повстанського штабу ОУН як начальник військової розвідки. У 1941 – член Українського Державного Правління (міністр державної безпеки). Випадково врятувався від масових арештів гестапо у липні 1941. У 1941 – 1943 рр. – урядуючий провідник ОУНСД. Організатор і керівник першої (вересень 1941), другої (квітень 1942) і третьої (лютий 1943) конференцій ОУН. У 1941 – 1944 рр. вів переговори з польською Армією Крайовою про спільну боротьбу проти нацистської Німеччини. Коли 13.V.1943 в ОУН було запроваджено колегіальне керівництво – 3-членне бюро (Шухевич, Матла, Маївський), М. Лебедь відмовився від участі у Проводі. Після ІІІ НВЗ став референтом зовнішніх зв'язків, очолив Головну Раду ОУН. У 1944 – учасник Великого Збору УГВР. Тоді ж обраний генеральним секретарем закордонних справ УГВР. Виїхав на Захід для встановлення дипломатичних стосунків. Протягом 1945 – 1947 рр. перебував в Італії, упродовж 1947 – 1949 рр. – у Західній Німеччині. Після війни – член ЗЧ ОУН, керівник СБ. Після переходу в опозицію був виключений із ЗЧ ОУН на Надзвичайній Конференції (серпень 1948). Очолив ЗП УГВР. У 1949 переїхав до США. У 1952 – 1974 очолював дослідницько-видавниче бюро “Пролог” (Нью-Йорк), з 1974 – член ради директорів бюро, а в 1982 – 1985 – заступник директора бюро. Член видавничого комітету “Літопис УПА” з 1975. Автор книги “УПА” (1946).

Лемик Микола – “Сенишин” (4.IV.1914, с. Соловій Перемишлянського повіту – жовтень 1941, Миргород, Полтавська обл.) – провідний діяч ОУН. Навчався в Академічній гімназії у Львові, а з жовтня 1933 – на математично-природничому відділі

Львівського університету. 21.X.1933 у радянському консульстві у Львові виконав атентат на Олексія Майлова – спецуповноваженого ГПУ, який прибув із Варшави придушити акції проти голодомору в УССР й ознайомитися з діяльністю ОУН. За дорученням Сталіна О. Майлов перевіряв діяльність радянських представництв. Убивство мало засвідчити протест проти організованого голоду на сході України. Польська влада не бажала зайвого розголосу, тому вже 30.X.1933 М. Лемика засудили на довічне ув'язнення (смертної кари unikнув завдяки неповноліттю). Відсидів 6 років. У вересні 1939, з початком війни, вийшов на волю. Став заступником крайового провідника ОУН. У 1941 очолив Середню похідну групу на Харків. У жовтні 1941 в Миргороді був схоплений і розстріляний гестапо.

Маївський Дмитро – “Косар”, “Сонар”, “Тарас”, “Майченко”, “Крига”, “Зруб”, “Курган”, “Ом”, “Зенко”, “П. Дума” (8.XI.1914, с. Реклинець Сокальського р-ну Львівської обл. – 19.XII.1945, Чехословаччина) – провідний член ОУН. Навчався в гімназії в Сокалі. Член ОУН з 1933 р. 1934 р – повітовий провідник Жовківщини, окружний провідник Сокальщини. 1939 р. організував українську адміністрацію, школи в Грубешівському, Белзькому пов. Обласний провідник Холмщини, учасник II ВЗ ОУН (Краків). 1941 р. викладав на 3-місячному курсі у Школі ім. Коновальця у Кракові. Одружився зі своєю зв'язковою Любою Шевчик. Учасник похідних груп, член Крайового Проводу ОУН Київщини. 20.XI.1942 р. потрапив у засідку гестапо у Львові на вул. Жулинського; застрілив двох, сам, поранений, утік. Головний редактор органу ОУН “Ідея і чин” (1942 і 1944– 1945). Від травня 1943 р. – в 3-членному бюро Проводу ОУН – заступник Голови Бюро Проводу. Начальник політвиховного відділу УПА, посмертно – генерал-політвиховник. У грудні 1945 р. з Д. Грицаєм вирушили на зустріч з Бандерою в Баварію, на чесько-німецькому кордоні натрапили на засідку НКВД.

Малюца Іван – “Чорний”, “Крук” (21.IV.1909, с. Токи Зборівського повіту – ????.1942, ???) – провідний член ОУН. Пластун. Навчався у Львівській політехніці з 1927. В ОУН з весни 1932 був заступником організаційного референта, а після арешту Зенона Коссака (у зв'язку з нападом на пошту в Городку 30.11.1932) – оргреферентом. Учасник Празької конференції ОУН (1932). 10.VIII.1934 заарештований у зв'язку з убивством директора гімназії Бабія, звинувачений у причетності до організації атентату на Перацького. Добровільно дав зізнання через убивство члена ОУН Марії Ковалюк. На Варшавському процесі єдиний з підсудних співпрацював із владою та погодився говорити на суді по-польську. Свідчив проти Бандери і Лебедя. На Львівському процесі (1936) засуджений на 15 р. Покарання відбував у Сельцах (Польща), бойкотований іншими в'язнями. Після 1939 року відійшов від українського суспільно-політичного життя. Був мобілізований до німецької армії перекладачем. Загинув під Сталінградом.

Матла Олександр – “Петро Терещук” (??? – 24.XII.1987, Торонто, Канада) – провідний член ОУН. Навчався в Академічній гімназії у Львові. Член Пласту, в ОУН з 1929 р. 1928 р. заарештований поляками. Восени 1939 р. виїхав на Коломийщину. Мабуть, до 1939 р. – член КЕ ОУН, у грудні 1939 р. перейшов на Захід. Другий заступник голови Ліги Визволення України. Член та редактор видавництва “Гомін України”. Учасник V Конференції ЗЧ ОУН. У жовтні 1960 р. перевозив і супроводжував родину Степана Бандери із Мюнхена в Торонто. Підписував свої праці псевдонімом, автор праці “Історичні записки”, “Роздуми над однією книжкою. Дивовижний “ребус” польських фальсифікаторів” (Торонто, 1979).

Мацейко Григорій – “Гонта” (7.VIII.1913, смт. Щирець Пустомитівського р-ну Львівської обл. – 11.VIII.1966, Буенос-Айрес, Аргентина) – бойовик ОУН, член “Лугу”. Працював у друкарні “Унія” у Львові. Зголосився виконати атентат на Перацького, бо хотів спокутувати провину – 16.VI.1931 допоміг поліції зловити Івана Мищика. Замах здійснив 15.VI.1934 у Варшаві. Утік до Любліна, переховувався у Львові, потім в Карпатах перейшов польсько-чеський кордон. Згодом із Чехо-Словаччини емігрував до Аргентини з литовським паспортом на прізвище Петра Книша. Працював висотним будівельником. За організаційним наказом проживав відсторонено від українського суспільно-політичного життя. Похований в Ланусі, біля Буенос-Айреса.

Медвідь Михайло – “Карпович”, “Кременецький” (??? .1913, Тисменниця Івано-Франківської обл. – 4.VI.1945, Дев’ятники Жидачівського р-ну Львівської обл.) – провідний член ОУН. Навчався в Торговельній школі в Станиславові. Член ОУН з 1933 р., в’язень польських тюрем. Чотовий у вартівничій сотні в Кракові (1939–1940), організатор військових курсів ОУН на Холмщині (1940), повітовий провідник ОУН у Томашеві, учасник похідних груп. У 1941–1943 рр. – військовий референт ОУН Північно-Східних Українських Земель (ПівнСУЗ) і Південно-Східних Українських Земель (ПівдСУЗ), співорганізатор відділів УПА-Південь у Холоднім Яру (1943), шеф КВШ УПА-Північ, сотник. 1944 р. – начальник технічного зв’язку ГВШ, начальник вишкільного відділу ГВШ (1944–1945). Помічник редактора журналу “Повстанець”. Від березня 1945 р. разом з П. Дужим перебували в криївці, де були оточені військами ВВ НКВД. Помер від отруйного газу. Посмертно присвоєно звання підполковник.

Микола Філіповський – член ОУН, господар подвір’я, де містився бункер референтури пропаганди Головного Проводу ОУН під керівництвом Петра Дужого – “Аркадія”, “Дороша”. Активний учасник націоналістичного руху Бібрського повіту. Арештований польською поліцією і в’язень тюрми “Бригідки”. Загазований в бункрі разом зі своїми друзями і арештований спецгрупою НКГБ. Засуджений на 10 років каторги. Після звільнення жив і працював в с. Дев’ятники.

Мирон Дмитро – “Орлик”, “Роберт”, “Андрій”, “Піп” (5.XI.1911, с. Рай Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 25.VII.1942, Київ) – один із провідних ідеологів і публіцистів ОУН. До 1928 року навчався в бережанській гімназії, у 1930 закінчив Малу духовну семінарію у Львові та вступив до Львівського університету на юридичний факультет. У 1932 – 33 рр. – провідник Юнацтва при КЕ ОУН, друкувався в підпільних виданнях. У жовтні 1933 заарештований за належність до ОУН та розповсюдження нелегальної літератури; засуджений на 7 років. Відбував покарання в тюрмах Равіча, Вронок. Звільнений за амністією. Від лютого 1939 – політичний референт КЕ ОУН. Учасник II Великого збору Українських Націоналістів у Римі (27.VII.1939). Автор праці “Ідея і чин” (1940) та 44 правил життя українського націоналіста. Член Революційного Проводу ОУН на чолі зі С. Бандерою. Один із організаторів та учасників II Великого збору ОУН у Кракові (1 – 4. IV.1941). Крайовий провідник північно-східних українських земель (1941 – 1942). Загинув у Києві під час перестрілки з гестапо.

Підгайний Богдан – “Бик” (2.I.1906, ??? – 1.IX.1980, Торонто, Канада) – провідний діяч ОУН. Активний член ОВКУГ та УВО (з 1923). 19 жовтня 1926 року разом з Р. Шухевичем виконав атентат на польського шкільного куратора Я. Собінського за переведення українських шкіл на польську мову навчання. 1933 року став референтом бойової референтури Крайової Екзекутиви ОУН. 14 червня 1934 року був

заарештований і під впливом інформації з організаційних збірок ОУН (так званого “архіву Сеника”) підтвердив дані поліції. На Львівському процесі ОУН (1936) був засуджений до 15 років ув’язнення. 1940 року за дорученням Р. Шухевича вступив до куреня “Роланд” (ДУН), 1943 року – в дивізію “Галичина” (поручник, згодом сотник). Інтернований англійськими військами у травні 1945 в Австрії та перебував в таборі для переміщених українських вояків в Беллярії (Італія). Після звільнення проживав в Німеччині. Член Проводу ЗЧ ОУН в 1940 рр. та керівник референтури краєвих зв’язків. З 1954 року – член Політради ОУН-з. З 1956 проживав у Канаді. Інженер, співвласник фірми в Торонто. Громадський діяч, активіст Братства Першої Дивізії УНА. Один із співавтор збірника “Броди” (Мюнхен, 1951).

Позичанюк Йосип – “Шаблюк”, “Шугай”, “Євшан”, “Стожар”, “Устим”, “Чубенко”, “Рубайгада” (???..1911, біля Дашіва Липовецького р-ну Вінницької обл. – 21.XII.1944, біля с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.) – провідний член ОУН. Вчився у Ніжинському педінституті, 1939 р. скерований на роботу до Львова долучився до підпілля ОУН. Член ЦК комсомолу України, мав організувати комсомол у Львівській обл. Учасник похідних груп (1941), арештований у Києві. В’язень тюрем у Львові, Кракові. Звільнений і висланий на примусову працю до Німеччини. Втік, повернувся в Україну, вступив в УПА. Публіцист, письменник, автор численних видань ОУН, редактор підпільних газет “За самостійну Україну”, “За Українську Державу” та ін., учасник III НВЗ ОУН, обраний членом Головної ради. Державний секретар інформації і пропаганди в УДП (1941). Член УГВР та Шеф бюро інформації.

Старосольський Володимир (8.I.1878, Ярослав, Польща – 25.II.1942, Маріїнськ, Казахстан) – громадсько-політичний діяч, юрист і соціолог. Навчався у Львівському, Краківському та Віденському університетах. У 1903 захистив докторську дисертацію з права. Член Закордонного комітету РУП. Один із засновників УСС. З 1914 – член ГУР та Бойової управи УСС, брав участь в діяльності СВУ. У 1918 – член Військового комітету у Львові, що організував проголошення ЗУНР. У 1918-1919 – в’язень польського табору у Домб’є біля Кракова. У 1919-1928 проживав в Австрії та Чехо-Словаччині. Викладав в Українському вільному університеті у Празі та в УГА в Подєбрадах. У 1928 повернувся у Львів, де зайнявся адвокатською практикою. Виступав захисником членів УВО та ОУН на політичних процесах проти М. Січинського (1908), С. Мельничука і П. Шеремети (1921), В. Мартинця, Д. Шумика (1936). Засуджений радянською владою до 10 років ув’язнення. Покарання відбував у Казахстані, де й помер. Автор праці “Теорія нації” (1922).

Старух Ярослав – “Стяг”, “Стоян”, “Ярлан”, “Синій”, “Гомін”, “Дід” (17.XI.1910, с. Золота Слобода Козівського р-ну Тернопільської обл. – 20.IX.1947, Польща) – провідний член ОУН. Навчався в гімназії в Бережанах.

В ОУН з 1929 р. Студіював право у Львівському університеті, звідки його вигнали за членство в ОУН. З 1930 р. – член КЕ, з 1935 р. – заступник провідника КЕ на Волині, політичний референт. Арештований після вбивства Перацького, перебував у концтаборі в Березі Картузькій. З 1938 редагував “Нове Село” – неофіційний орган ОУН для Волині. 1938 р. арештований, у травні 1939 р на процесі в Рівні засуджений на 13 років тюрми. З початком війни перебував у Кракові як заступник Бандери у справах пропаганди. Викладав політику на 3-місячному курсі при старшинській школі ім. Коновальця. Ініціював перший УДК в Кракові, опісля перетворений в УЦК. 1941 р. – у Львові; один з ініціаторів проголошення незалежності, міністр пропаганди в УДП. Член референтури пропаганди Проводу ОУН. Арештований 4.XII.1942 р. й ув’язнений

у тюрмі на вул. Лонцького. Звільнений спецгрупою ОУН. Від осені 1943 до літа 1944 рр. – керівник підпільної радіостанції “Самостійна Україна” в Карпатах. З 1945 р. – крайовий провідник Закерзоння. Автор кільканадцяти публікацій, перекладених польською і англійською мовами. Загинув біля с. Монастир Любачівського пов. Нагороджений УГВР Золотим Хрестом Заслуги 1946 р. Полковник-політвиховник, член політвиховного відділу ГК УПА, начальник політвиховного відділу ВО “Сян”.

Стебельський Степан – “Хрін” (18.X.1914, с. Голинь Калуського пов. – 9.XI.1949, Погоржеліце, Чехословаччина) – провідний член ОУН і УПА. Закінчив Самбірську учительську семінарію в 1935 р. У 1934–1935 рр. – референт пропаганди повітової ексекутиви ОУН, за що був арештований і ув’язнений у концтаборі в Березі Картузькій. У 1939–1941 рр. – учитель, директор школи в с. Кузьмина. 1942 р. заарештований гестапо за належність до ОУН. Улітку 1944 р. з В. Щигельським організують самооборонні відділи проти польського терору в Перемищині. У червні 1944 р. зі створеною ним чотою входить до сотні “Хоми”. Важко поранений у руки під час бою в Ліщаві Горішній. Навесні 1945 р. організував сотню в складі куреня “Рена”, яка брала участь у засідці на ген. Свєрчевського 28.III.1947 р. У липні 1947 р. сотні “Хріна”, “Стаха” і “Біра” перейшли на советську територію, де “Хрін” став командиром 24 ТВ “Маківка”. Автор споминів “Зимою в бункері”, “Крізь сміх заліза”, поміщених у 30-му томі “Літопису УПА”. Загинув 9.XI.1949 р. в околиці Погоржеліце в Чехословаччині.

Степаняк Михайло – “Сергій”, “Дмитрів”, “Лекс” (???..1905, Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. – 13.II.1967, Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) – провідний член ОУН. Абсолювент права Львівського університету, магістр. Працював в адвокатській фірмі в Бережанах. В’язень польських тюрем (1928, 1932–1934) за діяльність у Сельробі й КПЗУ. Відійшов після сталінських погромів КП(б)У і КПЗУ. У 1939–1941 рр. – в підпіллі ОУН. Член Ради Сеньйорів та УНР у Львові (1941–1942). Учасник делегації для переговорів з польським підпіллям. Учасник III НВЗ у серпні 1943 р., член Крайового Проводу ПЗУЗ (1944), один із творців Національно-визвольної революційної організації (НВРО). Поранений в боях на Рівненщині, потрапив у полон НКВД. 1947 р. засуджений на кару смерті, яку замінили на 25 років табірного ув’язнення. Звільнений 12.IV.1961 р. через важку недугу.

Стецько Ярослав – “Карбович”, “Є. Орловський”, “Б. Озерський” (19.I.1912, Тернопіль – 5.VII.1986, Мюнхен, Німеччина) – визначний громадсько-політичний діяч. Випускник Тернопільської української гімназії. У 1932 з ініціативи Бандери був введений у Крайову Ексекутиву ОУН як ідеологічно-політичний референт. Редактор підпільних видань ОУН. 1934 ув’язнений у Бригідках. На Львівському процесі (1936) засуджений на 5 років. У 1938 році за дорученням Коновальця брав участь у роботі комісії з підготовки II Великого Збору ОУН, який відбувся 1939 в Римі. У 1939–41 рр. працював у Кракові. У 1940 – у Проводі ОУН-б, заступник С. Бандери. 30.VI.1941 у Львові проголосив Акт відновлення Української держави і очолив уряд. 12.VII.1940 заарештований, вивезений до Берліна. 24.I.1942 перевезений у концтабір Саксенгаузен. 27.IX.1944 звільнений. Як і Бандера, виступав проти намагання німецької влади залучити українців до антибільшовицької боротьби під керівництвом Власова. У лютому 1945 на крайовій нараді обраний членом бюро Проводу ОУН. Очолив створений 1946 Антибільшовицький Блок Народів. У 1951–1953 – голова Проводу ЗЧ ОУН (у той час Бандера відмовлявся від головування), з 1968 – голова

Проводу ОУН-р. Після війни агенти КГБ здійснили кілька безуспішних замахів на його життя. Похований на цвинтарі Вальдфідгоф у Мюнхені. У родинному селі Стецька Великому Глибочку Тернопільської області відкрито меморіальний музей-садибу.

Цар Михайло (???, Радехів, Львівська обл. – 17.VII.1934, Львів) – виконавець атентату 25 липня 1934 на Бабія. Щоб не потрапити в руки агентів поліції, вистрелив собі в рот. Помер від ран через три тижні.

Цмоць Кость – “Модест”, “Юра”, “Трад” (10.II.1914 с. Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну Львівської обл. – 21(22).XI.1944, с. Юшківці, Жидачівського р-ну Львівської обл.) – член ОУН з 1932. Окружний провідник ОУН Стрийщини (1939-1941), двічі потрапляв до рук НКВД та зумів втекти з тюрем Стрия, Дрогобича. Співробітник референтури Служби Безпеки крайового проводу ОУН на ЗУЗ. Обласний референт СБ Дрогобиччини 1941-43. Командир особливої групи СБ Р-33. Організатор і виконавець визволення із німецької тюрми Олекси Гасина (Дрогобич), Дмитра Грицяя і Ярослава Старуха (Львів). В 1943 розмістив і відповідав за безпеку радіостанції “Самостійна Україна” в с. Ямельниці Сколівського р-ну Львівської обл. В 1944 одержав наказ виїхати на Захід, але залишився, вислав тільки дружину (сестра Василя Біласа) з сином. Батько з 4 дітьми був вивезений в Красноярський край, помер на засланні. Похований у с. Юшківцях.

Штикало Дмитро – “Пуня”, “Митька” (7.XI.1909, с. Ільковичі Сокальського пов. – 4.XI.1963, Мюнхен, Німеччина) – провідний член ОУН. Навчався в сокальській гімназії (1921–1929). У Львівському університеті студіював право. Член товариства ім. П. Могили. Арештований 1930 р., перебував у в’язниці півроку, звільнений за рішенням суду. Член КЕ ОУН, співробітник Бюлетеня КЕ. У 1932–1933 рр. – голова Союзу українських студентських організацій у Польщі. Співпрацює з націоналістичними виданнями, редактор тижневика “Наш клич”. Часті арешти, голодування, концтабір у Березі Картузькій (1934–1936). Автор “Думи про Березу Картузьку”, ідеологічно-програмових статей. Співпрацював з радіостанцією УПА “Самостійна Україна”. На еміграції в Мадриді – керував українськими передачами, в Парижі – співредактор часопису “Українець-час”, у Лондоні – редактор “Визвольного шляху”, редактор “Українського самостійника” і “Шляху перемоги”. Голова Товариського Суду ОУН.

Шухевич Роман – “Тарас Чупринка” (30.VI.1907, Львів – 5.III.1950, с. Білогорща біля Львова) – Головний командир УПА (1943–1950), генерал-хорунжий (1946), член Українського Державного Правління (1941), Голова Бюро Проводу ОУН (1943–1950), Голова Генерального Секретаріату УГВР і Генеральний Секретар військових справ (1944–1950), лицар найвищих нагород УПА – Золотого хреста бойової заслуги I кляси та Золотого хреста заслуги. У 1917 – 1925 навчався у філії Львівської академічної гімназії, у 1926 – 1934 – у Львівській політехніці на дорожньо-мостовому відділенні. У 1928 – 29 відбував військову службу в польській армії. У роки навчання в гімназії та Політехніці був активним членом “Пласту” та різних спортивних товариств. У 1925 вступив до УВО. 19.X.1926 за дорученням Крайової команди УВО Шухевич разом із Богданом Підгайним здійснили замах на польського шкільного куратора у Львові Собінського, який проводив антиукраїнську політику в галузі шкільництва. З 1929 – член ОУН, у 1930-34 – бойовий референт КЕ ОУН. 21.X.1933 під керівництвом Шухевича бойовик ОУН Микола Лемик убив в радянському консульстві у Львові – спецуповноваженого НКВД О. Майлова. Цей атентат був знаком протесту проти

голодомору в Україні, штучно організованого більшовиками. Остання акція Шухевича як бойового референта – підготовка замаху на організатора пацифікації міністра внутрішніх справ Б. Перацького, який було скоєно 15.VI.1934 у Варшаві. У червні 1934 р. Шухевич був заарештований і відправлений до концентраційного табору у Березі Картузькій. 19.I.1935 переведений на слідство до Львова, де сидів у тюрмі Бригідки. На Львівському процесі над членами ОУН (травень – червень 1936) був засуджений на три роки ув'язнення з урахуванням слідчого арешту. У січні 1937 р. на підставі проголошеної у 1935 р. амністії вийшов на волю, пробувши півроку в концтаборі та два роки в тюрмі. Після звільнення проживав з родиною у Львові й працював у рекламній фірмі “Фама”, яку, власне, й заснував. У жовтні 1938 р. організовував фінансову допомогу для уряду Карпатської України, вислав членів ОУН для діяльності в Карпатській Січі. Наприкінці грудня 1938 р. разом з Іваном Бутковським нелегально перейшов польський кордон й добрався до м. Хуст. Тут разом із провідними членами ОУН створив Генеральний штаб національної оборони Карпатської України. Під час нападу угорської армії на Карпатську Україну брав активну участь у боях. У 1939 Провід ОУН доручив Шухевичу справи зв'язку із Західною Україною, зокрема – конспіративний зв'язковий пункт у Данцігу. 10 лютого 1940 р. у Кракові Р. Шухевич був обраний членом Революційного Проводу й призначений Крайовим Провідником ОУН на західноукраїнських землях. У Військовому штабі ОУН керував підготовкою провідних кадрів, брав активну участь у нарадах II Великого Збору ОУН, що відбувся у квітні 1941 р. Весною 1941 р. Провід ОУН домовився з німецьким командуванням про вишкіл ДУН, які мали воювати на території України проти більшовицьких окупантів. Від ОУН його очолив Р. Шухевич. Та вже за кілька місяців Український легіон відмовився від подальшої служби в німецькій армії, протестуючи проти арешту Голови Проводу ОУН С. Бандери та Голови Державного Правління Я. Стецька. У серпні легіонерів зняли з фронту, інтернували й відправили до Німеччини, реорганізувавши в Охоронний батальйон № 201. Вояки змушені були погодитися ще на один рік служби за індивідуальним контрактом. 16 березня 1942 р. Легіон прибув у Білорусь, в околиці м. Боровки, для охорони об'єктів та боротьби проти радянських партизанів. Коли термін контракту закінчився, вояки на чолі з Шухевичем відмовилися продовжувати службу. 6 січня 1943 р. їх відправили під конвоєм до Львова. Шухевич, знаючи, що старшин арештують, утік з-під німецької охорони. У травні він став членом Бюро Проводу ОУН, а в серпні 1943 р. на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН був обраний Головою Бюро Проводу і призначений Головним командиром УПА. Під час німецької окупації України Шухевич перебував переважно в лісах, а після приходу в серпні 1944 р. радянської влади – у селах: спочатку в Улашківцях біля Чорткова, восени 1944 – улітку 1945 рр. – у Бережанському та Козівському районах Тернопільщини в околицях сіл Бишки – Потік – Конюхи – Августівка – Жуків – Рай. Узимку 1945 – 46 рр. жив у с. Пуків, а з жовтня 1946 р. до 21.IX.1947 р. – у с. Княгиничі Рогатинського району (Івано-Франківська обл.). Звідси перебрався у с. Грімне Комарнянського району (Львівська обл.). Ця криївка проіснувала до осені 1947 р. Зиму 1947 – 1948 р. Р. Шухевич провів у Львові, у будинку на вул. Кривій. Від весни 1948 р. до загибелі перебував у с. Білогорща. За керівництва Р. Шухевича відбулася подальша еволюція ідейно-програмних засад діяльності ОУН, що відображено в Постановах III Великого Збору ОУН. 11 – 15 липня 1944 р. з ініціативи ОУН та особисто Шухевича створено УГВР. Виконавчим органом УГВР став Генеральний Секретаріат, Головою якого

обрали Р. Шухевича – “Лозовського”. Його ж затвердили на посаді Секретаря військових справ і Головним командиром УПА. Проведені за керівництва Р. Шухевича організаційні та політично-програмні зміни значно зміцнили ОУН і УПА й дали можливість успішно продовжувати боротьбу до кінця 1950-х рр. З метою увіковічення пам’яті про генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича 23 жовтня 2001 було створено меморіальний музей при Львівському історичному музеї (м. Львів, вул. Білогорща 76а).

Шухевич Степан (1.I.1877, с. Серафимці Городенківського повіту – 6.VI.1945, Амберг, Німеччина) – визначний політичний та військовий діяч, адвокат, письменник. Навчався в Академічній гімназії у Львові та університеті на юридичному факультеті (1895-1899). Дядько Р. Шухевича. Під час Першої світової війни – командир куреня легіону УСС. У 1918 році – комендант Одеси й член Начальної команди УГА. На багатьох політичних процесах 1920-х – 1930-х рр. захищав учасників українського національно-визвольного руху, палко обстоюючи ідею, за яку вони боролися. С. Шухевичу вдалося врятувати життя десяткам українських політв’язнів. Найвідоміші процеси, на яких він виступав, – над Степаном Федаком (1921), Д. Данилишиним та В. Біласом (1932), Львівський процес (1936), процес над гімназистами Волині (серпень 1939). У вересні 1939 С. Шухевич емігрував до Кракова. Автор декількох книг спогадів, зокрема “Моє життя”, “Велика історія українських політичних процесів у Галичині і Волині від 1922 до 1939” та “Невідомі герої” (дві останні не опубліковані).

Янів Володимир (21.X.1908, Львів – 19.XI.1991, Мюнхен, Німеччина) – відомий український науковець і суспільно-політичний діяч. Закінчив Академічну гімназію (1927), навчався у Львівському і Берлінському університетах. Належав до керівного ядра ОВКУГ та “Пласту”. Член ОУН з 1929. Співредактор журналу “Юнак”, політичний референт КЕ ОУН. За свою політичну діяльність неоднаразово позбавлявся громадянських прав, відбував ув’язнення в Бригідках, Березі Картузькій (був одним із перших в’язнів). На Львівському процесі (1936) засуджений на 5 років. Під час розколу ОУН підтримував позицію С. Бандери. Брав активну участь у підготовці проголошення у Львові Акта 30-го червня 1941. Арештований німцями і ув’язнений в концтаборі. Після 1945 проживав у Німеччині. Професор, історик, психолог, поет. Ректор УВУ (1968-1986). Член-кореспондент Іспанської академії наук, член УВАН. За наукову і громадську діяльність нагороджений папським орденом св. Григорія Великого. Автор збірки поезій “Псалми Картузької Берези”.

СПОГАД ПРО МАРІЙКУ ЮРЧАК-ДУЖУ.

Мабуть, це вже був 1951 рік. На наш 4-ий жіночий ОЛП Мінлагу Інта прийшов новий етап. Як звичайно, вечірня перевірка на вулиці, на широкій дорозі між бараками. Поки надзирателі прийдуть рахувати, можна поговорити, пошукати землячок, порадуватись зустріччю. Не пам’ятаю, хто познайомив нас, мабуть, хтось, хто був раніше разом з Марійкою в Кіровському таборі.

Буває так, що чийсь очі, погляд, чиєсь личко стають на ціле життя дорогими й незабутніми. У Марійки щось таке й було, що хотілось бути з нею. Так і сталось, ми відразу стали собі близькими. Була тільки на один рік старша, але вже мала в цю пору більший життєвий досвід і цікаво про все розказувала.

Вечорами, після роботи, я брала пайку хліба і йшла до неї в барак, залазила на верхні нари і ми аж до “отбоя” всьо говорили, говорили, а краще сказати – Марійка

розказувала, а я слухала. Було надзвичайно цікаво – про знайомство з Петром, про те, як їх посватав і благословив сам Роман Шухевич-“Тарас Чупринка”. Дуже тепло згадувала старшого брата Петра – Миколу як надзвичайно чесну, віддану справі людину. Разом працювали у Крайовому проводі пропаганди ОУН, а пізніше в Головному Проводі пропаганди ОУН. А потім був 1945 рік, були Дев’ятники, у схроні їх 8 і, звичайно, хтось вислідив і доніс. А що не хотіли здаватись і добровільно вийти, то їх загазували. Тільки один не ожив після того, як їх витягли зі схрону. Марійка опритомніла, лежачи на подвір’ї облита водою.

А потім було довге-предовге слідство в Києві. Там їх і посудили. Марійка чекала дитину, і, може, тому її засудили на 10 років, а братам Дужим – вищу міру – розстріл (потім замінили на 25 р.).

У Київській тюрмі народилась у Марійки дівчинка, і її з дитиною відправили в Житомирський табір. Там і померла маленька, бо як же могла вижити у в’язничних умовах...

Не пам’ятаю, в котрому році після Житомира направили Марійку далше на Північ. І ось в Інті на 4-му ОЛП – ми зустрілись і подружились назавжди.

У 1954 році в червні я виходила на волю; до “вахти” проводжала Марійка і ще кілька дівчат. Вже за “вахтою” я обернулась, щоб ще раз на них подивитись. Стояли ще, дивились мені услід. Мої сльози Марійка таки побачила і крикнула: “Дурненька, чого плачеш, адже йдеш на волю!” Але яка це була воля?

Не можу згадати, коли після мене звільнилась Марійка. Знаю, що якийсь час була в Сиктивкарі, а потім у Воркуті, де працювала бухгалтером у книжковому магазині. З Воркути приїжджала до нас в Інту і завжди була дорогою гостею. У мене вже була мала Іринка, починала говорити і кликала Марійку бабою. На той час чоловік був у таборі в Магадані, якимось ухитрявся посилати свої переклади з англійської, щоб вона зберегла, адже йому ще багато сидіти.

Якимось зимою, закутавши Іринку, я вибралась до Марійки у Воркуту. Цілу ніч проговорили, проплакали. Вона так хотіла дітей, хотіла мати сім’ю, то було її найбільше бажання. Якщо Петро виживе, повернеться, вони вже будуть стариками, і що ж тоді?

Але Боже провидіння розпорядилось по-своєму. Вони зустрілись у 1960-му році, Петра звільнили, і вони поселились у Запоріжжі. У 1961-му мрія Марійки збулась, у неї вже була маленька Леся, а через рік – Мирося. Чого ж би ще до щастя потрібно? Але недовго втішалась дітьми. Невиліковна страшна хвороба звалила Марійку, і в 1963-му її не стало. Петро домігся на роботі, щоб допомогли перевезти до Львова і поховати на Личаківському цвинтарі.

Часто думаю, що Марійка, вмираючи, вимолила в Бога щасливу долю своїм дівчаткам. І вимолила їм другу маму (також Марійку), яка їх виростила, виховала, а тепер виховує внуків.

Ось така коротенька історія про Марійку.

А.Закидальська

НА ГОРІ “ПІД ГРИНЕВОМ”

Плакало небо над лісистою горою. Осінній дощ щедро поливав дерева і змивав з них жовте листя. Вкрай розмило польову дорогу. Сотні людей добиралися у ліс пішки. Від Шпільчинської школи йшли вони крок за кроком все далі і далі, до місця

останнього пристановища п'яти українських повстанців, героїв УПА.

“Мирон”, “Степан”, “Зеник”, “Сталевий”, “Довбач” – це псевда вояків УПА, що загинули на оцій вершині лісу, за Бібркою, 9 листопада 1948 року в бою з енкаведистами. Впали за волю України.

Тепер знаємо про них багато. “Мирон” – Ярослав Дякон, вчитель з села Дев'ятники Жидачівського району. В 1941 році за дорученням ОУН проголосив про самостійність України у Бібрці і був першим головою українського уряду в місті. З його ініціативи проведено перезахоронення закатованих бібрчан із застінків тюрми на цвинтар. Але не довго управляв він містом. Німецькі репресії, що почалися скоро над членами ОУН, змусили його піти у підпілля. З того часу і до дня смерті прожив під іменем “Мирон”, проявляючи у всіх справах найвищі ознаки українського патріотизму. Він був професором служби безпеки УПА, перебуваючи певний час на Лемківщині, членом головного Проводу Повстанської Армії. Мав чин підполковника і був нагороджений Срібним Хрестом Заслуги.

“Степан” – Богдан Прокопів з Дуліб. Надійний помічник у всіх справах «Мирона», провідник Прикарпатського краю СБ.

“Сталевий” – Михайло Ковалик і “Довбач” – Василь Сохан, вихідці з Галичини. Відважні і надійні охоронці проводу, справжні патріоти України. Саме їм було доручено в критичний момент охороняти важливі архіви УПА. “Зеник” – виходець з Івано-Франківщини, син священика. Кликали його ще й Фільком. Член проводу СБ.

Для всіх їх останнім місцем при житті стала криївка, на місці якої сьогодні посвячується символічна могила полеглих вояків УПА. Святу панахиду відправили парох із Гринєва отець Степан та отець Василь із львівського собору святого Юрія. Вони посвятили й пам'ятний хрест на могилі повстанців.

На вшанування пам'яті загиблих прийшли рідні героїв. Дружина “Мирона”, пані Стефанія Дякон, сказала:

– Боже, як ми мріяли про те, щоби колись до цього священного місця прийшли люди і віддали шану загиблим. Ми з дочкою тайком приходили сюди і молилися за полеглих повстанців. І ось їх могила. Хрест на ній. Ми щиро вдячні людям за їх добру, сердечну пам'ять про борців за самостійність України. Тепер наше завдання – віднайти місце захоронення останків.

На урочистостях були також дочка “Мирона” пані Люба, сестра “Довбача” та інші родичі повстанців.

Цікаву розповідь почули люди в повстанському лісі Іллі Кішки.

– Цей бій почався, десь з обіду, – сказав він. – Я з вітчимою був у шпильчинському лісі, навпроти, де заготовляли дрова. Почувши стрілянину, повернулися додому і господарили на подвір'ї. Під вечір до нас приїхали енкаведисти. Взяли мене, вітчима і сусіда Івана Симечка з кіньми та возом, завантаженим соломою, і повезли до цього лісу. Підвели до зруйнованої криївки і наказали туди залазити. З середини схрону йшов дим, чути було паленим і гучно зривалися набої. Мене, п'ятнадцятилітнього, першим опустили в криївку. Видовище було страшним. Всередині все горіло. Вогонь підбирався до мертвих повстанців, що лежали один біля одного. Вони пострілялися. Запамятались маленькі золоті тризубки на їх одязі і більші на пряжках ременів. Нові чоботи та гарна одежа були порізані ножами. Всі були при зброї. На столику стояла друкарська машинка, примус, радіоприймач. Був тут й фотоапарат. Навколо порозкидані папери, гроші, що горіли. Багато із них були чимось знищені – пожовклі і чорні. Пізніше я дізнався, що це від сірчаної кислоти. Але

не все згоріло. Деяку частину паперів і грошей енкаведисти забрали в бідонах з-під молока. В криївці були автомати і кулемети, запас продуктів.

Мертвих повстанців витягнули і поклали на воза. Нас заставили палити соломі, щоб було видно облавникам в лісі. Пам'ятаю, що один із мертвих мав сильно попечені руки. Напевно від кислоти, якою знищували документи.

Шкода мені цих хлопців, дуже шкода... Я ціле життя думав про них і в минулому році розповів про їх смерть бібрським рухівцям, показавши це місце...

...Обнародованим і незабутнім стало місце загибелі п'яти героїв УПА. У день посвячення на пам'ятну лісову гору приїхав хор з Дев'ятник, який виступив з концертом повстанської пісні. А ветеран УПА Петро Гвахів з Бібрки у промові на символічній могилі сказав:

– Український народ непереможний. Нас вбивали, вивозили в Сибір, морили голодом і холодом. Але не зламали. Кращі сини України боролись до останньої краплі крові. Вмерло за волю України надто багато патріотів. Ми маємо в історії своїй оцю гору. Крути, Маківку, Базар і багато інших святих місць. То ж пам'ятаймо про національних героїв, берім з них високий приклад вірності Вітчизні, будьмо віддані Україні до кінця життя свого. Ідім слідами тих, хто заклав фундамент нашої незалежної Держави. Хай буде ця пам'ять святою і вічною.

Газета "Галицький шлях", 20 жовтня 1992 р.

Ярополк Царин.